CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

555307

सुन्दरचरितनाटकम्

शिवप्रसाद भाभीढाने
ल. पु. आल्या - ७
शिवनिवासः

नयपालवासिना

छविलालसूरिणा विरचितम्

छविलालसूरिणा विरचितम्
नयपाल...

संस्करणम् १०००] मूल्यम्-१।५० [वि. सं.२०२९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Opinion of late Mr. T. Max Muller in his letter to the author.

7 Norham Gardns.

Oxford.

PANDIT CHHAVI LAL 28th Spt. 1898.

Dear sir,

Accept my best thanks for your Nataks, *Sundara Charita* and *Knshalovodayh* the *Vrittalankars*, and the Sanskrit verses addressed to me. As soon as I find time I hope to read your two plays, but I am getting so old (75) and have still so much to do, that I have but little leisure left to me. I am surprised at your familiarity with Sanskrit. We, in EUROPE, shall never be able to rival you in that. We have to read but never to write Sanskrit. To you it seems as easy as English or Latin is to us. You see, we chiefly want to know what INDIA is and has been–we care for its literature, its philosophy etc, and that takes up so much time, that we never think of practising composition, that we can admire all the more, because we cannot rival, and I certainly was filled with admiration when I read but a few pages of your *Sundara Charita*.

And now a question Mr. Bahramji Malabari is publishing at Bombay (India Spectator) translation of my Hibbeet Lectures in **Mahrathi, Bengali, Guzrati, Tamil** etc, He is very anxious to find a scholar to translate them into Sanskrit. One translation was made, but it was too imperfect.

Would you undertake that work? of course, you would be paid for your trouble? Or could you recommend any friend of yours who is competent to undertake such a work? And would you write direct to B. M. Malabari, India Spectator Office, Bombay, and inform him of what could be done in Nepali?

Thanking you once more for your valuable presents I remain.

Yours faithfully

T. Max Muller

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ग्रन्थोऽयं गीर्वाणवाणीप्रियाणां विद्वज्जनानां छात्राणाञ्च सन्तोषाय यदि भवेत् तर्हि पूज्यपादस्य ग्रन्थकर्तुः प्रपौत्रा दीपकढुङ्गेलशर्मादयो वयं कृतकृत्या भवेम इति शम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

of

n
l
t
th
i
c
ve
ke
ng
e
tion
y.
now
Som
es i
nxio
One
uld
be p
end
? A
pecta
be do
nking

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

५२६८४ ६६/७७ आयात
५३५२२७५ — कलेज
५३६०२८१ — कलेज

विज्ञापनम् ।

श्रीमद्रामचन्द्रकीर्तिसुधासमुद्रकर्णधारस्य महर्षेर्वाल्मीकेरुक्तिं विचार्य तथा श्रीमदुमामहेश्वरसंवादाध्यात्मरामायणान्तर्गतरामचरितसुधारसलेशं नेत्राभ्यां निपीय, तत्र च सुन्दरकाण्डकथांशं समवलम्ब्य यथामति सुन्दरचरिताख्यं स्वल्पतरं नाटकं मया व्यरचि । अत्र—प्रथमेऽङ्के समुद्रमुत्तितिर्षोर्हनुमतः पराक्रमव्यञ्जनम्—द्वितीयेऽङ्के 'ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । तं प्रयान्तं समुद्वीक्ष्य ह्याकाशे मारुतात्मजम्' इति देवगन्धर्वादीनामपि तत्र गमनसम्भवदर्शनाद्गन्धर्वाप्सरसां सम्भाषणमिषेण रावणकृतलोकबाधां प्रकटीकुर्वता मया रामचरितमेव वर्णितम्—तृतीयाङ्के सुरसाहनुमतोः सम्भाषणकौतुकम्—चतुर्थाङ्के वासवविभूतिवर्णनपूर्वकसिंहिकावधोत्सववर्णनम्—तथा पञ्चमाङ्के हनुमतो लङ्कापुरप्रवेशनम्—षष्ठे पवनात्मजस्य सीतादर्शनसंलापाः—सप्तमे मारुतिरावणसंभाषणपूर्वकतत्प्रत्यागमनं च वर्णितम्—यद्यपि शास्त्रावलोकनहीनस्याधीतस्वल्पविद्यस्य राजसेवाकृतकुक्षिभरिवृत्तेर्मम काव्यरचनं व्यसनमिव प्रतीयते तथापि श्रीरामचन्द्रचरणारविन्दभक्तिरसप्रोत्साहितेन मया कथंचित् कृतमिति मन्ये—'यत्कृपातः कपिः शीघ्रं पुप्लुवे लवणार्णवम्' इति प्रमाणमत्र ।

शब्दसाहित्यशास्त्रान्धो जन्मान्ध इव मन्यते ।
वर्णालङ्काररूपेषु प्रत्येकं रम्यमात्मनः ॥ १ ॥

नहि ममाग्रह एव सुविश्रुतिं समुपयात्विति नाटकमल्पकम् ।
पशुपतिः समताण्डववल्लभः कृतिमिमां परिपालयतु स्वयम् ॥ २ ॥

विज्ञानकेशरिकृतीन्द्रमुखोद्गतानि
वागर्णवाच्छसलिलानि जयन्ति लोके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आपो यथा गिरिणदस्य मम प्रलापाः
संप्राप्य येषु समला विमला अभूवन् ॥ ३ ॥
पुनरवलोकितमेतत्कृपया हरिनाथशर्मणा विदुषा ।
पीतः साहित्यरसो मकरन्द इवालिना येन ॥ ४ ॥
दोषज्ञाः शोधयन्त्वेतद्यत्र यत्रास्त्यसङ्गतम् ।
प्राञ्जलिः प्रार्थये वोहं भवतः करुणादृशः ॥ ५ ॥
अष्टादशशते शाके (१८१४) चतुर्दशसमन्विते ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे समाप्तिमिदमन्वगात् ॥ ६ ॥

छविलालशर्मा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्रीः ।

श्रीमच्छविलालसूरिविरचितं

सुन्दरचरितनाटकम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

(नान्दी ।)

उल्लङ्घ्य प्रथमं जलं जलनिधे(१)र्लब्ध्वा ततो जानकीं(२)
दग्ध्वा लूमकृशानुनाऽऽशरपुरीं(३) जग्ध्वा यथेष्टं फलम्(४) ।
हत्वा रावणकिङ्करांश्च शतशो(५) दृष्ट्वा पुनर्वानरान्(६)
पायाद्वो(७)ऽमितगर्जितं हनुमतः शार्दूलविक्रीडितम् (८) ॥१॥

(नान्द्यन्ते ।)

सूत्रधारः—अलमतिविस्तरतः । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।) आर्ये, किमिति जोषमास्यते । अचिरात्प्रवृत्तेयं शारदी लक्ष्मीः । तामुद्दिश्य छविलालसूरिविरचितेन सुन्दरचरिताख्येन नूतनतरनाटकेन नेपालपालेश्वरस्य महाराजस्येयं परिषत् परितोषयितव्या ।

---

१. गिरिगह्वरसंलीनो यथा गर्जति मारुतः । एवं जगर्ज बलवान् हनुमान्मारुतात्मजः ॥ इति वाल्मीकीये । मारुतिर्गगनान्तस्थो महाशब्दं चकार सः । तं श्रुत्वा वानराः सर्वे ज्ञात्वा मारुतिमागतम् ॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणेऽपि । सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति लक्षणाच्छन्दोऽपि सूचितम्. २. नान्दीलक्षणम्—आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात्प्रयुज्यते । देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता ॥ मङ्गल्यशङ्खचक्राब्जकोककैरवसंशिनी । पदैर्युक्ता द्वादशभिरष्टाभिर्वा पदैर्युता । श्लोकपादं पदं केचित्सुप्तिङन्तमथापरे ॥ परे वान्तरवाक्यैकस्वरूपं पदमूचिरे । नाट्यस्य यदनुष्ठानं तत्सूत्रं स्यात्सबीजकम् । रङ्गदैवतपूजाकृत्सूत्रधार उदाहृतः. ३. नेपथ्यं स्यादलंकारे रङ्गज्यायां नपुंसकम् । यवनान्तरितं नटवर्गभूमिकाग्रहणयोग्यस्थानं नेपथ्यम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नटी—जं अज्जो आण्णवेदि । (क)

(इति पठति ।)

जअदि पिअवअस्सा भट्टिणी सारदी मे
विलसदि गदमेहा चन्दमोचन्दिआहिम् ।
विकसदि णवपत्ता मालदी जे वहूणं
हरइ हिअअमाणं एत्थ दाणिं अवस्सम् ॥ २ ॥ (ख)

सूत्रधारः—अहो शरद्वर्णनं यथोचितं ते पश्यामि ।

तथा हि । कादम्बिनी त्यजति विष्णुपदं निशान्ते
स्रोतस्वती वहति निर्मलतोयवीचीम् ।
सप्तच्छदस्य कुसुमानि तथा च काशाः
कामं चकासति वनश्रियमुद्वहन्तः ॥ ३ ॥

निशान्तः शान्तोऽसौ जहति न सरः श्वेतगरुतः
सरो नीरं स्वच्छं विदधति सदा शीतमरुतः ।
हिमांशुर्लोकानां परिहरति तापं च विविधं
तथाऽपूर्वं तोषं जनयति जनानां शरदियम् ॥ ४ ॥

अपि च ।

निदाघकाले हरिणेरिता इमे वनौकसो जीवनसंशया अपि ।
भवन्ति हृष्टाः शरदीष्टविष्टराःसमीरणोद्धूतफलप्रभावतः ॥ ५ ॥

(क) यदार्य आज्ञापयति ।

(ख) जयति प्रियवयस्या भट्टिनी शारदी मे
विलसति गतमेघा चन्द्रमश्चन्द्रिकाभिः ।
विकसति नवपत्रा मालती या वधूनां
हरति हृदयमानमत्रेदानीमवश्यम् ॥ १ ॥

अनेन सीतामानभङ्गो भविष्यतीति सूचितम् !

---

१. निदाघे वा वर्षर्तौ प्रायशः फलान्यपक्वानि । यतोऽलब्धफलाः सुग्रीववायु-श्यामितस्ततः क्षिप्ता वनौकसो दुर्बलत्वाज्जीवनसंशया अतस्तृणासना एकत्र तिष्ठन्ति । शरदि प्राप्तायां तादृशा अपि लब्धपक्वफलास्त्यक्ततृणासना हृष्टा भवन्ति । हरिः सुग्रीवो वातपर्जन्यौ च । समीरणो मरुवकः फलवृक्षभेदो वायुश्च.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(नेपथ्ये ।)

आः कोऽयं वध्यो रावणपक्षावलम्बितोऽस्मानधिक्षिपति । हनुमतो बलमाश्रिता वयमिति । तिष्ठ क्षणं । कुणपाशन नेदानीं त्वं भविष्यसि । (श्रुत्वा सूत्रधारो भयं नाटयति ।)

नटी—अव्वह्मण्णम् । अव्वह्मण्णम् । णिरासाह्मि जीविदे संवुत्ता । परित्ताअस्स मम् । (क)

सूत्रधारः—न स्थातव्यमिहावाभ्याम् । पलायावहे ।

नटी—अध इम् । वाणलाणं किलइलाराओ सुणीअदि । जे पकिदिचवला इदो आगच्छिअ अह्माणं णासिआकण्णछेदणं करिस्सन्ति ताहुतं गच्छावो । (ख)

(इति निष्क्रान्तौ ।)

इति प्रस्तावना[1]

(ततः प्रविशति हनुमज्जाम्बवन्नलसुषेणशरभमैन्दद्विविदैः सह युवराजोऽङ्गदः ।)[2]

अङ्गदः—भो भो वानरर्षभाः, कथमयं तिरस्करिणीमायापिहितकलेवरः कोऽपि दशमुखानुचरो हनुमतोऽस्मान् विरोधयितुमिच्छति छलात् । बुद्धिमतां वरिष्ठः पवनात्मजो हि मदीयाज्ञानिरोधं मनसापि न करिष्यति ।

(क) अब्रह्मण्यम् । अब्रह्मण्यम् । निराशास्मि जीविते संवृत्ता । परित्रायस्व माम् । अब्रह्मण्यमवध्योक्तावित्यमरः ।

(ख) अथ किम् । वानराणां किलकिलारावः श्रूयते । प्रकृतिचपला इत आगत्यावयोर्नासिकाकर्णच्छेदनं करिष्यन्ति तद्द्रुतं गच्छावः ।

---

१. नटी विदूषको वापि पारिपार्श्विक एव वा । सूत्रधारेण सहिता संलापं यत्र कुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखं तत्तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि सा. २. दक्षिणां दिशमत्यर्थं प्रयत्नेन महाबलान् । युवराजं जाम्बवन्तं हनुमन्तं महाबलम् ॥ नलं सुषेणं शरभं मैन्दं द्विविदमेव च । प्रेषयामास सुग्रीवो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जाम्बवान्—युवराज, किमनेनाधिक्षेपेणास्य दुष्टस्यास्माकं भविष्यति पश्यतु कुमारः । एते सर्वे बलविक्रमशालिनो वलीमुखा रामसुग्रीवपरीक्षितवीर्या वयमिहागताः स्मः । तावत्प्रष्टव्याः क एतेष्वस्मिन्कार्यसाधने कुशल इति ।

अङ्गदः—अथ किम् । एवं पृच्छामि । भो भोः प्लवगोत्तमाः, कः खलु भवत्स्वीदृशं लवणाब्धि समुत्प्लुत्य राजशासनं साधितुमुत्सहते । तथा हि । लोलोल्लोलोल्लुठितशकुलः कूर्मपाठीनवृन्द-
व्यात्तावर्तभ्रमचलजलोच्छ्वासजम्बालजालः ।
दुर्धर्षोर्मिच्युतचिलिचिमः शंकरग्राहवाहः
पारावारे ग्रसति किमुत क्ष्मां समग्रां समुद्रः ॥ ६ ॥

अपि च । अस्तं यातः किमुदयमितौ पुष्पवन्तौ प्रतीच्यां
पूर्वस्यां वा कथमिह दिशां संस्थितिः क्वाथ गोत्रा ।
नीता सीता विरहगलिता केन मार्गेण लङ्कां
[1]मन्दाक्रान्ता किमिव जलधेरम्भसा मेदिनीयम् ॥ ७ ॥

अपि च । आरूढोऽसौ तरिगुणतरुं [2]वानरो वा नरो वा
नीरादूर्ध्वं ज्वलति वडवाख्यानलो वा नलो वा ।
मन्दं मन्दं तरति सलिलं किंनरः किं नरः किं
दूरादेवं जलनिधिजलं पश्यतो मे विभाति ॥ ८ ॥

अपि च ।
कल्लोलैः शिशुमारचक्रमुदधेर्ध्वस्तं किमाप्यं जग-
द्यादोभिर्लुलिता किमद्य तरणिः किं चर्विता नाविकाः ।
इत्थं मे मनसि प्रतीयत इतः संपश्यतः सागरं
को वा लङ्घयितुं क्षमो वदत मे युष्मासु भो वानराः ॥ ९ ॥

---

१. मन्दाक्रान्ता जलधिषडगैम्भौं नतौ ताद्गुरू चेदिति लक्षणाच्छन्दोऽपि सूचितम्. २. कूपको गुणवृक्षक इत्यमरः.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(श्रुत्वा सर्वे परस्परं विलोकयन्ति ।)

जाम्बवान्—श्रुतं भवद्भिस्तत्र भवतः कुमारस्य मुखान्निःसृतं वचः विज्ञापयतास्य प्रतिवचनम् । न चेत्कुशविष्टरे वयं पूर्ववत्सर्वे स्वपिमः । न पुनरस्माकं प्राणवियोगमन्तरेण जीवनोपायः । (श्रुत्वापि सर्वे तूष्णीमवलम्बन्ते ।)

अङ्गदः—(आकाशे ।) कष्टं भोः कष्टं भोः हत विधे ! किं मया तवानुचितमनुष्ठितम् । येन त्वयाद्य तात इवाऽकारणमारणावस्थां नीतोऽस्मि ।

कुतः ।

तातं शक्रपराक्रमं स्वपुरतो लङ्केश्वरं लङ्कया
सार्धं प्रापयितुं क्षमं द्रुपिहितो रामोऽवधीत्सच्छलम् ।
सुग्रीवोऽपि विधाय यद्रघुपतेः स्वं वैरनिर्यातनं
लेभे स्वां महिलां च राज्यमखिलं चित्रं विधेश्चेष्टितम् ॥१०॥

हाहावुक[1] ! हा विक्रमशालिन् ! विहाय मां क गतोऽसि । सुग्रीवप्रीतये भ्रातृभार्याहरणदोषमारोप्य सच्छलं परोक्षरामेण बाणेन निहतोऽसि । हा वीरशिरोमणे ! न भवत्सदृशं पितरं पुत्रो लभेत ।

द्रुतविलम्बितरामशिलीमुखस्तव वलीमुख सम्मुखमागतः ।
नृतसमागम एव परेततामतनुताऽतनुतापकरीं मम ॥ ११ ॥[2]

सरसि पद्मरसं भ्रमरो यथा पिबति झङ्कृतशब्दसमन्वितः ।
वपुषि ते रघुनायकसायकः स च तथा किल हृद्रुधिरं पपौ ॥१२॥

साधु सुग्रीव साधु वानरगुरो ! इदानीं तवैव नीतिः फलति । धन्योऽसि महामते !

कुतः । कृत्वा पूर्वसमागमं रघुपते राजा त्वया घातितो
लब्धं राज्यकलत्रसौख्यममितः कोशः समासादितः ।
राज्यार्धं हरतीति दुष्टमनसा क्षिप्तस्त्वयाऽहं पुनः

---

१. भावो विद्वानथावुकः । जनके इत्यमरः. २. द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ । इति लक्षणाच्छन्दोऽपि सूचितम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कर्तुं दुष्करकर्म हा तव मयि क्रूरं मनो वर्तते ॥ १३ ॥

(पुनराकाशे ।) सुग्रीव, किं भणसि । न मया त्वमस्मिन्कर्मणि प्रेषितः किंतु सीतापतेरनुज्ञया कृतवीर्यपरीक्षः सीतान्वेषणे नियुक्त इति ।

(चिरं विचार्य ।) अहो मम कथं प्राकृतमर्कटस्येव भ्रान्तं मनः । यतस्त्रिलोकीसाक्षिणो धर्मात्मनो भगवतो रामचन्द्रस्य समक्षं कथमधर्मावसरः । परमेश्वरः साक्षात्फलं न ददाति । किं च । जन्मजन्मान्तरसमासादितफलमिह सर्वेऽनुभवन्ति । राम राम ! तव भक्तस्य मे कथमीदृशी मिथ्या मतिः ।

रामेति यस्य वदतो मरणे निरीयुः
प्राणाः स गच्छति परं पदमीश्वरस्य ।
तत्कार्यसाधनकृते यदि मेऽसवोऽपि
निर्यान्तु तद्वरमितीह भवेन्मनीषा ॥ १४ ॥

(प्रकाशम् ।) जाम्बवन्, किमतःपरमनुष्ठेयम् । (सर्वेऽपि तूष्णीमाश्रयन्ति ।) धिगेतान्वनौकसः । (इति विषादं नाटयति ।)

जाम्बवान्—कुमार, नेदानीं शोकावसरः । अलं शोकेन । (जनान्तिकम् ।) युवराज, सोऽयं गभीराकृतिः पवनात्मजोऽधुना किमपि वक्तुकामो युवराजप्रतापवशाद्धृष्टतां नावलम्बत इव । तथा हि ।

सुग्रीवस्य समक्षतो भगवता रामेण मुद्रार्पिता
सीताप्रत्ययकारिणीति हरिणा कण्ठे धृताद्यावधि ।

१. इदानीं रामकार्यं मे न कृतं तन्मिषं भवेत् । तस्य मद्धनने नूनं सुग्रीवस्य दुरात्मनः ॥ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे. २. सर्वश्राव्यं प्रकाशं स्यादश्राव्यं स्वगतं मतम्. ३. कुमारो भर्तृदारिक इत्यमरः. ४. करं कृत्वा यदन्योन्यामन्त्रणं तज्जनान्तिकम् ॥ त्रिपताककरेणान्यामन्तर्वार्यान्तरा कथाम् । अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोऽयं तिष्ठति वीर एष पुरतोऽस्माकं समीरात्मजः
शोकेनालमिहाधुना भवति ते कार्यस्य सिद्धिर्द्रुतम् ॥ १५ ॥

अङ्गदः—जाम्बवन्, ज्ञातस्ते गूढार्थः । एवं चेत्प्रष्टव्यः पवनात्मजो भवता ।

जाम्बवान्—यथाज्ञां करोमि । (इति पृच्छति ।) (प्रकाशम् ।) भाव[1] पवनात्मज, वीरशिरोमणे, बलविक्रमविदा तत्रभवता भट्टारकेण सुग्रीवेण महत्यस्मिन्कर्मणि नियुक्तो भवान् । वयमन्ये सर्वे भवत्सहायका अनुयायिनो भवद्वीर्यामृताशालंबितजीविता जिजीविषामः खलु भवानेवमतिविक्रमोभयगुणालंकृत एतेषु ।

वीरसूरञ्जना तेऽम्बा बली वायुस्तवावुकः ।
सुषुवाते सुतं वीरं धन्यौ तौ पितरावुभौ ॥ १६ ॥

अपि च ।

प्रासूत त्वां यदाऽम्बा कपिवर गगने पश्यतः सूर्यबिम्बं
सा ते जाता जिघृक्षा फलमिति नितरां बालबुद्धेस्तदानीम् ।
क्रोशानां त्वं सहस्रद्वयमुपरि नभो हेलयाक्रम्य पश्चा-
च्चण्डांशूत्तप्तगात्रः समपत उदधि स्रग्धरायां[2] धरायाम् ॥ १७ ॥

अपि च ।

हनुस्तव नभस्तलात्पतत एव पृथ्वीतले[3]
विपोथित इहार्थतो हनुमतो यतः प्राप्तवान् ।
अहोऽमितपराक्रमः सपदि जातमात्रस्य ते
शिशोः किमधिकं ब्रुवे विजयते तरां ते बलम् ॥ १८ ॥

अङ्गदः—हनुमन्, सुष्ठु भणति जाम्बवानेषः । क इदानीं त्वामन्तरेण शतयोजनविस्तीर्णं मकरालयमब्धिं समुल्लङ्घेत । किमिति

---

१. भावो विद्वान्तथावुक इत्यमरः. २. म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुतां स्रग्धरां कीर्तयन्ति । इति लक्षणाच्छन्दोऽपि सूचितम्. ३. जसौ जसयलावसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुरिति लक्षणात्पृथ्वीवृत्तमिदम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्वमात्मनो वीर्यमहिमानमजानन्निव जोषमुरीकरोषि । (सर्वे श्रुत्वा किलैकिलकिलेत्युदीर्य हनुमतो लाङ्गूलं चुम्बन्ति ।)

नलः—भो भो भाव, भो भो वीरशिरोमणे, भूतार्थं ते निगदितं तत्रभवता कुमारेण । यतो भवानेवाऽज्ञाताऽतलस्पर्शस्य लवणोदधेः पारं गन्तुं शक्नोति ।

तथा हि ।

गतिजवस्तव वीर नभस्वतो जयति विष्णुरथस्य रयं च वा ।
क इह वेगवतश्चलतों गतिं तव रुणद्धि समीपपरासनः ॥ १९ ॥

अपि च ।

जितरसास्तरसा तरसाशिनो दशमुखप्रमुखा अभियान्ति चेत् ।
तव चपेटपविप्रहताश्चिरं दधतु ते विरहं सह लङ्कया ॥ २० ॥

अङ्गदः—अये विक्रमशालिन्, वीरचक्रचूडामणे, साधु भणति नलः । किमर्थं तत्र भवता विलम्बोऽवलम्ब्यते । इदानीं हि गमनकालोचितं शकुनं पश्यतु ।

तथा हि ।

अकूपारो वीचीर्वहति नितरां निर्मलतरा-
मरालास्तीरेऽस्मिन्विदधति तथा सुन्दररुतम् ।
क्वचित्पोताधानं खग इव समुड्डीय पतति
क्वचिद्वेगान्मीनः क्षिपति जलमूर्ध्वं शिखरिणि ॥ २१ ॥

अपि च ।

कुर्वन्ति केलिकलहं कलहंससंघा
नीरे नदन्ति सकलं विकलंकशङ्काः ।

---

१. विनेदुर्मुदिताः केचित्केचित्किलकिलां तथेति वाल्मीकीये । रावणोऽयमिति ज्ञात्वा केचिद्वानरपुङ्गवाः । जघ्नुः किलकिलाशब्दं मुञ्चन्तो बहुभिः क्षणादित्यध्यात्मरामायणे. २. परासनं निषूदनम्. ३. क्षुद्राण्डमत्स्यसंघातः पोताधानमित्यमरः । मत्स्योत्पतनदर्शनं शकुनम्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

खे वान्ति शीतमरुतो मरुतोयदानं
कृत्वाऽऽगता इव शिवो भवतोस्तु पन्थाः ॥ २२ ॥

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) श्रुतं मयात्र भवतो युवराजस्य वाऽन्येषां प्रियवयस्यानां वानरसिंहानां वचः । प्रस्थानसमये तत्रभवान्भट्टारकः सुग्रीवोऽप्येवमाह । श्रीमद्भगवतो रामचन्द्रस्य वचनं च स्मरामि । तेन च सीताप्रत्ययार्थं स्वकरारविन्दादवतार्य नामाङ्कितोर्मिका मे समर्पिता । प्रस्थानकाले तत्रभवती भट्टिनी तारा प्रेमार्द्रगिरा मम पराक्रमं प्रशंसन्ती नवमालां स्वकरतलाभ्यामादायेदमाह ।

कपिवर तरसा त्वं गच्छ सीतासमीपं
कृतरघुवरकार्यः शीघ्रमागच्छ पश्चात् ।
इति निगदितवत्या तारया मे पिनद्धा
सकरुणमुपकण्ठं मालतीपुष्पमाला ॥ २३ ॥

(प्रकाशम् ।) भो भो वानरर्षभाः, अत्रभवता कुमारेण वा भवद्भिरुदिता वाणी मया सम्यगवहिता । प्रपश्यत मे वीर्यमहिमानम् । तथा हि ।

सुत्राम्णः शतकोटिरस्य पुरतो मुष्टेः [1]प्रसूनायते
पाशः पाशभृतोऽपि मेऽग्रत इतो लूमस्य [2]कोशायते ।
दण्डो वा समवर्तिनो मम नखादेरण्ड [3]दैण्डायते
[4]वाचा किं परशुश्च खण्डपरशोः खण्डायते मुद्गरात् ॥ २४ ॥

अपिच ।

[5]लाङ्गूलं मम लाङ्गलात्तव दृढं मत्वा विधिर्न्यस्तवान्
दीर्घोत्वं पदमध्यमाक्षरतले मुख्यार्थबोधस्वरम् ।

---

१. कोमलत्वात्. २. सदृशत्वात्कोमलत्वाच्च. ३. कोमलत्वात्. ४. परमेश्वरस्यापमानं वाचा तथा न भवति यथा मनसा खण्डपरशोः परशुः स्वयंखण्डः । तस्मात्खण्डत्वारोपणे को दोषः. ५. लाङ्गूललाङ्गलयोः शब्दयोः केवलं मध्यमाक्षरतले दीर्घोत्वं विशेषं दृष्ट्वा पूर्वपरपुरावृत्तानुसन्धानमविचार्यैव कल्पितमिदं क्व हनुमान् क्व बलभद्रो युगभेदात्.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कालिन्दीं सरितं पुरा कृषसि भो संकर्षणत्वं ततो
येनाहं सरितां पतिं प्रतिभयं संप्लावये दृश्यताम् ॥२५॥

अपि च ।

वध्वा रज्जुभिरेव रावणमहं नेष्यामि लङ्केश्वरं
किंवोत्पाट्य करेण तस्य नगरीं लङ्कां सरात्रिञ्चराम् ।
मुष्टीमुष्टिनखानखि प्रहरतः को मे समक्षं विशेत्
सर्वे यान्ति पराभवं सुमनसः कीटायते रावणः ॥ २६ ॥

किं च ।

रे रे रावण किं विहाय चपलं लङ्कां न हि म्लायसे
तिर्यञ्चोऽपि सहायतां तत्र पशोर्नैष्यन्त्यसत्कर्मणः ।
शीघ्रं त्वां परिमोक्ष्यति स्वकुलजो रक्षोऽपि सन् सोदरः
का वार्ता महतामुतामृतभुजां देवद्विषां वा तथा ॥२७॥

अपि च ।

यावन्मन्मुष्टिवज्रः प्रपतति न मुखे मेघनादो निनद्यात्
भिन्नौ कर्णौ न यावन्ममकरनखरैः कुम्भकर्णो निर्[1]ध्यात् ।
यावन्नोमे [2]प्रहस्तः प्रथयतु हननं तावदास्तां प्रहस्तो
लङ्कालंकारयुक्ता भवतु च न मया यावदेषा विनष्टा २८

किंच ।

जगत्यां किं नष्टाः सुरदनुजमर्त्या अतिबलाः
पतिं लङ्के पापं दशमुखमतस्त्वं कृतवती ।
यतस्त्वां पत्युस्ते पुरत इह धक्ष्येऽहमसतीं
प्रकृत्या चापल्यात्परिभवपदं याति कुलटा ॥ २९ ॥

पश्यन्तु नाम त्रिलोकीनिवासिनः सर्वेऽपि रामकार्ये मम पराक्रमोदारचरितम् । (इति निष्क्रान्तः ।)

(अनन्तरमेव हनुमान् विहितपर्वतसन्निभाकारः प्रविश्य विहायसा गन्तुमुत्प्लवनं नाटयति ।)

---

१. कर्णाविति शेषः. २. पाणौ चपेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलावित्यमरः.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हनुमान्—

ध्यात्वाहं हृदि रामपादयुगलं तन्मुक्तबाणत्वर—
स्तीर्त्वा गोखुरकल्पमल्पजलधिं पश्यामि तां जानकीम् ।
दूतोऽहं रघुनायकस्य सहसा रोद्धुं ममेमं श्यं
कः शक्नोति विहायसा विचरतः शाखामृगाः पश्यत ॥३०॥

भोभो वानराः, एषोऽस्मि विहायसा समुद्रमुल्लङ्घ्य लङ्कामभियातुं प्रस्थितः । (इति निष्क्रान्तः ।)

अङ्गदः—कथमस्य बहुविक्रमशालिनः पवनात्मजस्य महोत्साहः ।

तथा हि ।

व्योम्न्यस्मिन्परिमाणशून्यविषये गर्जन्निहोड्डीयते
हस्तोत्कृष्टमपांपतेर्जलमसौ धत्ते मुखाभ्यन्तरे ।
वाता वान्ति च चण्डवेगसहिता यद्गात्रवेगोत्थिता
अभ्रं वाऽभ्रमुवल्लभोऽयमथवा किंवाऽतिवेगः कपिः ॥ ३१ ॥

अपि च ।

कीलालं तरसोरसा जलनिधेः स्पृष्ट्वा गलत्स्वार्जवं
कृत्वाऽऽकुञ्च्य पदौ लिलङ्घिषति तं कल्लोलमालाकुलम् ।
लाङ्गूलाहतवीचिरेष सहसा मार्गं ददाति स्वयं
तस्मै पश्यत वानरा द्रुततरं तेजस्विने सागरः ॥ ३२ ॥

अपि च ।

उत्तुङ्गशैलसदृशोऽम्बरदत्तबाहु-
र्वेगात्सुकुञ्चितपदो दृढवालधिश्च ।

---

१. हस्तः सूर्यकिरणः करिशुण्डं च । मेघः सूर्यकरकृष्टं जलं बिभर्तीति प्रसिद्धिः. २. तस्य वानरसिंहस्य प्लवमानस्य सागरम् । कक्षान्तरगतो वायुर्जीमूत इव गर्जतीति वाल्मीकीये. ३. ऐरावतोऽभ्रमातङ्गैरावणाभ्रमुवल्लभ इत्यमरः. ४. सागरस्योर्मिजालानि उरसा शैलवर्ष्मणा । अभिघ्नंस्तु महावेगः पुप्लुवे स महाकपिरिति वाल्मीकीये.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उत्क्षिप्तकर्णशिखरस्तरतीव नीरे
व्योम्न्युत्पतन्नभिनदन्पवनात्मजोऽयम् ॥ ३३ ॥

जाम्बवदादयः सर्वे—(सहर्षम् ।) अहो हनुमतः प्रभावोत्साहौ ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति प्रथमोऽङ्कः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ द्वितीयोऽङ्कः । ॐ

(ततः प्रविशति विदूषकः ।)

विदूषकः—(आत्मगतम् ।) भो हद्धि भो हद्धि । एदस्स गाअणसीलस्स गंहव्वाणं रण्णो वअस्सभावेण हग्गे णिव्विण्णो ह्मि । इअं ढक्का अअं मिदङ्गो त्ति । अणुदिअसं णूदणाणं वादित्ताणं अवरिचआदो दासीपुत्ताओ अस्स गंहव्वस्स अणुजाइणो वा गणिआओ अच्छराओ मं उवालंहन्ति । रत्तिं पि गणिआणं सोरसाहणेहिं मे सइदव्वं ण होदि । एत्तिकेणवि मे पआसो ण गच्छेदि । का गदी । (इति दण्डकाष्ठमवलम्ब्य तिष्ठति ।) (क)

(ततः प्रविशति गन्धर्वराजो हाहाः ।)

गन्धर्वराजः—सखे विदूषक, किमित्येवमभुक्तोन्निद्रोलम्बितविटपिशाखः शाखामृग इव यष्टिमवलम्ब्य नेत्रे समुन्नयसि । किमद्य तवोन्निद्रस्य क्षपा व्यतीता ।

विदूषकः—अध इम् । सअंजेव्व छूरिअए हत्थं आछिंदिअ रत्तकारणं पुच्छेसि । (ख)

गन्धर्वराजः—गच्छ तावच्छयितुम् ।

विदूषकः—सोत्थि भवदे । (इति परिक्रामति ।) (ग)

(क) भो हा धिक् भो हा धिक् ! एतस्य गायनशीलस्य गन्धर्वाणां राज्ञो वयस्यभावेन अहं निर्विण्णोऽस्मि । इयं ढक्काऽयं मृदङ्ग इति । अनुदिवसं नूतनानां वादित्राणामपरिचयात् दासीपुत्रा अस्य गन्धर्वस्यानुयायिनो वा गणिका अप्सरसो मामुपालम्भन्ति । रात्रावपि गणिकानां स्वरसाधनैर्मे शयितव्यं न भवति । एतावतापि मे प्रयासो न गच्छति । का गतिः ।

(ख) अथ किम् । स्वयमेव छूरिकया हस्तमाच्छिद्य रक्तकारणं पृच्छसि ।

(ग) स्वस्ति भवते ।

---

१ हनुमाँश्च मुहूर्तेन व्यतिचक्राम सागरम् । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । तं प्रयान्तं समुद्वीक्ष्य ह्याकाशे मारुतात्मजमिति वाल्मीकिः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गन्धर्वराजः—सखे माढव्य, तिष्ठ तावत् । वानरस्य चपलत्वं जहीहि । न त्वं वानरः । वानरोऽपीदानीं समुद्रं तितीर्षुर्लङ्कोन्मुखं जिगमिषति । तत्कौतुकं द्रष्टुं वयं गच्छामस्तद्भवता तत्र गन्तव्यम् ।

विदूषकः—तुए ण कदावि मक्कडाणं चवेडप्पहारो अणुभूदो ता तुअं वाणलाणं खेलिदं दिट्ठुं उच्छुओसि । (क)

गन्धर्वराजः—भो महाब्राह्मण, दृष्टं ते ब्रह्मवर्चसम् । न बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलमिति यदुच्यते तदसत्यमनुष्ठितम् । त्वया न भेतव्यम् । न त्वमेकाकी गमिष्यसि । वयं सर्वे गमिष्यामः, भीरवोऽप्सरसोऽपि तत्र गमिष्यन्ति । किं ताभ्यस्त्वं भीरुः । तर्हि तासां वस्त्राभरणकज्जलादिकं परिधाय त्वमज्जुकेव[1] गच्छसि ।

विदूषकः—(आत्मगतम् ।) कधं अअं वेस्साणाअओ गन्दुं जेव्व अहिलसेदि । पदेदु दावदाणिं मक्कडमुहे । (प्रकाशम् ।) मा एवं मं वाणलभीरुअं अवगच्छ । सज्जो ह्मि गन्दुम् । (ख)

गन्धर्वराजः—एवं चेद्दौवारिकं ब्रूहि ममामात्यो हूहूराहूयानीयतामिति ।

विदूषकः—तह । (ग)

(इति निष्क्रम्य दौवारिकामात्याभ्यां सह प्रविश्य ।)

इदो इदो भवन्तौ । भट्टारओ एसो वट्टइ । अज्ज, एसो दौआरिओ अमच्चोवि । (घ)

(क) त्वया न कदापि मर्कटानां चपेटप्रहारोऽनुभूतस्तत्त्वं वानराणां खेलितं द्रष्टुमुत्सुकोऽसि ।

(ख) कथमयं वेश्यानायको गन्तुमेवाभिलषति । पततु तावदिदानीं मर्कटमुखे । मैवं मां वानरभीरुकमवगच्छ । सज्जोऽस्मि गन्तुम् ।

(ग) तथा ।

(घ) इत इतो भवन्तौ । भट्टारक एष वर्तते । आर्य, एष दौवारिक अमात्योऽपि ।

---

१ स्त्रीवेषधारी पुरुषो नाट्योक्तौ गणिकाज्जुकेत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(अमात्यो दौवारिकश्च प्रणाममभिनयतः। एषोऽस्मि देव आज्ञापयतीति समुपस्थितः।)

गन्धर्वराजः—स्वागतं ते सचिव ।

हूहूः—भट्टारकप्रभावात्सर्वदा शिवं मेऽस्ति। आज्ञापयतु देवः। किं मयानुष्ठेयमिदानीम् ।

गन्धर्वराजः—भो अमात्य, अधुना संदिष्टोऽस्मि भगवता मघोना सुरसावानरयोः कुतूहलं दिदृक्षोर्मम तत्र गन्तव्यम् । इदानीमेव गन्धर्वाप्सरोभिः साकमागच्छेति । यतो भवता शीघ्रं तौर्यत्रिकार्हवस्तूनि संपादयितव्यानि ।

तथा हि ।

गन्धर्वाः सकलाः पृथक् पृथगिमे सप्तस्वरेषु क्रमा-
दानद्धं सुषिरं ततं घनमरं संयोजयन्तु स्वयम् ।
सन्धानं वितरन्तु तेऽद्य विविधं मन्द्रस्य तारस्य वा
स्वभ्यस्यन्तु तथाऽप्सरोवरगणास्तौर्यत्रिकं सत्वरम् ॥१॥

अपि च ।

वीणां प्रवालसहितां च नयन्तु युक्तां
कोलम्बकेन ककुभेन निबन्धनेन ।
ढक्कामृदङ्गमुरजौ परिवादिनी च
तौर्यत्रिकार्थमुपयातु समं विमानैः ॥ २ ॥

अमात्यः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य गन्धर्वाप्सरोभिः सहितः पुनः प्रविशति ।)

हूहूः—भट्टारक, यथोदितं ते मयानुष्ठितम् । तदाज्ञापयतु माम् । किं मयातः कर्तव्यम् ।

गन्धर्वराजः—तौर्यत्रिकविधानमवसितं चेद्वयं व्योमयानमारुह्य विहायसा गच्छामः ।

अमात्यः—यदाज्ञापयति भवान् । (इति व्योमयानोत्थापनं नाटयति ।)

गन्धर्वराजः—न यावद्भगवान् पाकशासनः समयाति वयं

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तावदिहैव वृक्षच्छायापिहिते पर्वतशिखरे विमानं पातयित्वाऽप्सरसां गीतवाद्यसंलापादिश्रवणेन वा तासां ललितविभ्रमदर्शनेनात्मानं विनोदयामः ।

(यदाज्ञापयति देव इति विमानं पातयति ।)

अप्सरसः—अह्मो! कधं रमणीअदा अस्स पव्वदसिहरस्स। (क)

(इति सर्वा उपविशन्ति ।)

उर्वशी—हला पिअसहिओ, अत्थि वो वाणलकुदूहलं पेक्खिदुं अहिलासो । (ख)

रम्भा—णत्थि मे दुव्विणीदेण मक्कडेण खेलिदुं अहिलासो। (ग)

मेनका—हंजे किं त्ति एव्वं भणेसि । (घ)

रम्भा—सुणुहि पिअसहि मेणए, अअं मक्कडो दसमुहादोवि दुव्विणीदो भवे । (ङ)

उर्वशी—सहि मेणए, सच्चं भणेदि मे पिअवअस्सा रंहा ! कुदो त्ति पूव्वं तस्स रावणस्स हत्थाम्भासं उवगदाओ अह्मे कधं पज्जाउलाह्म । ता किं विह्मरिदात्थ । (च)

गन्धर्वराजः—(जनान्तिकम् ।) भो अमात्य, श्रुता भवता रावणकरशिथिलीकृतगात्रावयवानामासां दुःखसरणालापाः । तस्माद्यथैता रावणभियेव हनुमतो न बिभेयुस्तथेमाः सान्त्वयावः ।

अमात्यः—यथोचितमुक्तं भट्टारकेण ।

(क) अहो कथं रमणीयताऽस्य पर्वतशिखरस्य ।

(ख) हला प्रियसख्यः, अस्ति वो वानरकुतूहलं प्रेक्षितुमभिलाषः ।

(ग) नास्ति मे दुर्विनीतेन मर्कटेन खेलितुमभिलाषः ।

(घ) हंजे किमित्येवं भणसि ।

(ङ) शृणुष्व प्रियसखि मेनके, अयं मर्कटो दशमुखादपि दुर्विनीतो भवेत्।

(च) सखि मेनके, सत्यं भणति मे प्रियवयस्या रम्भा । कुत इति पूर्वं तस्य रावणस्य हस्ताभ्याशमुपगता वयं कथं पर्याकुलाः स्म । तत्किं विस्मृताः स्थ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गन्धर्वराजः—(प्रकाशम् ।) अयि भीरवोऽप्सरसः, समाश्वसित समाश्वसित । मैवं वानरं रावणसदृशं दुर्विनीतं वा काममोहितं यूयमवगच्छत । जात्या वानरोऽपि ब्रह्मचर्यधर्मनिष्ठोऽयं लाङ्गूलेनापि स्त्रीजातिं न कदापि स्पृशति । जितेन्द्रियं वानरं जानीत न दशमुखवत्कामातुरम् । तस्य दुर्विनीतस्येव मुखकराद्यवयवैः प्रसभं युष्माकं शरीरावयवलावण्यरसोपादानमस्य ब्रह्मचारिणः कुतः संभाव्यते । (श्रुत्वा सर्वाः परस्परं विलोकयन्त्यो लज्जां नाटयन्ति ।)

उर्वशी—(स्मितं कृत्वा । कटाक्षपातेन गन्धर्वराजं निरीक्ष्य ।) अये अज्जउत्त । (इति पुनरधोमुखं तिष्ठति ।) (क)

गन्धर्वराजः—अयि चञ्चलाक्षि, किं वक्तुकामाऽसि । कथय कथय ।

उर्वशी—हिरिआमि दाणिं अज्जउत्तेण सह संलवितुम् । (ख)

गन्धर्वराजः—ज्ञातः स्वर्वेश्यायास्तव चेष्टयाऽभिप्रायो मया । नातःपरं किमपि वक्ष्ये ।

(श्रुत्वा ।)

सर्वाः—अह्मो ! अह्मो ! अह्मो कधं अज्जेण अणज्जं भणिदम् । (इति मुखं परिवर्तयन्त्यो विश्रमन्ति ।) (ग)

गन्धर्वराजः—(जनान्तिकम् ।) अमात्य, दृश्यन्तामिदानीमासां स्वर्वेश्यानां सुललिता हावाः[1] ।

तथा हि ।

हसति सममियं चिरं सखीभ्यामियमुरसश्छदनं ददाति चैलम् ।
इयमतितरसा सखीदुकूलं कृषति तथा पततीव लीलयेयम् ॥ २ ॥

(प्रकाशम् ।) अयि लोलायताक्ष्यौ रम्भामेनके, शृणुतं मम वचनं युवाम् ।

(क) अये आर्यपुत्र ।

(ख) जिह्रेमीदानीमार्यपुत्रेण सह संलपितुम् ।

(ग) अहो ! अहो ! अहो ! कथमार्येणानार्यं भणितम् ।

---

१. हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजा इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उभे—अज्ज, अवहिदा अह्मे । अण्णवेदु अज्जो । (क)

गंन्धर्वराजः—युवयोः सखीयमुर्वशी किमद्य चिरादलब्धसुरा ।

रम्भा—अज्ज, पीदा एदए सुरा । (ख)

मेनका—(सत्वरमुपसृत्य ।) हला सहि रंहे, उजुबुद्धिए तुए णावगदो अज्जस्स भाओ । अवेहि दाव । हग्गे तुमं पउढचरिदं सिक्खिस्सम् । (इति गन्धर्वराजमुखं निरीक्ष्य पटान्तेन स्वमुखमावृणोति ।) (ग)

तुम्बुरुः—अमात्य, किमर्थं भगवतो मघोनो विजयप्रस्थानमत्र ।

अमात्यः—सखे तुम्बुरो, न त्वयाऽस्माकं भट्टारकेणोदितं वचः श्रुतम् ।

गन्धर्वराजः—अयं नासीत्तदानीम् । सर्वं कथयैनम् ।

अमात्यः—यदाज्ञापयति देवः । शृणु हे तुम्बुरो, अस्ति रामो नाम धर्मात्मा राज्ञो दशरथस्य तनयः ।

तुम्बुरुः—श्रूयते तस्योदारकीर्तिः ।

अमात्यः—स च पितुर्वचनात्स्वराज्यमपि भ्रात्रे भरताय दत्वा सौमित्रिणा सीतया च साकं दण्डकारण्यमागतः ।

तुम्बुरुः—ततस्ततः ।

अमात्यः—तत्र दुरात्मना रावणेन रक्षसा रामलक्ष्मणयोः परोक्षे सच्छलं सीता हृत्वा लङ्कां नीता ।

तुम्बुरुः—आः कथमयं क्रूरो राक्षसः । अनुभूता तस्य दुरात्मनो बाधास्माभिः । ततस्ततः ।

अमात्यः—सुग्रीवसहायेन रामेण सीतान्वेषणार्थं कतिचित् वानराः प्रेषिताः । तेषामेको वानरः सीतामन्वेष्टुं लङ्कां गच्छति ।

(क) आर्य, अवहिता वयम् । आज्ञापयत्वार्यः ।

(ख) आर्य, पीतैतया सुरा ।

(ग) हला सखि रम्भे, ऋजुबुद्धया त्वया नावगत आर्यस्य भावः । अपेहि तावत् । अहं त्वां प्रौढचरितं शिक्ष्यामि ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्य वीर्यपरीक्षायै देवताभिः सुरसानाम नागमाता प्रेषिता । तयोः समागमोऽत्र भवति ।

चित्ररथः—अमात्य, रावणो नूनं दुर्विनीतो राक्षसः । एतस्य बाधा सुरासुरैः सगन्धर्वाप्सरोभिरनुभूता । तेन रावणेन लङ्कां नीता सीताऽधुना जीवति वा न वा ।

अमात्यः—अस्ति ममापि सन्देहः ।

तथापि ।

पातिव्रत्यं तपोऽस्या जयति सुरगणान्का कथा राक्षसानां
स्त्रीणां धर्मो न तस्माद्भवति परतरो वाङ्मनःकायवृत्तिः ।
सैषा शप्तेन तेन प्रसभमभिभवे दूरतो वीक्ष्यमाणा
मन्ये रामं स्मरन्ती श्वसिति धृतवपुस्तेन सत्येन सीता ॥ ४ ॥

रम्भा—(गन्धर्वराजं निरीक्ष्य ।) अज्जस्स अणुग्गहो किं वि विण्णवेदुं मुहरअदि विअ मम् । (क)

गन्धर्वराजः—अयि रम्भोरु रम्भे, किं वक्तुकामासि कथय ।

रम्भा—(अधःपश्यन्ती ।) अह्माणं अत्त भवं भट्टा । अज्जप्पभिदि दे पज्जुवासणं अणुचिट्ठामो । (ख)

गन्धर्वराजः—अपेहि रे गणिके, आजन्म त्वयासतीवृत्त्या जीवितं क्षपितम् । अतःपरं साध्वी भवितुमर्हसि ।

रम्भा—अह्मो अणज्ज । (ग) (इति सासूयमिव कुटिलभ्रूकटाक्षपातेन तस्य मुखमुद्वीक्षते ।)

मेनका—(सखीगतम् ।) हला पिअसहि उव्वसि, मम आवुत्तस्स तुम्बुरुगंहव्वस्स भणिदं सुणीअ हिअअं मे पूव्वाणुभूदकट्ठस्स

(क) आर्यस्यानुग्रहः किमपि विज्ञापयितुं मुखरयतीव माम् ।

(ख) अस्माकमत्र भवान् भर्ता । अद्यप्रभृति ते पर्युपासनमनुतिष्ठामः ।

(ग) अहो अनार्य ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्सरणादो वेपइ । सुउमाराकिदीणवजोव्वणविसिट्ठा सीदा रावणहद-केण णीदा कधं अत्तणो धम्मं रक्खे त्ति । (क)

उर्वशी—सहि मेणए, मम वि ईदिसी मणोवाधा । (ख)

गन्धर्वराजः—(सत्वरमुपसृत्य ।) अपि कुरङ्गनयने, किं मन्त्रयथो युवां रहसि । तन्मां वदतम् ।

उभे—अह्मो ! कधं अत्त भवं पुरिसो अवत्तपं विहाअ अह्माणं इत्थिआणं एक्कन्तसंलवणं सुणिदुं इच्छेदि । ण दे जुत्तम् । ता अवेदु भवम् । (ग)

गन्धर्वराजः—नाहं युवयो रहस्यसंभाषणमज्ञात्वैव गच्छेयम्,

उर्वशी—सहि मेणए, आगच्छ अण्णदो गमिस्साओ (घ)

(इति उभे किञ्चिद्दूरमपसरतः ।)

रम्भा—हला पिअसहिओ, चिट्ठध क्खणमत्तम् । अहं अज्जउत्तं कहेमि वो रहस्सभणिदम् । (ङ)

उभे—(सकोपे इव ।) आः किं कहेसि णिल्लज्जे, जइ अह्माणं किं पि दुम्मन्तिदं भवे कहेहि णाअअम् । (च)

(क) हला प्रियसखि उर्वशि, ममावुत्तस्य तुम्बुरुगन्धर्वस्य भणितं श्रुत्वा हृदयं मे पूर्वानुभूतकष्टस्य स्मरणाद्वेपते । सुकुमा(रशरी)राकृतिनवयौवनविशिष्टा सीता रावणहतकेन नीता कथमात्मनो धर्मं रक्षेदिति ।

(ख) सखि मेनके, ममापीदृशी मनोबाधा ।

(ग) अहो कथमत्र भवान् पुरुषोऽपत्रपां विहायास्माकं स्त्रीणामेकान्तसंलपनं श्रोतुमिच्छसि । न ते युक्तम् । तदपेतु भवान् ।

(घ) सखि मेनके, आगच्छात्यतो गमिष्यावः ।

(ङ) हला प्रियसख्यौ, तिष्ठतं क्षणमात्रम् । अहमार्यपुत्रं कथयामि युवयो रहस्यभणितम् ।

(च) आः किं कथयसि निर्लज्जे, यदि आवयोः किमपि दुर्मन्त्रितमस्ति कथय नायकम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अमात्यः—देव, मया श्रुतमनयो रावणदुर्विलसितं स्मरन्त्योः संलपनम् । इयं रम्भा साक्षिणी रहस्यश्रवणस्य ।

रम्भा—रावणणीदए सीदए कधं पदिव्वदाधम्मो रक्खीअदि त्ति इमाहिं कहिदम् । (क)

गन्धर्वराजः—अरेरे निर्लज्जे, सा खलु राजकुलोद्भवा पतिव्रता वीरपत्नी । न युष्मत्सदृशी परविभवलोलुपा कुलटा । अपि च नलकूबरपत्न्याः शापानन्तरं हि सा नीता । पूर्वमेव यूयं दशमुखभुक्तयौवनरसाः षट्पदालीढमकरन्दा मालतीलता इव प्रतीयध्वे ।

कुतः ।

उर्वश्याः कुचयोर्नखव्रणततिः संदृश्यतेऽद्यावधि
रम्भाया अपि किञ्चिदोष्ठपुटयोर्दन्तक्षतं वर्तते ।
पश्याम्यद्य कपोलयोर्व्रणमहो यन्मेनकायाः स्फुटं
क्रव्यादा प्रसभं कृतेति किलवो मन्येह माक्षारणा ॥६॥

अपिच ।

दशमुखविजयार्जिताः कुमार्यो
मनुजसुरासुरकिन्नरोरगाणाम् ।
अभिनववयसो रसं भयार्ताः
घृतमिव तेजसि तस्य ता अहौषुः ॥ ७ ॥

किंच ।

दशास्यमुखचुम्बितौ दशनदष्टबिम्बाधरा
रतिश्रमभयातुराः शिथिलकेशवेशाङ्किताः ।
बभूवुरमराङ्गनाः स्मरत यूयमेवाधुना
कथं लपथ निस्त्रपा हृतमहो वयस्तेन वः ॥ ८ ॥

(क) रावणनीतया सीतया कथं पतिव्रताधर्मो रक्ष्यत इतीमाभिः कथितम् ।

---

१ तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रतीत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(श्रुत्वा ।)

सर्वाः—अह्मो ! कधं अत्तभवन्तो अज्जमिस्साओ दासीए उत्ती विअ रीढए वाणीए णो णिरवत्तवं अहिक्खिवन्ति । (क)

तुम्बुरुः—किं यूयं स्वधर्मनिरता लोपामुद्रासदृश्यो ब्राह्मण्यः । यद्युष्माभिः सह वयं न संलपामः ।

उर्वशी—हला पिअसहिओ, एदेहिं किदवेहिं अह्माणं अवमाणणा किदा । तुह्मे आगच्छध अण्णदो गमिस्सामो, (ख)

(इति परिक्रामन्ति ।)

गन्धर्वः—अयि मानिन्यः, क्व गच्छथेति हस्तावलम्बनेन सर्वा उपवेशयन्ति ।

गन्धर्वराजः—(सर्वा अवलोक्य । जनान्तिकम् ।) भो तुम्बुरो, पश्येमा मदनविकारंगता इव प्रतीयन्ते ।

कुतः ।

संयन्ते पश्यन्त्यो मुखमभिमुखं नो जहति नो
गिरं श्रुत्वाऽस्माकं प्रतिवचनमेता न ददति ।
कटाक्षक्षेपेण प्रतिपदमिह घ्नन्ति न इमा
यदासां कामोऽयं व्यथयति मनः काममधुना ॥ ९ ॥

तुम्बुरुः—सत्यमत्र भवतोदितम् । अहो सुललिता चेष्टा स्वर्वेश्यानाम् । पश्यतु देवः ।

नितम्बगुरुतैकया प्रकटिताऽधुना छद्मना
मरालगतयालिभिर्यदि निवारिता तद्गतिः ।
उरोवसनमन्यया स्खलितपादया व्याजतो
निपातितमथैकया पतितया कृतोर्वोः प्रथा ॥ १० ॥

(क) अहो कथमत्रभवन्त आर्यमिश्रा दास्याः पुत्री इव रीढया वाण्या नो निरपत्रपमधिक्षिपन्ति ।

(ख) हला प्रियसख्यः, एतैः कितवैरस्माकमवमानना कृता । यूयमागच्छतान्यतो गमिष्यामः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
155 555 111 115 5115

अपि च ।

सुकेशी धम्मिल्लं विपुलकवरीभाररुचिरं
दधानापाङ्गैर्नः स्मरविशिखबाधां जनयते ।
विशालाक्षी रम्भा प्रकटयति दम्भादिव कुचौ
कटिप्रोथौ[1] तस्या मनसिजविकारं रचयतः ॥ ११ ॥

गन्धर्वराजः—श्रोतव्यमिदानीमासामविरलविटपिच्छायेऽस्मिन्महीधरनितम्बे नितम्बिनीनां तौर्यत्रिककौतुकमस्माभिः[2] । तत्केनचिदपि मिषेण नियोजयेमाः स्वरसंयोजनकर्मणि ।

चित्ररथः—यदाज्ञापयत्यत्रभवान् । (उर्वशींप्रति ।) अयि उर्वशि, त्वमेव सर्वाप्सरसां नायिकासि । तद्ददातु त्वदभिसारिकावचनसंकेतम् ।

उर्वशी—(कटाक्षपातेन चित्ररथं पश्यन्ती ।) अह्मो ! ण अहं कुट्टणी गणिआणम् । किं भवं मं एव्वं अवजाणादि । (इति मुखं परिवर्तयति ।) (क)

चित्ररथः—अयि उर्वशि, नाहं त्वां शंभलीं[3] वदामि । किंत्विदानीं युष्माकं गीतरागश्रवणेन मदनबाधामपनेतुमिच्छति नायकः । तद्दीयतामन्याभ्यो गीतरागसङ्केतमिति मयोक्तम् । किमेवं भवती नायकाभिप्रायमबुध्वैव सासूयं मन्दाक्षकटाक्षं[4] मयि क्षिपति । न ते युक्तमीदृशमसौहार्दम् ।

उर्वशी—(स्मितं कृत्वा गन्धर्वराजं निरीक्ष्य ।) हला पिअसहि रंहे, अहं दाव एक्कां गीदिआं मज्झमसोराणुपरिवाहिणीं गाइस्सम् । इमाए परिवादिणीए मम गीदिआणुसारं सोरसंजोजणां करेहि तुअम् । इअं मेणआ मिदंगतालेण कालमावणं करेदु । अण्णाओ

(क) अहो ! नाहं कुट्टनी गणिकानाम् । किं भवान्मामेवमवजानाति ।

---

१ स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथावित्यमरः । २ तौर्यत्रिकं गीतवाद्यनृत्यम् । ३ कुट्टनी शम्भलीसमा इत्यमरः । ४ मन्दाक्षं ह्रीस्त्रपा व्रीडेत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पिअवअस्साओ से गीदिआए लअं आलंविअ णच्चणं अणुचिट्ठन्दु । पिअसहिओ, दाव अहं इमं गीदिआं कण्णाटअराएण एक्कताली-अताले गाइस्सम् । ता तुझे साअहाणं चिट्ठध । (क)

गीतिः ।

तुज्झ वहूविरहेण विगलिदमुहा रहुणाह, पतन्ती
कव्वुरजुअदिअणेणसह पडिवसदि णिसि वहु विलवन्ती ।
हा विरहे तुह सीदा
राहव दसवअणभणिदए अवला तदिए परिभीदा ध्रु०॥१२॥(खं)

(श्रुत्वा सर्वेऽश्रूणि विमुञ्चन्ति ।)

गन्धर्वराजः—(सबाष्पकण्ठम् ।) चित्ररथ, गीतरागश्रवणेन मदनबाधामपनेतुमिच्छति नायक इति यत्त्वया तस्यै कथितं तथैवाचरितं तया । अहो करुणरसरागपरिवाहिन्या गीतिकया हृतचित्तवृत्तयः श्रोतारश्चित्रलिखिता इव प्रतिभान्ति ।

(क) हला प्रियसखि रम्भे, अहं तावदेकां गीतिकां मध्यमस्वरानुपरिवाहिनीं गास्यामि । अनया परिवादिन्या मम गीतिकानुसारं स्वरसंयोजनां कुरुष्व त्वम् । इयं मेनका मृदङ्गतालेन कालमापनं करोतु । अन्याः प्रियवयस्या अस्या गीतिकाया लयमालम्ब्य नर्तनमनुतिष्ठन्तु । प्रियसख्यस्तावदहमिमां गीतिकां कर्णाटकरागेणैकतालीयताले गास्यामि । तद्यूयं सावधानं तिष्ठत ।

(ख) तव वधूविरहेण विगलितमुखा रघुनाथपतन्ती कर्बुरयुवतिजनेनसह प्रतिवसति प्रतिवसति निशि बहु विलपन्ती । हा विरहे तव सीता राघव दशवदनभणितयाऽवलातत्या परिभीता ॥ १२ ॥ ध्रु० ॥

---

१ श्रीजयदेवकविकृतगीतगोविन्दकाव्यस्य चतुर्थसर्गे तत्कृतमधुसूदनटीकायां तद्रागलक्षणमुक्तम् । यथा—कपोलपाणिर्गजदन्तपत्रमेकं वहन् दक्षिणकर्णपूरे । स स्तूयमानः सुरचारणौघैः कर्णाटरागः सितनीलकण्ठः ॥ १ ॥ अत्ररागे विरहोत्कण्ठा वर्णनीया । तस्या लक्षणं भरतोक्तम् । यस्याः समुचितेप्यह्नि प्रवासी नैति वल्लभः । सा स्मरानलसंतप्ता विरहोत्कण्ठिता मता ॥ २ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा हि ।

यदुर्वश्या नोऽगाधा मनसि भवबाधा समुदिता
तया दूरं नीता करुणरसगीताकथनतः ।
अहो गानं मानं हरति तनुतेऽप्यत्र मनसः
सदोर्वश्यास्तस्या मुखकमलवश्या इव रसाः ॥ १३ ॥

(नेपथ्ये ।)

गन्धर्वा अलमधुना सुगीतवाद्यैर्यातोऽसौ सुरपतिरग्रतो रथस्थः ।
यूयं किं विरमथ दिव्यसुन्दरीभिः कामार्ता इव पुरतः प्रयात शीघ्रम् १४

गन्धर्वराजः—(कर्णं दत्वा ।) अमात्य, अहो गीतरागविमूढैरस्माभिः स्वनियोगोपि विस्मृतः नूनं भगवतः सुत्राम्णो रथोऽस्मानतीत्य पुरतो वर्तते ।

यतः ।

आरोहन्तु विमानमाशु सकला दिव्याङ्गनाः संयता
नीयन्तां मुरजा मृदङ्गपटहा वीणादिवाद्यानि च ।
कुर्वन्तु त्वरितं भवन्त उपदां वन्यप्रसूनैश्चिता-
मस्माकं विभुरग्रतः सुरपतिर्यातो रथस्थोऽधुना ॥ १५ ॥

हूहूः—यदाज्ञापयति गन्धर्वराजः ।

(इति सर्वे निष्क्रान्ताः ।)

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति रथारूढो वासवस्तस्य सूतो मातलिश्च ।)

वासवः—सूत, पश्येह गन्धर्वाप्सरसां व्योमयानं । तद्रश्मिः संयम्यताम् । तावद्वयमप्यत्रैव स्थित्वा सुरसाहनुमतोर्विप्रलपितं निरूपयामः ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान्[1] । (इति रश्मिसंयमनाद्रथस्य वेगं रुणद्धि ।)

(नेपथ्ये।) अम्ब, त्वरय त्वरय रोद्धुमिमम् । कोऽयं वनगोचरोऽतिगम्भीरं विशालाब्धिं लिलङ्घयिषुर्हठादम्बरं समाक्रामति । तथा हि ।

हरिहरि ! हरिः कोऽयं पङ्के यथा हरिणी जले
पतति वदने यातोर्वाऽयं यथा शलभोऽनले ।
कुत इह समायातः केनेरितः क्व गमिष्यति
त्वरयति किमर्थं वा मातर्निवर्तय बालिशम्[2] ॥ १ ॥

अपि च ।

जननि निजजनिं विशालशाखां
दलदलितां सरतीव पुष्पिताग्राम् ।
निरवधि नितरामनन्तमेत-
द्विगतभयः प्लवगो विशालसत्वः[3] ॥ २ ॥

वासवः—(कर्णौ दत्वा।) अये मातले, श्रूयताम् । पूर्वं प्रेषिता ममानुचराः सुरसां त्वरयन्तीव ।

मातलिः—(प्राञ्जलिः ।) आयुष्मता यदुक्तं तदेव मे मनसि भाति ।

वासवः—अत्रानयोः सुरसाहनुमतोः समागमो भवितुमर्हति ।

---

१ 'वदेद्राज्ञीं च चेटिं च भवतीति विदूषकः । आयुष्मान्त्रथिनं सूतो वृद्धं तातेति चेतरः' । २ 'रसयुगहयैः न्सौ म्रौ स्लौगो यदा हरिणी तदा' इति लक्षणाच्छन्दोऽपि सूचितम् । ३ 'अयुजि न युगरेफतो यकारो युजि च न जौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा' इति लक्षणाच्छन्दोऽपि सूचितम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदिहैव प्रच्छन्नौ भूत्वा तयोर्विप्रलापकुतूहलं पश्यावः । इमौ चावयोः प्रायः सन्निधीयेते सुरसाहनुमन्तौ । मातले, त्वया दृष्टाऽनयोर्विक्रमोर्जिता चेष्टा । पश्येदानीम् ।

सुरसुरारिरसासुरसंस्तुता स्तुतिरता सरसाऽतितरां तता ।
सुतरसा सुरसा सरतस्तिरोऽतति सुतस्य स्रुतेः सततांततः ॥ ३ ॥

अपि च ।

वहति पवनो मन्दं मन्दं सुखाय च मारुते-
र्नयति मलयामोदं मार्गे परिश्रमशान्तये ।
विधुवति रजोवृन्दं वेगोत्थितं गगनाङ्गने
भवति हि दृढस्नेहः सत्यं सुते पितुरौरसे ॥ ४ ॥

(इति विष्कम्भः ।)

(ततः प्रविशति हनुमतो मार्गमावृत्य स्थिता भयंकरी सुरसा । तत्पुरतः स्थितः पवनात्मजश्च ।)

सुरसा—हंहो वलीमुह, किंति दाव तुअं कुदूहलादोविअ इदिसं समुद्दं लंहिदुं इच्छसि हठादो । कोऽसि तुअं कहेहि मम् । (क)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) कथमियमन्तरायमूर्तिरिव करालवदनान्तर्गतविशालरसनां परिदर्शयन्ती मदीयमार्गमवरुणद्धि ।

तथा हि ।

दंष्ट्राकरालवदना ग्रसतीव सर्वं
लोलां विशालरसनां परिदर्शयन्ती ।

(क) हंहो वलीमुख, किमिति तावत्त्वं कुतूहलादिवेदृशं समुद्रं लङ्घयितुमिच्छसि हठात् । कोऽसि त्वं कथयस्व माम् ।

---

१ सुरसुरारिरसासुरसंस्तुता देवदानवमुनिभिः प्रार्थिता । अत एव स्तुतिरता । सरसा रसिका । अतितरां तता विशालतनुः । सुरसा नाम नागमाता ततस्तस्य सरतो गच्छतः सतता ततस्सुतस्य सदागतेस्तनयस्य स्रुतेर्मार्गस्य तिरस्तिरोधानं यथा स्यात्तथा सुतरसा वेगेन अतति गच्छति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दृग्ज्वालयाऽतितरसा दहतीव लोकं
किंवाऽऽशरी किमु सुरी किमुतासुरीयम् ॥ ५ ॥

अथ च ।

मुष्ट्या किं हन्मि वत्से वमतु वहुतरं लोहितं लोहिताक्षी
किंवा पादेन हन्यां शिरसि पृथुशिरो जायतां निःशिरस्त्वम् ।
किंवा वेगेन साकं प्रविशतु मम सा पत्तनं राक्षसाना-
मित्थं मे भाति चित्ते तदपि च किमहं निश्चिनोम्यद्य कर्तुम् ॥६॥

भवतु । तावदेनामेवं पृच्छामि । (प्रकाशम् ।) भो भो स्त्रीसत्त्वावयवेऽज्ञातजातिविशेषे कथय किमर्थं सिंहसमक्षं हरिणीव मम पुरतस्तिष्ठसि । अपेहि तावत् । न चेन्मार्जारस्य मूषिकायामिव मदीया दन्तमुखरा युगपत्त्वयि निपतिष्यन्ति ।

वासवः—सूत, नूनमयं पवनात्मजो महानुभावो भावः ।

कुतः ।

जात्याऽयं वानरत्वात्स्वनखरदशनादर्शनादेव पूर्वं
स्त्रीत्वात्सोऽभर्त्सयत्तां कथमपि परुषां वाचमेवाभ्यवोचत् ।
स्त्रीहत्यादूयमानो रघुतिलककृतेः साधने दत्तदृष्टि-
र्नीतिज्ञः शास्त्रवेत्ता कविरयमपरो भाति नायं कपिर्मे ॥ ७ ॥

मातलिः—अवितथमायुष्मतो वचनम् । ममापि तथैव भाति ।

सुरसा—श्रृणुहि रे मक्कड, दसनणहरभअं दंसिअ काणणे मिअसावअं वा ग्गामे वालअं परित्तासेहि । ण अहं तुह्मेरिसाणं वणौअसां भच्छणेण विभेमि । विहिणा समप्पिदं भक्खणं तुअम् । दाणिं बुभुक्खा खादेदिविअ मम् । ता सीग्घं मे मुहं पविस । (क)

(क) श्रृणुष्व रे मर्कट, दशननखरभयं दर्शयित्वा कानने मृगशावकं ग्रामे वा वालकं परित्रासय । नाहं त्वादृशानां वनौकसां भर्त्सनेन विभेमि । विधिना समर्पितं भक्षणं त्वम् । इदानीं बुभुक्षा खादतीव माम् । तच्छीघ्रं मे मुखं प्रविश ।

१. 'उरो वत्सं च वक्षश्च' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हनुमान्—(स्वगतम् ।) अहो कथमियं मामेव भर्त्सयति । भवतु तावदेनामेवं ब्रवीमि । (प्रकाशम् ।) भो अम्ब, इदानीं मे महतः कार्यातिपातान्नास्त्यवकाशो यद्भवत्या सहानुलपेयम् । पश्चात्कार्यसिद्धिं कृत्वा पुनरागत्य भवत्या मुखं प्रवेक्ष्यामि ।

वासवः—अस्ति मे श्रोतुं कौतुकम् । अतः किमुत्तरं दास्यति सुरसा ।

मातलिः—ममाप्यस्ति कुतूहलम् ।

सुरसा—हंहो साहामिअ, कधं तुअं मे वअणादो विमुञ्चिअ गमिस्ससि । गच्छ गच्छ दाणिं जेव्व तुमं खादेमि । पेक्खस्स मे मुहवीज्जम् ।

तथा हि ।

अग्गे सक्कस्स हत्थी वि भवदुजइ वा किंवि भक्खेमि सव्वं
अह्मो तुह्मारिसाणं ण हि मम कअलं होदि साहामिआणम् ।
सीग्घं ले खुद्द, दाणिं पविस मम मुहं देत्थिणो मे मुहादो
मोक्खो इन्दो जमो वा जदि भवदु तुमं मोचिदुं णो समत्थो॥८॥(क)

वासवः—(आत्मगतम् ।) अहो साधु नागमातः साधु साधु । कथं तव भीरोरपीयं शूरता ।

तथा हि ।

(क) हंहो शाखामृग, कथं त्वं मे वदनाद्विमुच्य गमिष्यसि । गच्छ गच्छ इदानीमेव त्वां खादामि । पश्य मे मुखवीर्यम् ।

तथा हि ।

अग्रे शक्रस्य हस्त्यपि भवतु यदि वा किंचिद्भक्ष्यामि सर्वं
अह्मो त्वादृशानां न हि मम कवलं भवति शाखामृगाणाम् ।
शीघ्रं रे क्षुद्र, इदानीं प्रविश मम मुखं तेऽस्ति नो मे मुखान्मोक्ष इन्द्रो यमो वा यदि भवतु त्वां मोक्तुं न समर्थः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चलति न वचसा मनो भवत्या हरिशतकोटिमितेव भूधरेन्द्रः ।
कुशलतरामिततेजसां विभासि ॥ ९॥

भगवति सुरसे, परीक्षणे त्वं कुशलतरामिततेजसां विभासि ॥ ९॥

हनुमान्—मैवं भण । सत्यं ते ब्रवीमि ।

नियमः किल मेऽश्यते हि किंचिन्नमया रामसमागमादृते ।
हरिजं[2] खलु मामवेहि भद्रे न भिया रामचरो विमुह्यति ॥१०॥

सुरसा—जाणेमि तुमं जादिए वाणलं फलाहारणिअमकइदवं। किं तेण । ण अहं दे जादिं पुच्छेमि। इदो मम मुहादो विमुचिअ जहिं कहिंवि गच्छ वा चिठ्ठ । ण अह्माणं अस्स पओअणम् । (क)

वासवः—अहो अस्य हनुमतो बुद्धिमत्ता । तादृशं परुषवचः श्रुत्वापि सुरसां सुरसं वदति न तु विसंवदति । तथा सुरसायाश्च विवदिषन्त्याः कथं वाक्पटुता । शृणु भो मातले,

दीर्घाकारा मात्रा पवनजवाक्यादुरीकृता मात्रा ।
कपिना विरोद्धुकामा धन्येयं नागमातार्या ॥ ११ ॥

हनुमान्—(स्वगतम् ।) कथमियं विरोद्धुमिच्छत्येव । इदं ऋजुबुद्ध्या वा कुटिलधियोदितं भवेत् । अस्ति मेऽत्र द्वापरः । भवत्विदानीं स्पष्टं पृच्छाम्येनाम् । (प्रकाशम् ।) शृणु रे कुटिलचारिणि, किं त्वया न श्रुता सूर्यवंशतिलकस्य दाशरथेर्विशालकीर्तिः ।

सुरसा—सुणीअदि तस्स राएसिणो सुचरिदम् । किं तुअं तस्स कीत्तिं चोरिइअ पलाइदुं इच्छसि । (ख)

हनुमान्—रे दुष्टबुद्धे, मम पलायनं मरणमेव जानीहि ।

(क) जानामि त्वां जात्या वानरं फलाहारनियमकैतवं। किं तेन । नाहं ते जातिं पृच्छामि । इतो मम मुखाद्विमुच्य यत्र कुत्रचिद्गच्छ वा तिष्ठ । नास्माकमस्य प्रयोजनम् ।

(ख) श्रूयते तस्य राजर्षेः सुचरितम् । किं त्वं तस्य कीर्तिं चोरयित्वा पलायितुमिच्छसि ।

---

१ हरिरिन्द्रो वा हनुमान् । २ हरिजं पवनसुतं वा वानरपुत्रम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding: MIDF
शिवप्रसाद शर्मा

कुतो मम पलायनं संभाव्यते त्वत्तः । किं तु तस्य राजर्षे रामस्य कीर्तिं श्रावयामि । येन त्वं मन्मुष्टिहतापि तद्यशःश्रवणवैभवादुरधिगमं पदं प्राप्स्यसि ।

सुरसा—(सक्रोधमिव ।) हंहो दुट्ठ वाणल, किं तुअं धम्माधिआरो ब्बह्मणो वा पउराणिओ भाओ । जेण मं धम्मं उवदिससि । वाणलाणं उवदेसेण ण कस्सचि भद्दं होदि । किं सद्दूलो गाधां स्सावएदि । (क)

हनुमान्—(सरोषम् ।) अरेरे पापचारिणि, किं त्वं रामाभिभूतायाः शूर्पणखाया अन्तिकासि । येन त्वां भगिनीकर्णनासिकाच्छेदनरोषाद्रामचरितं कोपयतीव ।

मातलिः—सत्यं वदति हनुमान् । कुतः । पश्यतु महेन्द्रः ।

रोषातिरिक्तनयना विकरालवक्त्रा
दीर्घोदरी विपुलगात्रभयंकरी सा ।
क्रोधातिविस्फुरितलोलतराधरेयं
रात्रिञ्चरीव सुरसा प्रतिभाति सत्यम् ॥ १२ ॥

सुरसा—हंहो अवद्धमुह कवे, कहेहि अदो दे विकट्ठणं अवसिट्ठम् । (ख)

हनुमान्—तस्य राजर्षेः स्वयंवरपरिणीता जनकसुता सीता मुमूर्षुणा राक्षसाधमेन रावणेन सच्छलं हृत्वा लङ्कां नीता ।

सुरसा—तदो तदो । (ग)

(क) हंहो दुष्ट वानर, किं त्वं धर्माधिकारो ब्राह्मणो वा पौराणिको भावः येन मां धर्ममुपदिशसि । वानराणामुपदेशेन न कस्यचिद्भद्रं भवति । किं शार्दूलो गाथां श्रावयति ।

(ख) हंहो अवद्धमुख कपे, कथयातस्ते विकत्थनमवशिष्टम् ।

(ग) ततस्ततः ।

१ 'एवमुक्त्वा तु सा देवी दैवतैरपि सत्कृता । समुद्रमध्ये सुरसा बिभ्रती राक्षसं वपुः' इति वाल्मीकीये । २ दुर्मुखे मुखरावद्धमुखावित्यमरः ।

१८८९

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हनुमान्—एकेन बाणेन वालिनं हत्वा रामः सुग्रीवेण सह सख्यं कृतवान् । ततः सुग्रीवसाहाय्येन रामेण प्रेषितानां वानराणामेकोऽहं तामन्वेष्टुं लङ्कां गमिष्यामि । तत्त्वं द्रुतमपसर । तावदहं त्वरितं गच्छामि ।

सुरसा—अवेहि रे वञ्चअ, रामकज्जमिसेण रक्खसोववणफलाइं अवहत्तुं दे अहिलासो कहं गच्छसि गच्छ । (क)

(इति मुखविदारणं नाटयति ।)

वासवः—मातले, कथमस्या वदनस्योग्रता । पश्य ।

घोरा दीर्घमुखा पुरःसरति सा रक्तायताक्षी रुषा
दंष्ट्राभैरवतुण्डकुण्डपतितां जिह्वाझर्षीं बिभ्रती ।
नादापूरितदिङ्मुखा त्रिजगतां किंवोरगाणामियं
मातेव प्रतिभाति मे सुरगणैः संप्रार्थितेहागता ॥ १३ ॥

हनुमान्—पश्य मम शरीरं योजनमितायतं । कथमहं तवातिशङ्कटे मुखे प्रविशेयम् ।

सुरसा—पेक्खस्स मे पञ्चजोअणविसालदां मुहस्स । (इति मुखमुद्घाटयति ।) (ख)

हनुमान्—पश्य मे शरीरमिदं दशयोजनायतं । (इति तथा दर्शयति ।)

वासवः—सूत, पश्य हनुमतो बुद्धिविक्रमम् ।

पूर्वं कृतः सुवचसा प्रणयस्तथापि
भ्रान्तेव हन्त सुरसा न कदापि शान्ता ।
संकोपितोऽपि सुरसोक्तिभिरेष धीर-
श्चातुर्यतः प्रयतते वदनं प्रवेष्टुम् ॥ १४ ॥

(क) अपेहि रे वञ्चक, रामकार्यमिषेण राक्षसोपवनफलान्यपहर्तुं तेऽभिलाषः । कथं गच्छसि गच्छ ।

(ख) प्रेक्षस्व मे पञ्चयोजनविशालतां मुखस्य ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुरसा—(आत्मगतम् ।) हद्धि ! हद्धि ! कधं अस्स गात्तस्स विसालदा । अध मए किं कज्जम् । (क)

(प्रकाशम् ।) अलेले वञ्चअ, पेक्खस्स मे विंसजोअणपरिमिदिं मुहस्स ।

हंहो वाणलउत्त, चिट्ठण तुमं मुञ्जेमि दाणिं कहं
किं दे पव्वदसद्दिसं जइ भवे खादेमि गत्तं अहम् ।
मिट्ठं मे अणुकंविणा क्खु विहिणा संदंसिदं भक्खणं
सद्दूली वअणा गदोवि हरिणो गच्छे कुदोले कवे ॥१५॥ (ख)

(इति तथा नाटयति ।)

हनुमान्—पश्य मे शरीरस्य विस्तृतिं त्रिंशद्योजनपरिमितामिति तथा करोति ।

सुरसा—(आत्मगतम् ।) अच्चाहिदं किदं अणेण । (ग)
(प्रकाशम्) चिट्ठ चिट्ठ दुट्ठ तुअं क्व गच्छसि । दाणिं मे पेक्खस्स पच्चासजोअणप्पमिदं मुहम् । (इति मुखविदारणं नाटयति ।) (घ)

हनुमान्—(तदानीमेवाङ्गुष्ठसन्निभदेहस्तन्मुखप्रवेशनं तन्मुखान्निर्गमनं चानुकुर्वन् पुरतः स्थितो वदति ।)

(क) हा धिक् । हा धिक् । कथमस्य गात्रस्य विशालता । अथ मया किं कार्यम् ।

(ख) अरेरे वञ्चक, प्रेक्षस्व मे विंशद्योजनपरिमितिं मुखस्य ।
हंहो वानरपुत्र तिष्ठ न त्वां मुञ्चासि इदानीं कथं
किं ते पर्वतसदृशं यदि भवेत् खादामि गात्रमहम् ।
मिष्टं मेऽनुकम्पिना खलु विधिना संदर्शितं भक्षणं
शार्दूलीवदनागतोऽपि हरिणो गच्छेत्कुतो रे कपे ! ॥ १५ ॥

(ग) अत्याहितं कृतमनेन ।

(घ) तिष्ठ तिष्ठ दुष्ट, त्वं क्व गच्छसि । इदानीं मे प्रेक्षस्व पञ्चाशद्योजनप्रमितं मुखम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कथं तावन्मातस्तव मुखमिदं विस्तृततरं
प्रविश्याहं तूर्णं तव मुखबिलात्पश्य निरगाम् ।
प्रतिज्ञा ते पूर्णा विशति मयि तुण्डं समभवन्-
नमस्ते गच्छेयं रघुतिलककार्यार्थमभयः ॥ १६ ॥

वासवः—मातले, दृष्टस्त्वया हनुमतो बुद्धिवीर्ययोः प्रभावः ।

मातलिः—आयुष्मन्, दुर्लभं कुतुकमेतत् । अहो हनुमतो नेत्रेन्द्रियस्याप्यविषयकः कार्यः ।

तथा हि ।

पञ्चाशत्प्रमितं यदा वपुरहं पश्यन्तदाऽऽसं कदा
सोऽङ्गुष्ठप्रमितोऽभवत्पुनरयं विष्टः कदा तन्मुखम् ।
तस्मान्निःसरणं मुखात्कथमतोऽपश्यं पुरस्थं ततः
शीघ्रत्वं तडितोऽपि तस्य विजितं नूनं कपेः कर्मणा ॥१७॥

वासवः—सूत, अतः परं किं ब्रवीति सुरसा । श्रोतव्यमावाभ्याम् ।

सुरसा—(सप्रमाणानुरूपं शरीरमभिनयन्ती संस्कृतमाश्रित्य ।)

कपि श्रेष्ठस्त्वं भो मतिमतिमतां वा बलवतां
परीक्षा ते जाता भवतु सफला त्वत्कृतिरियम् ।
सुखेन त्वं लङ्कां प्रविशसि तथा पश्यसि मुखं
सुरम्यं जानक्या जयसि सकलं राक्षसबलम् ॥ १८ ॥

हनुमान्—का भवती । किमर्थं भवत्यैतदाचरितम् । सर्वं श्रोतुमिच्छामि ।

सुरसा—कपीन्द्र; शृणोतु भवान् । अहं सुरसा नाम नागमाता । भवतो बुद्धिबलपरीक्षणे सुरैः प्रेषिताहमिहागता । मया परीक्षितवीर्यस्य भवतो न कदापि कुत्रचित् पराजयः स्यात् । सर्वत्र ते विजयः । स्वच्छन्दं गच्छतु भवान् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हनुमान्—शिवमस्तु ते वचः । (इति परिक्रामति ।)

वासवः—सूत, चोदयाश्वान् । आवामप्यन्तर्हितौ भूत्वाऽऽसमुद्रपरतीरं हनुमतोऽनुसरणं कुर्वः ।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान् ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।) इति निष्क्रान्ता सर्वे

इति तृतीयोऽङ्कः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कञ्चुकी ।)

कञ्चुकी—(आकाशे ।) किं ब्रवीषि रे मनः भगवतो वृत्रघ्नः प्रसादादहर्निशमप्सरसां तौर्यत्रिकदर्शनेन गन्धर्वविद्याधराणां गीत-वाद्यश्रवणेन वा नानाविधासुरसंग्रामकुतूहलादिवीक्षणेन वा प्रिय-तममेतावद्वयः ससुखं नीतमिति । बाढं रे मनः, द्रष्टव्यश्रोतव्य-योर्विषयो नावशिष्टस्तव । तथाप्येकवारं भुक्तानेकभोगां विरक्तिं पृच्छ । (पुनराकाशे ।) किं भणसि रे मनः, तृष्णा प्रसभं बाधते मा-मिति । त्वयोदितं सत्यं प्रतिभाति मे ।

तथा हि ।

मद्धस्ताद्वेत्रयष्टिः पिपतिषति भृशं यत्नादपि धृता
दृष्ट्वा मे गात्रयष्टिं विहसति वलिभिः क्रान्तां सुवदना ।
दृष्टिर्मे नातिदूरं प्रसरति जरया तेजो विगलिता
तृष्णैका नो जहाति प्रतिदिनमिह मां माया कवलिता ॥ १ ॥(१)

भो भो महेन्द्र, क्षपितं मया जीवितं महैश्वर्यस्य भवतोऽनुग्रहात् ससुखम् ।

तथा हि ।

शचीयं स्वच्छन्दं विहरति सदा नन्दनवने
वनेऽसौ स्वर्णद्याः सुरतरुचितायाश्च रमते ।
मतेयं गीर्वाणैरमरनगरी भाति निभृता
भृता मेरोः कूटैर्हरिहयविभूतिर्जयति सा ॥ २ ॥

(इति परिक्रामति ।)

(नेपथ्ये ।)

विद्याधरौ—जयति जयति वासवः ।

---

१ 'ज्ञेया सप्ताश्वषड्भिर्मरभनययुता म्लौ गः सुवदना' इति लक्षणात्सुवदना वृत्तमिदम् । २ 'पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनम्' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकः—

पर्जन्याद्भवतीह वृष्टिरतुला भूमौ तदा पूरिता
शस्यैः सा भवति प्रजास्तदशना जीवन्ति तस्यां ततः ।
हव्यं हव्यभुगाननाय भवते वेदोक्तमार्गेण ता
यच्छन्ति प्रयताः सदा हि महतां भूतिः परार्थाशया ॥३॥

अन्यः—

ये के दुष्टधियश्चरन्ति जगतां दुःखाय तेषां वधो-
द्युक्तस्त्वं सततं बिभर्षि कुलिशं हस्तेन वाऽत्तोऽपते ।
लोकेऽस्मिन् हरिदश्व एक इतरोसि त्वं जगद्रक्षणे
प्रायो युक्ततुरङ्गमो हरिहयः स्वर्लोकचूडामणिः ॥ ४ ॥

अपि च ।

उपेन्द्र[1] इन्द्राद्भवतो विशेष उपोपसर्गेण न कर्मणायम् ।
हरिः सतापत्रयमूलहर्ता भवान् हरिश्चानशनस्य हर्ता ॥ ५ ॥

(ततः प्रविशति तथाभूतो रथारूढो वासवस्तत्सूतो मातलिश्च ।)

वासवः—अहो किमत्र जातम् । पश्येदानीम् हनुमन्तमतीत्य पुरतोस्माकं रथः प्रवर्तते । रश्मयः संयम्यन्ताम् ।

मातलिः—यथाज्ञापयति देवः । (इति तथा करोति ।)

वासवः—मातले, पश्येदानीं स्तब्धगतिरिव[2] पवनात्मजोऽयं प्रतीयते ।

तथाहि ।

आहोस्वित्पवनात्मजोयमधुनानन्ते श्रमादम्बरे
मन्दस्तब्धगतिः स्थितः कथमहो नायं तथा दुर्बलः ।
आहो विस्मृतमार्ग एष गगने भ्रान्तः स्मृतिं वीक्षते
नायं मूढमतिस्तथा कथमहो दृष्ट्वा मनो भ्राम्यति ॥ ६ ॥

१ उपेन्द्र इत्यत्र सप्तमी विभक्तिः । २ 'छायायां गृह्यमाणायां चिन्तयामास वानरः । समाक्षिप्तोस्मि सहसा पङ्गूकृतपराक्रमः ॥ प्रतिलोमेन वातेन महानौरिव सागरे' इति वाल्मीकीये ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपि च ।

विधूनयति वालधिं विरमति त्वरातोऽम्बरे
प्रपश्यति सरित्पतेर्जलमधोऽधुना विस्मितः ।
न जातु बत यातु तं किमपि मारुतिं स्पर्धते
न वा ग्रसति तद्बलं जलचरः कदाचिद्दृशम् ॥ ७ ॥

(ततः प्रविशति तथाभूतो हनुमान् ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) कथमहो रामकार्यसाधने विघ्नाः प्रपतन्ति

तथा हि ।

आद्याभूत्सुरसा मम प्रचलतो विघ्नस्य मूर्तिस्तत-
स्तद्वक्त्रादपि सिंहिकासुतमुखान्मुक्तः शशीवागतः ।
अम्भोधेर्वचसा जलादुदपतन्मैनाकनामा गिरि-
स्तं वेगादुरसा निपात्य नभसस्तूर्णं समुद्राम्भसि ॥ ८ ॥
आतिथ्यं च तदर्पितं लघु तया कार्यस्य हित्वा गतः
केनेयं जविता ममेह सहसाकृष्टा न पश्यामि किम् ।
शङ्केऽहं सुतवक्त्र निर्गत इति क्रुद्धा धिया साऽग्रहीत्
छाया तज्जननी विधोर्नभसि मां भ्रान्त्या वृथाधःस्थिता ॥९॥

(युग्मम् ।)

(चिरं विचार्य ।) अलं निरुत्साहेन ।

उद्योग एव महतां यशसे श्रिये च
विघ्नैर्हता न विरमन्ति कृतेः कृतीन्द्राः ।
उद्योगसिद्धफलमेति महानुभावो
विघ्नान्विजित्य सहसा प्रयतः स्वकृत्ये ॥ १० ॥

यतोहमिदानीमेवाधःस्थितां तां पदाघातेन हत्वा यमायतनं प्रापयिष्यामि । (इति वेगादधःपतनमनुकरोति ।)

(नेपथ्ये ।)

बहुदिअस बुभुक्खिदाह्लिदाणि
भवसि तुअं मम दिट्ठि आक्खु भोज्जम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अहह विसमुहं इदो इदो मे
वणचल ! गच्छसि अज्झरे कहिं किम् ॥ ११ ॥ (क)

(ततः प्रविशति राहुमाता सिंहिका ।)

सिंहिका—(ऊर्ध्वं वीक्ष्य ।) अह्मो ! कधं बुभुक्खिदए मए अअं महं सत्तो समासादिदो । दिट्ठिआ मम मुहं लक्खीकदुअ गअणादो परिपदेदि । ता सच्चम् । जा अलगद्दस्स मुहेदैअं आहारं णएत्ति । (ख)

एक्कमत्तं विकअलं होइ अणेण वि बुभुक्खिदाए मे ।
अवराइं कअलाइं दिट्ठिआ उवसप्पन्ति मे अग्गे ॥ (ग)
चन्दो वा सूज्जो वा विमुच्चिअ पदेदि वि अ उत्तमुहादो ।
हग्गे गसेमि सअलं खगोलअं सणक्खत्तं वि ॥ १२ ॥ (घ)

(इति मुखं विदारयति ।)

वासवः—सूत, पश्यानयोरुदधःपततोः कौतुकम् ।
तथा हि ।

कपिर्व्योम्नस्तुङ्गात्पतति जवतस्तां प्रतिरुषा
तमाक्रान्तुं छायोत्पतति मुखमास्तीर्य सहसा ।

(क) वहुदिवस बुभुक्षिताऽसीदानीं भवसि त्वं मम दिष्ट्या खलु भोज्यम् ।
अहह विशमुखमित इतो मेवनचर गच्छस्यघरेकुत्रकिम् ।

(ख) अहो । कथं बुभुक्षितया मयाऽयं महान् सत्वः समासादितः । दिष्टया मम मुखं लक्षीकृत्य गगनात्परिपतति । तत्सत्यम् । यदगालगर्दस्य मुखे दैवमाहारं नयेदिति ।

(ग) एकमात्रमपि कवलं भवति अनेनापि बुभुक्षिताया मे ।
अपराणि कवलानि दिष्टयोपसर्पन्ति मेग्रे ॥

(घ) चन्द्रो वा सूर्यो वा विमुच्य पतवीव पुत्रमुखात् ।
अहं ग्रसामि सकलं ख गोलकं सनक्षत्रमपि ॥ १२ ॥

---

१ 'अलगर्दो जलव्यालः' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वयोर्वेगाद्वायुः सुतमपि समुत्सृज्य विरुवन्
मुखं दृष्ट्वा तस्याः परिपतति भीत्येव गगनम् ॥ १३ ॥

सूतः—आयुष्मन् अस्याः स्वरूपं दृष्ट्वा सर्वे शूरतरा अपि त्रिभीयुः । अस्या उद्भवकारणं श्रोतुमिच्छामि ।

वासवः—शृणु हे मातले, कथयामि तस्याः किंवदन्तीम् । तथा हि ।

स्वर्भानुर्भानुमन्तं विधुमपि सकलं प्राप्य यः पर्वसन्धि
गृह्णाति व्योममार्गे ग्रहणमिति हि तत्कारणं राहुमाहुः ।
मातेयं तस्य राहोर्ग्रसति पतितया छायया सन्मुखस्थं
स्रष्टा तां हन्तुकामः पवनसुतमिमं वेगवन्तं ससर्ज[2] ॥ १४ ॥

हनुमान्—(स्वगतम् ।) कथमियं मां भक्षितुं मुखमावृत्यागतैव । अहमिदानीं तस्या मुखे निमज्य तीक्ष्णैर्नखैरस्या महतो वपुषो मर्माणि छित्वा पातयामि । (इति तस्या मुखे निमज्जति ।)

वासवः—हा हनुमन्! हा महावीर! कथमिदानीं भवांस्तस्या दुष्टराक्षस्या मुखे निमग्नः । बताधुना तव बलप्रशंसा वृथा जाता । सिंहिकावधाय हनुमतः सृष्टिरिति यदुच्यते तदप्यसत्यं जातम् । अतःपरं कोऽन्यो रामकार्यं साध्नोति । त्वादृशस्य महोत्साहस्य स्वामिभक्तपरायणस्येदृशं मरणं दृष्ट्वा भृशं मनो मे व्यथते । किमत्र मया कार्यम् । क्व गच्छसि दुष्टे, इदानीमेवानेन कुलिशाघातेन त्वां यमपुरीं प्रापयामि । (इति तथाकर्तुं नाटयति ।)

सूतः—भगवन्, अलं विषादरोषाभ्याम् । नायं पवनात्मज स्तस्या मुखे निमज्ज्य प्राणांस्त्यक्ष्यति । पश्यतु देवः ।

यदायं राक्षस्या वदनमविशद्वायुतनय-
स्तद्द्रासीद्दृष्टा सा चकितनयनास्तीर्णवदना ।

१ द्वयोर्वेगवतोः पदार्थयोः संयोगे महाञ्छब्द उत्पद्यते । यथा मेघध्वनिः । वेगादुद्गतं पदार्थं पश्यमानस्य खचरस्य दृशि गगनं पततीव भाति । २ स्वयंभुवैव हनुमान् सृष्टस्तस्य निपातने । तां हतां वानरेणाशु पतितां वीक्ष्य सिंहिकाम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri. Funding: MoE

इदानीं स्तब्धाक्षी विकृतवदनाधः पतति खेत–
नखैरन्तर्बाधामनुभवति किं सा हनुमतः ॥ १५ ॥

अपि च ।

सूर्याचन्द्रमसोश्च मण्डलमसौ गृह्णाति राहुः स्वतः
शीघ्रं मुञ्चति धर्म एष सहजस्तस्याः कुलस्याधमः ।
स्वर्भानोर्जननीयमेवमचिरान्नूनं कपिं मोक्ष्यति
ज्ञात्वा मर्मभिदः कपेर्नखमुखध्वस्ताङ्गपीडां भृशम् ॥ १६ ॥

वासवः—सूत, यत्त्वयोदितं तदवितथं प्रतिभाति । पश्य ।

लम्बन्तेऽधोरुणाभाः परुषतरकचाः खात्पतन्त्याश्च तस्याः
संमीलच्चक्षुषोऽस्या उपरि परिगता डीयते गृध्रपङ्क्तिः ।
विद्युद्दीर्घौ च बाहू घनसमवपुषः संस्रतोऽस्याः प्रवेशो
वक्त्रान्तर्मारुतेः संजनयति निधनं काकतालीयमस्याः ॥ १७॥

अपि च ।

मृतप्राया नूनं कपिनखरलूनं वपुरसौ
दधाना क्रव्यादी निपतति पिधात्री हनुमतः ।
इदानीं पश्यामि च्युतमिव विधुं राहुमुखतः
कपीन्द्रं पूर्णाङ्गं करचरणविस्फूर्जितदिवम् ॥ १८ ॥

सिंहिका—हा हदाह्मि। कहिं चिट्ठसि पिअउत्त। (क) (इति गगनाल्लवणसमुद्राम्भसि निपतति ।)

(क) हा हतास्मि । क तिष्ठसि प्रियपुत्र ।

१ 'स ददर्श ततस्तस्या विवृतं सुमहन्मुखम् । कायमात्रं च मेधावी मर्माणि च महाकपिः ॥ सतस्या विकृते वक्त्रे वज्रसंहननः कपिः । आस्ये तस्या निमज्जन्तं ददृशुः सिद्धचारणाः ॥ ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णं पर्वणि राहुणा । ततस्तस्या नखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्य वानरः ॥ उत्पपाताथ वेगेन मनःसम्पातविक्रमः' इति वाल्मीकीये । २ 'प्लवमानं तु तं दृष्ट्वा सिंहिका नाम राक्षसी । मनसा चिन्तयामास प्रवृत्ता कामरूपिणी' इति वाल्मीकीये । ३ क्षतादिरहितं पूर्णकलं वा । कराः किरणास्तेषां सञ्चरणं तेन विस्फूर्जितो दिवो व्योम येन । तं हस्तपादचालनसमर्थं जीवन्तमिति यावत् । ४ 'हतहृत्सा हनुमता पपात विधुराम्भसि' इति वाल्मीकिः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मातलिः—आयुष्मन्, सोयं मारुतिः सिंहिकावधप्रोत्साहितो दक्षिणदिशाभिमुखं त्वरयतीव दृश्यते। आज्ञापयतु देवः । किमतःपरं कार्यम् ।

वासवः—सूत, चोदयाश्वान् । आवामपि तत्पार्श्वकाविवान्तर्हितावनुसरावः । यथा प्रभविष्णवे रोचते । (इति रथवेगं निरूपयति ।)

हनुमान्—(दक्षिणदिशमवलोकयन् । आत्मगतम् ।) अहो रुचिरतास्य जलनिधितीरवर्तिनस्त्रिकूटाचलस्य । धन्येयं त्रिकूटाचलमूर्ध्निस्थिता लङ्का रत्नकूटाचलमूर्ध्निस्थितामरावतीव विराजते ।

तथा हि ।

स्वर्धुन्येवेह नानाविधभुवनचरव्याकुलद्वीपवत्या
युक्ता रत्नाकराढ्या कनकमयशिला संवृता दिव्यवृक्षाः ।
कच्छैः स्वच्छैरनूपैरनुपमघटितैरन्तरीपैर्विचित्रा
लङ्का पूः किं त्रिकूटे किममरनगरी रत्नकूटेथवेयम् ॥१९॥

अपि च ।

ललिततरतरङ्गैः रत्नभूषां गृहीत्वा
पतिरपि सरितां कं[1] दर्पचिह्नं दधानः ।
प्रसरति तटिनीनां सङ्गमायेव तासां
मुखरसमपि लेढुं तत्र लङ्कागतानाम् ॥ २० ॥

विचिन्त्य कथमहं गच्छेयम् । भवतु । अहं तावन्मेघ इव दिगन्तरविशालतां परिक्रम्य गगनात्त्रिकूटकूटे निपतेयम् । (इति वेगोत्पतनमनुकरोति ।)

वासवः—पश्य, हनुमतोऽपरिमितोत्कर्षम् ।

मातलिः—(साञ्जलिः ।) आयुष्मन्, कपित्रिकूटयोरन्तरालं विपुलतरमिव विभाति । हनुमानुत्प्लुत्य पारं गन्तुं शक्नोति वा नवा । पश्यतु भवान् ।

---

१ 'कं शिरोम्बुनि ।' इत्यपरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा हि ।

त्रिकूटशिखरे पुरी तनुचरी दरीदृश्यते
निशाचरदिशाचरो मलयमारुतो नागतः ।
वने विटपिनां ततिर्दृशि विभाति रेखेव सा
यतोऽस्ति महदन्तरं कपिवरः कथं यास्यति ॥२१॥

वासवः—न त्वया कपिवरस्य वेगविस्फूर्जितविक्रमो दृष्टः । यतस्त्वमेवं वदसि ।

तथाहि ।

कपीन्द्रोऽयं क्राम्यन् गगनममितं मेघ इव स
त्रिकूटाद्रेर्मूर्ध्नि प्रपतति सुखं पश्यतु भवान् ।
तडिद्वन्तं रोद्धुं कथमपि न शक्नोति सहसा
विशालाकाशोऽयं घन इव पतत्येव हनुमान् ॥ २२ ॥

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) सागरान्तादपि क्वचिच्छाद्वलं कुत्रचित्पुष्पितवनं नानाविधशैलान्समुल्लङ्घयन्नत्र त्रिकूटशिखरे प्राप्तोस्मि । अथ कथं ममेयं लङ्का प्रवेष्टव्येति लङ्कां पश्यति । (चिरं विचार्य ।) कष्टं भोः कष्टं भोः । केनोपायेन लङ्कां प्रवेक्ष्यामि । कुतः ।

नानावृक्षसमाकुला मधुलिहां नीडोद्भवानां रुतै
रम्या रावणपालिता परिवृता प्राकारदुर्गैर्दृढैः ।
दुर्धर्षेव सुरासुरैश्च सकलै रक्षोभिरालिङ्गिता
यां दृष्ट्वैव बिभेमि तत्र सहसा गन्तुं कथं शक्यते ॥२३॥

---

१ स चारुनानाविधरूपधारी परं समासाद्य समुद्रतीरम् । समीक्ष्य लङ्कां गिरिवर्यमूर्ध्नि कपिस्तु तस्मिन् निपपात पर्वते । २ 'स महामेघसङ्काशं समीक्ष्यात्मानमात्मवान् । निरुन्धतामिवाकाशं चकार मतिमान् मतिम्' इति वाल्मीकीये ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भवतु । तावद्रात्रौ वृकदंशकसमानवपुषा[1] प्रवेक्ष्यामि । (इति चिन्तामनुकरोति ।

वासवः—सूत, इदानीमस्य दिवसस्य प्रायः परिणामो जातः । यतः ।

निशाचरा रात्रिबलाः समग्रा इतस्ततो द्रष्टुमिहाचरेयुः ।
यतो वरं गन्तुमितो यथा तैः कथंचनावां न भवेव बुद्धौ ॥ २४ ॥

तन्निवर्तयस्व रथममरावतींप्रति ।

सूतः—(आत्मगतम् ।) ज्ञाता मया रावणभीरोस्तव लङ्कासमीपतः पलायनेच्छा । अहो कथं देवराजस्यापि तवेदृशी भीतिर्निशाचरात् । (प्रकाशम् ।) यदाज्ञापयति देवः । (इति रथवेगं निरूपयति ।)

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

उत्तर मध्यमा

चतुर्थोऽङ्कः यम्म उत्तरमध्यमा

[redacted] ।

---

१ 'सूर्ये चास्तङ्गते रात्रौ देहं सङ्क्षिप्य मारुतिः । वृकदंशकमात्रोऽथ बभूवाद्भुतदर्शनः' इति वाल्मीकिः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति मिथुनानुचराभ्यां सहिता राक्षसी लङ्का ।)

लङ्का—

जअदु जअदु भट्टा रावणो विंसहत्थो
दसमुहपरिवुत्तो रक्खसाणंअहीसो ।
विवसदि अलआइं भीदिएजक्खराओ
विमुचिअ सुविमाणं पुप्फकं जस्स हत्थे ॥ १ ॥ (क)

उग्रमुखः—अयि भट्टिनि लङ्कें, । इदानीमस्माकं भट्टारकेण वशीकृतलोकत्रयेण राज्यविभूतिरक्षणे देवी मन्दोदरीव गोपुररक्षणे भट्टिनी कृतासि । तस्मात्त्वया सम्यक्परिपालनीया पुरी । मा पूर्ववत् पत्यन्तरं भजस्व ।

व्याघ्रणखी—सच्चं विण्णवेदि मम अज्जउत्तो उग्गमुहो । एव्वं करेदु भट्टिणी । (ख)

लङ्का—हंहो उग्गमुह, सुणुहि मम वअणम् । ण अहं परिव्वदएविअ एक्कमत्तेण पुरिसेण जीविदंक्खिवेमि । (ग)

तधा हि ।

पुरिसस्स इत्थिआणं जइहोइ सतं पदिव्वदा अवला ।
ता किं णहोइ पुरिसो बहु महिलाणं पदीवेस्सा ॥ २ ॥ (घ)

(क) जयतु जयतु भर्ता रावणो विंशद्धस्तो
दशमुखपरिवृत्तो राक्षसानामधीशः ।
विवसति अलकायां भीत्या यक्षराजो ।
विमुच्य सुविमानं पुष्पकं यस्य हस्ते ॥ १ ॥

(ख) सत्यं विज्ञापयति ममार्यपुत्र उग्रमुखः । एवं करोतु भट्टिनी ।

(ग) हंहो उग्रमुख, श्रृणुष्व मम वचनम् । नाहं पतिव्रतयैवैकमात्रेण पुरुषेण जीतितव्यं क्षिपामि ।

(घ) तथा हि । पुरुषस्य स्त्रीणां यदि भवति शतं पतिव्रताऽवला ।
तर्त्कि न भवति पुरुषो बहुमहिलानां पतिर्वेश्या ॥ २ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लङ्का—(जनान्तिकम् ।) हंहो व्याग्घणहि, रहस्संदेकहेमि णउण तुअं उग्गमुहं कहेहि । (क)

व्याघ्रणखी—जधा आण्णवेदि भट्टिणी तधा करेमि । णउण अहं कहिंचिकहिस्सम् । (ख)

लङ्का—

पुरात्थि भट्टा मम राअराओ तदो दसास्सो विधवीकिदोत्थि ।
अदोपिअं वह्मउले कलेमि विभीसणं जामिण कुंहकण्णम्॥३॥ (ग)

व्याघ्रणखी— (सत्वरं स्वपतिमुपसृत्य । जनान्तिकम् ।) अज्जउत्त, अदोपभिदि भट्टिणी विभीसणं रोचइ । ता अह्मे तस्स अणुसरणं अणुचिट्ठामो । (घ)

उग्रमुखः—अरे रे दुर्मतिहते, कथमेवमनुचितमात्मविनाशकरं वचनं ब्रवीषि ।

व्याघ्रणखी—मा कुप्पदु अज्जउत्तो । भट्टिणीए तुह परोक्खे एव्वं कहिदम् । (ङ)

लङ्का—हंहो उग्गमुह, सच्चं कहेहि किं तुअं मं भोत्तुं अहिलससि (?) (च)

उग्रमुखः—(आत्मगतम् ।) सत्यं खलु । राजविग्रहकारणं स्त्री । इयं सीतामधिकृत्यैवं मन्त्रयति । इमे च संहर्तुकामः कालोयमेवं वक्तुं

(क) हंहो व्याघ्रणखि, रहस्यं ते कथयामि न पुनस्त्वमुग्रमुखं कथय ।

(ख) यथाज्ञापयति भट्टिनी तथा करोमि । न पुनः कुत्रचित्कथयिष्यामि ।

(ग) पुरास्ति भट्टा मम राजराजस्ततो दशास्योऽपि धवीकृतोस्ति ।
अतः प्रियं ब्रह्मकुले करोमि विभीषणं यामि न कुम्भकर्णम् ।। ३ ।।

(घ) आर्यपुत्र, अतःप्रभृति भट्टिनी विभीषणं रोचते । तद्वयं तस्यानुसरणमनुतिष्ठामः ।

(ङ) माकुप्यतु आर्यपुत्रः । भट्टिण्या तव परोक्षे एवं कथितम् ।

(च) हंहो उग्रमुख, सत्यं कथय किं त्वं मां भोक्तुमभिलषसि ?

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुखरयति । (प्रकाशम् । कर्णौ पिधाय ।) शान्तं पापम् शान्तं पापम् । कथमहो भट्टिन्यानुचितमीदृशमुदितम् । सत्यमेतत् । यदुत्प्लुत्य मूत्रयन्त्या नायिकायाश्चेटी परिभ्राम्य प्रस्तावयतीति ।

लङ्का—कुदो । (क)

उग्रमुखः—अत्रभवत्या अनुचर्यप्येवंवदति । मां किमेवमकारणमरणोपायमुपदिशथो युवाम् । नास्ति मे त्रिलोकीनाथस्य दशमुखस्य भोगिन्यासह विहर्तुमभिलाषः ।

व्याघ्रणखी—(सहसोपसृत्य ।) अज्जउत्तो मा बिभेदु । जधा भट्टिणी अण्णवेदि तधा करेदु । ता इअं उण भट्टिणी जेव्व होइस्सदि अहं देइ होइस्सम् । (ख)

उग्रमुखः—अरे रे दुर्बुद्धे, मैवं भण । ईदृशं वचनं मुखान्न कदाप्युच्चार्यम् । इति चपेटेन तस्या मुखं ताडयति ।)

व्याघ्रणखी—(लङ्कां निरीक्ष्य ।) अब्बह्मण्णम् । अब्बह्मण्णम् । अणेण पत्थरसद्दिसचवेडताडिदमुहाह्मि । (ग)

(इति लङ्कायाः पादयोः प्रपतति ।)

लङ्का—(आत्मगतम् ।) अह्मो, कधं मए ईदिसेहिं सहरहस्सं कहिदम् । (घ)

(प्रकाशम् ।) हंहो उग्गमुह, हण्डे व्याग्घणहि जुवं दुवे वि मए कहिदं सव्वं पडिहासभणिदं जाणीदं ण सच्चम् । आगच्छदं अह्मे स-

---

(क) कुतः ।

(ख) आर्यपुत्रो मा बिभेतु । यथा भट्टिनी आज्ञापयति तथा करोतु । तदियं पुनर्भट्टिन्येव भविष्यति । अहं देवी भविष्यामि ।

(ग) अब्रह्मण्यम् अब्रह्मण्यम् । अनेन पत्थरसदृशचपेटताडितमुखास्मि ।

(घ) अहो कथं मयेदृशैः सहरहस्यं कथितम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्वे गोउरं गच्छिअ रण्णो अणुशासणे अवहिदाओ भवामो। ण कोवि कविविअचवलोप्पच्छण्णो कहंचिपुरस्स अब्भन्तरं पविसे । (क)

इति विष्कम्भकः)

(ततः प्रविशति तथाभूतो हनुमान् ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) कुत्रागतोऽहमिदानीम् । किमयं त्रिकूटशिखरी । किमिदमेव लङ्काया गोपुरम् । इति परिक्रम्य आकाशं वीक्ष्य ।) अहो त्रिकूटाचलशिखरमारूढोऽयं सविता । उदयास्ताचलमारुरुक्षोः पुष्पवतोः कीदृशे दिशानिशयोः समं हर्षव्यसने दृश्येते । तथाहि ।

त्रिकूटशिखराय किं [1]परिणतोंऽशुमाली करैः
समर्पयति दिग्वधूमरुणताविरूपाननाम् ।
प्रसादयति किङ्करैरुदयमेत्य चन्द्रो निशां
भवन्ति खलु योषितः पतिसुखापदा लक्षिताः ॥ ३ ॥

अपि च ।

सुधांशोश्चण्डांशोरपि प[2]तति शीर्षे शिखरिणः
समं रश्मौ शोभा लुठति करयोः शीतखरयोः ।
असाध्वी सन्ध्येयं परिहसति वीक्ष्येव रजनीं
कटाक्षं सासूयं नपति पतिरक्तामिव निशा ॥ ९ ॥

अपि च ।

शिव शिव ! कथमेतां द्वादशात्मा जहाति
निजकरपरिणीतां दिग्वधूं प्राप्य सन्ध्याम् ।

(क) हंहो उग्रमुख हण्डे व्याघ्रणखि, युवां द्वे अपि मया कथितं सर्वं परिहासभणितं जानीतं न सत्यम् । आगच्छतं वयं सर्वे गोपुरं गत्वा राज्ञोनुशासनेऽवहिता भवामः । न कोऽपि कपिरिव चपलप्रच्छन्नः कथंचित्पुरस्याभ्यन्तरं प्रविशेत् ।

१ 'परिणतो ह्रासोन्मुखः । २ रश्मौ पतति सति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिहरति खरांशोर्हन्त सन्ध्यां प्रकाशं
हरति भृशमसत्याः सङ्ग ओजः सतां हि ॥ ६ ॥

अपि च ।

उपपतिमिवसन्ध्या रोचते यामिनीशं
कृतरतिमपहित्वा स्वल्पकालेन सूर्यम् ।
पुनरपि सरतीयं नूतनं नायकं किं
भवति हि कुलटाया अस्थिरं प्रेम पुंसि ॥ ७ ॥

अतःपरं मया किमनुष्ठेयं । परितो रत्नविरचितदृढप्राकारवलयैर्जाम्बूनदाङ्कितहस्तिनखप्रच्छन्नतोरणादिभिर्विघटितदुर्गमदुर्गैरगम्याया नानाविधखड्गचर्मखट्वाङ्गतोमरभिन्दिपालशूलशतघ्नीपरिवृतभयानकराक्षसभटरक्षितोपशैल्याया अस्या लङ्कापुर्या बहिर्द्वारस्यापीदृशी विस्फूर्जिता श्रीः । न ज्ञायते पुरान्तः कीदृशी राजलक्ष्मीर्विलसति । यस्य त्रिलोकवशवर्तिनो राक्षसेन्द्रस्य प्रचण्डप्रतापात्पवनस्यापि पुरान्तःप्रवेशे संशयः । सर्वेऽन्ये दिक्पालास्तस्य भयाल्लङ्कांप्रति दृष्टिक्षेपमपि कर्तुं न शक्नुवन्ति । तेषां तत्र प्रवेशने का वार्ता । इदानीं न मे बुद्धिः प्रसरति । नान्यमुपायान्तरं पश्यामि । सन्ध्यासमयेऽस्मिन् भगवतो रामचन्द्रस्य चरणारविन्दयोर्मनः समर्पयामि । तेन यद्भवेद्भवतु । (ऊर्ध्वमाकाशं वीक्ष्य ।) भगवन्, किमाज्ञापयसि सीतापते । सीतामन्वेष्टुं शीघ्रं लङ्कां प्रविश ते बलस्य पुरतो राक्षसा अकिंचित्करा इति । भवतु भवतो वचनमवितथम् । तथाप्यनेनोपायेन प्रवेष्टव्या सेति न मे मतिरुपायं प्रतिदिशति । (पुनराकाशे ।) किं ब्रवीषि प्रभो । यथेच्छप्रमाणरूपमात्मनः कर्तुं शक्नोषि त्वमिति । (आज्ञातम् ।) सूक्ष्मतरवपुरहं लङ्कां प्रवेक्ष्यामि । विभो पुनः किं भणसि

१ सन्ध्या कर्त्री । २ 'जारस्तूपपतिः समौ'। ३ 'ग्रामान्तमुपशल्यं स्यात्' इत्यमरः। ४ किं ब्रवीषीति यन्नाट्ये विना पात्रेण युज्यते । उक्त्वैवानुक्तमप्यर्थे तत्स्यादाकाशभाषितम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मामेव सर्वदा मनसि धृत्वा कार्यं कुर्वतस्तव सर्वत्र विजयो भवेदिति । बाढं विभो । कण्ठागतप्राणस्यापि मे मनोऽलिर्भवच्चरणारविन्दमकरन्दं न विस्मरति । किं बहुना भक्तिभावकथनेन । यदि कश्चिन्मम हृदयं भित्वान्तः प्रपश्येत भवच्चरणारविन्दयोर्दर्शनं लभेत् । तच्च भेत्तुं भवच्चरणारविन्दस्मरणनिर्धूतकल्मषेण योगीन्द्रमनसा शक्यते न च रावणादिशस्त्रास्त्रप्रहारेण। (इति नेत्रयोः सम्मीलनं निरूपयति ।)

(नेपथ्ये ।)

शरत्कुमुदबान्धवो[1] विमलतारयाराधितो
विशालतरवृत्तभृद्बिभर्ति रामचन्द्रोऽधुना ।
चकास्ति सुषमालयः सहजलक्ष्मणालिङ्गितो
विलोक्य तमरं कपे! प्रविश राक्षसानां पुरीम् ॥ ८ ॥

(श्रुत्वा हनुमान् दृष्टी वियति समुन्मीलयति ।) कोयं करुणाकरः श्रोत्राभ्यां सुधारसं पाययत इव माम् । आकाशे चन्द्रश्चकास्ति न च रामचन्द्रः । किमस्यार्थश्चन्द्रमसि घटते ।

(चिरं विचार्य ।)

अष्टासु मूर्तिषु शिवस्य शशाङ्कमेकां
मूर्तिं वदन्ति मुनयः परतत्वविज्ञाः ।

---

१ शरदो यः कुमुदनाम वानरो वा कमलिनी तद्बान्धवस्तत्सहायकः । 'इन्दुः कुमुदबान्धवः' इत्यमरः । विमला अहल्यादिषु पञ्चसु गणिता या तारा सुग्रीवपत्नी तया परमेश्वरभावेनाराधितः । वा विमला निर्मला यास्तारास्तारकासंहतिस्तया पतिभावेनाराधितः विशालतरं वृत्तं बिम्बं वा चरितं तद्बिभर्तीति सुषमालयः परमशोभास्थानमुभयत्र । सहजं यल्लक्ष्मणं लक्षणं तेनालिङ्गितो युक्तः । वा सहजो यो लक्ष्मणः सौमित्रिस्तेनालिङ्गितः । रामश्चासौ चन्द्रो वा रघुनायकः । 'शङ्खप्रभं क्षीरमृणालवर्णमुद्गच्छमानं व्यवभासमानम् । ददर्श चन्द्रं स कपिप्रवीरः पोप्लूयमानं सरसीव हंसम् ॥१॥ चन्द्रोपि साचिव्यमिवास्य कुर्वन्तारागणैर्मध्यगतो विराजन् । ज्योत्स्नावितानेन वितत्य लोकानुत्तिष्ठते नेकसहस्ररश्मिः' इति वाल्मीकीये ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्मान्मम प्रथममेव नमोस्तु तस्मै
लङ्काप्रवेश सुखसिद्धिकृते शिवाय ॥ ९ ॥

(इति लङ्कापुरीं प्रविशति ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) अहो रमणीयता लङ्कापुर्याः । तथा हि ।

वज्रैर्गारुत्मकैर्वा स्फटिकमणिगणैर्मौक्तिकैर्हर्म्यकुड्यं
खर्जूरैर्हाटकैर्वा चितमपि पटलं क्षौममस्यां विशालम् ।
चैत्यैराढ्या गवाक्षैर्मणिचितवलभी सर्वतोभद्ररम्या
लङ्का सीतां न चैकां दशवदनहृतामादधातीव लक्ष्मीम् १०

अपि च ।

प्रमदवनतरूणां मालतीमञ्जरीणा-
मुपरि परिणदन्तो मञ्जुघोषा द्विरेफाः ।
मधुपरिमलमत्ताः कोकिलानां रुतानि
द्रुमशिखरगतानां भर्त्सयन्तीव यस्याम् ॥ ११ ॥

अपि च ।

उपवनतरवोऽस्यां भूरिसौभाग्यभाजः
परभृतमधुपानां शब्दमाकर्णयन्तः ।
पवनचलितवल्ली नर्तकी श्लिष्टहस्ता
श्रुतसुषिरनटास्ते व्यञ्जयन्तीव लास्यम् ॥ १२ ॥

अन्यच्च ।

कलरवकलविङ्काः खञ्जरीटाः कलिङ्गा
विटपिनमपहित्वा गुल्मिनीमाश्रयन्ति ।
तरुतलमपि वन्या यान्ति सन्त्यज्य वल्लीं
कृषति खलु मनांसि स्त्रीत्वमेकं हि पुंसाम् ॥१३॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा च ।

परिजन इव नित्यं नीलकण्ठोऽपि[1] हर्म्ये
दशमुखपरितुष्टो मेघनादानुलासी ।
प्रतिवसति समिच्छन् रामरक्षोपहारं
जटिलतरशिखायां चन्द्रकं सन्दधानः ॥ १४ ॥

अपि च ।

नीललोहितमुखच्युतवाचा यातुधानपुरिबद्धपदं यम् ।
रावणं भर निशाचरि, मां त्वं मोचयेति वदतीव शुकोऽस्याम्[2] १५

(नेपथ्ये)

दशमुखनगरीमुपेक्ष्य रात्रौ
प्रविशति कोऽपि मलिम्लुचः पुरेऽस्मिन् ।
अहह ! निशि विलोकयाशु लङ्के
स्वपिषि हि किं पुरगोपुरेऽधुना त्वम् ॥ १६ ॥

(ततः प्रविशति हस्ताभ्यां नेत्रद्वयं स्पृशन्ती मियुनानुचराभ्यां सहिता लङ्का ।)

लङ्का—आः को अअं अधण्णो मं उवेक्खिअ दसमुहणअरं पविसदि । दाणिं जेव्व सो जमसदनस्स अदिधी होदि । उग्गमुह,

---

१ 'नीलकण्ठो भुजङ्गभुक् । नीलकण्ठः शिवेपि च । उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदा ॥ अपहारस्त्वपचयः' । चन्द्रको बालचन्द्रः । चन्द्रको मेचकश्च । 'समौ चन्द्रक मेचकौ' इत्यमरः । शिवोऽपि भक्तिवशात्परिजन इव मन्दिरे मेघनादेन रावणात्मजेनानुलसन् मेघनादानुलासी मयूर इव बलिं प्रतीक्षते । रामेण रक्षसामपहारो विनाशस्तं रामस्य रक्षैवोपहार उपायनं तद्वा । मयूरोपि गृहासक्तपक्षित्वाद्रामात् या रावणरक्षा तन्निमित्तकं निकुम्भिलायज्ञादिसमर्पितबलिं प्रतीक्षते ।
२ शुकतुण्डं हि केषांचिन्नीलं केषांचिल्लोहितं भवति । आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिका इति नीतिश्च । नीललोहितः शिवस्तस्य मुखाच्युता या वररूपा वाक् तया लङ्कायां बद्धं दृढीकृतं पदं शरणस्थानं यस्य तं रावणं भरेत्यन्वयः । शुकान् परिबद्धपादान् स्त्रियो भरन्तीति स्पष्टम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

किं तु ए अधवा इमएण किं विकहिदम् । दाव जुवं मम हत्थादो मरणं अहिलसधो । (क)

उग्रमुखः—प्रसीदतु भट्टिनी । अद्यहि मदिरापानाविद्धचेता अहमात्मानमपि वियदारूढं पश्यामि । कुतोहमागन्तुकं भूमौ पश्येयम् । तथा हि ।

कादम्बरी भगवती मदिरायताक्षी
नित्यं मदीयहृदये वसति प्रसन्ना ।
आलिङ्ग्य मां नयति खे मुहुरेकदा सा
भूमौ निपातयति मां ससुखं शयेऽहम् ॥ १७ ॥

(इति भूमौ लुठति ।)

व्याघ्रणखी—उच्चिट्ठदु उच्चिट्ठदु अज्जउत्तो । (ख)

(इति उत्थापयति । लङ्कां निरीक्ष्य ।)

मा कुप्पदु भट्टिणी । सच्चं विण्णवेदि मम अज्जउत्तो । पीदाणेण अणज्जेण मज्झण दिअसे पहुदा कादम्बरी ताअअं इदिसो उम्मदो जादो । क्खन्दव्वो भट्टिणीए एक्को अवराहो अस्स अणुचलस्स (ग)

लङ्का—हंडे व्याग्घणहि, ममवि मदिरएविअ णिद्दए अहिहूदाए कण्णे केणचि उत्तम् । पाटच्चलो कच्चिल्लङ्कां पविट्ठोत्ति । (घ)

व्याघ्रणखी—सच्चम् सच्चम् । ह्यरिदं दाणिं मए किंचिपीदमदि-

(क) आः कोऽयमधन्यो मामुपेक्ष्य दशमुखनगरं प्रविशति । इदानीमेव स यमसदनस्यातिथिर्भवति । उग्रमुख, किं त्वयाऽथवाऽनया न किमपि कथितम् । तावद्युवां मम हस्तान्मरणमभिलषथः ।

(ख) उत्तिष्ठतूत्तिष्ठत्वार्यपुत्रः ।

(ग) मा कुप्यतु भट्टिनी । सत्यं विज्ञापयति ममार्यपुत्रः । पीतानेनानार्येण मध्याह्नदिवसे प्रभूता कादम्बरी । तदयमीदृश उन्मत्तो जातः । क्षन्तव्यो भट्टिन्यैकोऽपराधोऽस्यानुचरस्य ।

(घ) हण्डे व्याघ्रणखि, ममापि मदिरयेव निद्रयाभिभूतायाः कर्णे केनचिदुक्तम् । पाटच्चरः कश्चिल्लङ्कां प्रविष्ट इति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रए । अह्मो कोऽवि वाणलाकिदिओ विकदंसकादोविसूक्मो आवरणसालादो मं मुहविआरं दंसिअ पुरदो गदो । वाणलसावओ अअं किं करिस्सदित्ति मएण विण्णविदा भट्टिणी । (इति इतस्ततः पश्यति ।)

भट्टिणि, अअं दुव्विणीदो मक्कडो सालरुक्खसिहरं अरुहिअ णो उवालंहदि पस्सदु भट्टिणी । (क)

लङ्का—अअं जेव्व मक्कडोत्थि । (ख)

व्याघ्रणखी—अध इम् । अणेण दुव्विणीदेण अच्चाहिदं किदम् । अअं मज्झरत्ति आगच्छिअ मम पुरदो एक्कहत्थेण पुच्छं उक्खिवन्तो एक्कहत्थेण पुच्छमूलं कण्डूअन्तो तिण्णिहिं हत्थपादेहिं हिण्डन्तो मंडवालं हन्तो णअरं पविट्ठो । (ग)

लङ्का—अलेले हदमक्कड ! मं किं उवालम्भिअ गच्छसि चिट्ठ दाव तुएण विदिदा दसमुहस्स तिण्णिभुअणस्स भट्टुणो णअरी इयन्ति । इदो तुण्णं निगच्छ । (घ)

हनुमान्—अहो अस्या रावणद्वारपालिन्या अपीदृशी वाक्परु-

(क) सत्यं सत्यं। स्मृतमिदानीं किंचित्पीतमदिरया । अह्मो कोऽपि वानराकृतिको वृकदंशकादपि सूक्ष्म आवरणशालान्मां मुखविकारं दर्शयित्वा पुरतो गतः । वानरशावकोऽयं किं करिष्यतीति मया न विज्ञापिता भट्टिनी । भट्टिनि, अयं दुर्विनीतो मर्कटस्तालवृक्षशिखरमारुह्यावामुपालम्भति पश्यतु भट्टिनी ।

(ख) अयमेव मर्कटोऽस्ति ।

(ग) अथ किम् । अनेन दुर्विनीतेन अत्याहितं कृतम् । अयं मध्यरात्रावागत्य मम पुरत एक हस्तेन पुच्छमुत्क्षिपन् एकहस्तेन पुच्छमूलं कण्डूयन् त्रिभिर्हस्तपादैर्हिण्डन् मामुपालम्भन्नगरं प्रविष्टः ।

(घ) अरेरे हतमर्कट ! मां किं उपालम्भ्य गच्छसि । तिष्ठ तावत् । त्वया न विदिता दशमुखस्य त्रिभुवनस्य भर्तुर्नगरीयमिति । इतस्तूर्णं निर्गच्छ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

षता । इदानीं कथयमियं राक्षसी भयङ्करी मां बलान्निवर्तयितुमिच्छति । भवतु तावदेनामेवं ब्रवीमि । (प्रकाशम् ।) अरेरे राक्षसी, किमर्थं मां भयं दर्शयसि । नाहं त्वत्तो बिभेमि ।

लङ्का—हंहो मूक्ख, किंतुअं हठादो लङ्कां पविहुं इच्छसि । किं दे कज्जं लङ्कापवेसस्स । को तुअम् । (क)

मए हदोजास्ससि जामिणीं तुअं
कधं ण लङ्कां दसवक्करक्खिदाम् ।
अवेहि रे मूक्ख कवे इदो तुअं
वरं तुअं इच्छसि अत्तणो जइ ॥ १८ ॥ (ख)

हनुमान्—का त्वम् किमर्थं मां रुणत्सि। नाहं लङ्कां ग्रहीतुमागतः । किंतु । कीदृशीयं राक्षसीपुरी तस्याः काननश्रीश्च । राक्षसानां कीदृशं बलम् । कीदृशी च तत्र वन्या विटपिलताङ्कुरकुसुमप्रसवबन्धनकोरकशस्यादिशोभा । सर्वमेतत्तमालशिखरोत्सेधमारुह्य प्रपश्यामि । तदनन्तरं द्रुतं निवर्तयिष्ये । तद्देहि मे प्रवेशम् ।

लङ्का—अवेहि रे साहामिअ, तुअं कस्सवि महप्पभावस्स रण्णोचर विअ अत्तणो गव्वं दंसअन्तो छलादो उववणं पविट्ठुं अहिलससि । जाणेमि तुह्मारिसाणं मक्कडाणं अहिलासं उववणफलाइं चोरइदुं आगदोसि । ता दाणिं अणुभवसि कीदिसाइं मे मुठिप्पहार-

---

(क) हंहो मूर्ख, किं त्वं हठाल्लङ्कां प्रवेष्टुमिच्छसि । किं ते कार्यं लङ्काप्रवेशस्य । कस्त्वम् ।

(ख) मया हतो यास्यसि यामिनीं त्वं
कथं न लङ्कां दशवक्त्ररक्षिताम् ।
अपेहि रे मूर्ख कपे ! इतस्त्वं
वरं त्वमिच्छसि आत्मनो यदि ॥ १८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

फलाइन्ति । अहं दाव रक्खसाणं अहीसेण पुरीकाणणरक्खणे णिउत्तह्मि । ताद्धुतं इदो अवसर । (क)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) कथं मम पुनरपि कार्ये प्रत्यूहमूर्तिरुपस्थिता । (चिरं विचार्य ।) राक्षसाः स्वभावक्रूरास्तेषामपि स्त्रीजातिरियम् । भवत्वेनां वाग्दण्डेन सारयामि । (प्रकाशम् ।) भो दुष्टराक्षसि, न कदापि रोद्धुं शक्नोषि माम् । स्त्रीत्वैसहाया त्वं प्राणवियोगादेतावत्कालं विरमसि । पश्य ।

मुष्ट्याऽहं वज्रहस्तोऽहनमपि शतशस्त्वादृशी राक्षसीस्त्वं
माकार्षीर्गर्वमेवं दशमुख इह ते किं करोति प्रगल्भे ।
हन्तुं शक्नोमि रक्षोगणमखिलमतो मुष्टिपातेन सद्य-
स्तस्मात्त्रायस्व दुष्टेऽभयमहमधुना ते ददामि प्रसन्नः ॥१९॥

लङ्का—को तुअं मम अभअदाअको अण्णो तिण्णिभुअणणाहो दसमुह विअ । (ख)

(इति हनुमति मुष्टिप्रेहारमभिनयति ।)

हनुमान्—(माहानादं कृत्वा । सक्रोधमिव ।)

रे रे रावणकिंकरि ! त्वमनया मुष्ट्यापि मे वामया
प्राणान् प्रेमपरान् जहासि चपलं तिष्ठ क्षणं सन्मुखे ।

(क) अपेहिरे शाखामृग, त्वं कस्यापि महत्प्रभावस्य राजश्वर इवात्मनो गर्वं दर्शयन् छलादुपवनं प्रवेष्टुमभिलषसि। जानामि । त्वादृशानां मर्कटानामभिलाषमुपवनफलानिचोरयितुमागतोऽसि । तदिदानीमनुभवसि कीदृशानि मे मुष्टिप्रहारफलानीति । अहं तावद्राक्षसानामधीशेन पुरीकाननरक्षणे नियुक्ताऽस्मि । तद्द्रुतमितोऽपसर ।

(ख) कस्त्वं ममाभयदायकोऽन्यस्त्रिभुवननाथो दशमुख इव ।

---

१ 'स तां स्त्रीरूपविकृतां दृष्ट्वा वानर पुङ्गवः । आबभाषेऽथ मेधावी सत्ववान् प्लवगर्षभः इति वाल्मीकीये । २ 'ततः स हरिशार्दूलो लङ्कया ताडितो भृशम् । ननाद सुमहावीर्यं निनादं मारुतात्मजः ॥ ततः संवर्तयामास वामहस्तस्य चाङ्गुलीः । मुष्टिनाभिजघानैनां हनुमान् क्रोधमूर्छितः ॥' इति वाल्मीकिः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रक्षान्तेऽद्य करोतु राक्षसशतैः संसेव्यमानः स्वयं
लङ्केशो न कदापि जीवसि हता पश्याद्य मे विक्रमम्॥२०

(इति मुष्टिं प्रहरति ।)

लङ्का—हा हदह्मि । क्क चिट्ठसि रावण कथं मं पशुमारं मारिदां पेक्ससे । (इति मूर्च्छिता भूमौ निपतनमभिनयति ।) (क)

हनुमान्—(स्वगतम् ।) कथं मम रामकार्यसाधनोद्यतस्य स्त्रिय एव विघ्नरूपेण परिणता अभूवन् ।

कुतः ।

सुरसया गिलितस्तदनन्तरं वियति सिंहिकया चकृषेप्यहम् ।
निरगमं मुखतोऽपि तयोर्वताऽभवदसौ मम विघ्नकरी पुनः ॥ २१ ॥

अपि च ।

वाममुष्टिनिहताप्यसौ मया चण्डमारुत हतेव चञ्चला ।
भैरवं रवमुदीर्य भूतले राक्षसी पतितमूर्छितोत्थिता ॥ २२ ॥

श्रोतव्यमिदानीमतः परं किं कथयिष्यति निशाचरी ।

लङ्का—दिव्यमूर्तिः सत्वरमुपसृत्य संस्कृतमाश्रित्य । हनुमन् । जिताऽहं लङ्का ।

वेधा माह यदाऽत्र कश्चन कपिस्त्वां जेष्यति श्रेयसे
रक्षोमण्डलमेष्यति प्रविलयं लङ्के तदेति ध्रुवम् ।
सोऽयं वासर एष वीर भवता लङ्काऽहमेषा जिता
नूनं नो महतां मुखाम्बुजगता वाणी व्यतिक्राम्यति ॥२३॥

(क) हा हतास्मि । क्व तिष्ठसि रावण, कथं मां परशुमारं मारितां प्रेक्षसे ।

---

१ अत्र युक्तिः मेघा हि बाष्पमरुत्तेजसां समुदायाः प्रचण्डवातघ्नानां निःसरतां तेषां शब्द उत्पद्यते । बाष्परहितमरुत्तेजसोः समुदायीभूता विद्युत् कदा कदा भूमौ निपत्य सशब्दं पुनः समुदाये मिलतीति । 'तडित्सौदामिनी विद्युचञ्चला चपला अपि' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ च ।

यथासुखं प्रविशतु वीर निर्भयः पुरीमिमां मृगयतु जानकीं वने ।
करोतु तां पतिविरहेण कातरां प्रसन्नता गद्गदभाषिणीं भवान् ॥ २४ ॥[1]

अपि च ।

जयसि कपिवर त्वं यातुधानं समग्रं
हरसि जनकजाया मानसन्तापमुग्रम् ।
दहसि सपदि तस्याः शोकवह्निं गृहीत्वा
पुरभवनवनश्रीं तेन रात्रिञ्चराणाम् ॥ २५ ॥

अथ च ।

मैथिलीवदनचन्द्रचकोरं राममानय पुनर्भगवन्तम् ।
घातय त्वमिह राक्षसवर्गं स्वागता[2] भवति भो तव यात्रा ॥ २६ ॥

हनुमान्—भवतु भवत्या वचनं सत्यम्। भगवति लङ्के, इदानीमहं पुरतो जिगमिषामि । (गच्छतु भवती स्वस्थानं प्रति । इति गमनं व्यञ्जयति ।)

(हनुमान् आत्मगतम् ।) अहो राज्यलक्ष्मीसंपन्नानां लङ्कापुरनिवासिनां कार्यारम्भोद्योगः । नूनं रात्रिञ्चरा अर्थतोऽपि निशाचराः ।

तथा हि ।

पूर्णे चन्द्रमसीह केचिदधुना तज्जोत्स्नयाह्लादिता
अभ्यस्यन्ति सदायुधानि पुरुषा गीतानि तद्योषितः ।
केचित्पुण्यजना[3]श्च जुह्वति हविर्वैश्वानरे दीक्षिता
केचिद्दीर्घजटाधरा इव तपस्तप्तुं प्रवृत्तास्तथा ॥ २७ ॥

---

१ 'चतुर्भिर्हैरिह रुचिराजभौस्जगा' इति लक्षणाद्रुचिरावृत्तमिदम् । २ 'स्वागतेति रनभाद्गुरुयुग्मम्' इति लक्षणात्स्वागतावृत्तमिति सूचितम् । ३ 'यातुधानः पुण्यजनः' इत्यमरः । 'ददर्श मध्यमे गुल्मे राक्षसस्य चरान् बहून् ॥ दीक्षितान् जटिलान् मुण्ड्यान् गोजिनाम्बरवाससः । दर्भमुष्टिप्रहरणानग्निकुण्डायुधांस्तथा' इति वाल्मीकीये ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
शिवप्रसाद लामिछाने ल.पु.-८ माल्टा

तथा च ।

नृत्यन्ति जल्पन्ति हसन्ति रामाः क्रीडन्ति गायन्ति चरन्ति वामाः ।
दीव्यन्ति दिव्यैः कुतुकैश्च दिव्या लङ्का गृहाट्टालकमाश्रयन्त्यः॥२८॥

अपि च ।

स्वपतिमनुसरन्त्याः शिञ्जितं नूपुराणां
मणिमयवलयानां यातुधानप्रियायाः ।
जयति किमिव वीणाक्वाणमट्टालकेऽस्मिन्
दशवदननगर्या मन्दिराणां समन्तात् ॥ २९ ॥

अपि च ।

प्रतिक्षणं यौवनतुङ्गचूचुका
पतिं समालिङ्ग्य सुरारुणेक्षणा ।
अशङ्कमङ्कं रमणस्य निस्त्रपा
मत्ताधिशेते निशि मत्तकाशिनी ॥ ३० ॥

अवलोकिता मया लङ्कापूः । सर्वाणि राजसदनानि काननानि च दृष्टानि । तत्र कुत्रापि च सीता नाधिगता । अतो मया किं कर्तव्यम् । (इति दीर्घं निश्वस्य ।) आ ज्ञातं लङ्कावचनस्मरणात्[1] । (अतोऽशोकवनिकां गच्छामि । इति परिक्रामति ।) परितो निरीक्ष्य किमिदमशोकवनम् । किमयं शिंशपातरुः । अहो सीतादर्शनं लब्धम् । दूरतः परोक्षस्थोहं भगवतीं प्रणामामि ।(इति प्रणाममभिनयति । चिरं निरीक्ष्य ।) हन्त कष्टं भो कुतः। पतिविरहात्कृच्छ्रेण प्राणान् बिभर्तीव संलक्ष्यते ।

क्षामं कपोलयुगलं लुलिताश्च केशा
अन्तर्गते च नयने मुखचन्द्रिकायाम् ।
रामस्य दीर्घविरहव्रतमाचरन्तीं
लावण्यमेव वपुषो न जहाति सीताम् ॥ ३१ ॥

---

१ रावणान्तःपुरवरे क्रीडाकाननमुत्तमम् ॥ तन्मध्येऽशोकवनिका दिव्यपादपसङ्कुला । अस्ति तस्यां महावृक्षः शिंशपानाममध्यगः ॥ तत्रास्ते जानकी घोरराक्षसीभिः सुरक्षिता ॥' इति श्रीमदध्यात्मरामायणे ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अपि च ।

पीयूषाभा सुवृत्ता क्षितिनिहितकरा कर्बुरालीवृताङ्गा
पूर्णश्रीलक्षणाढ्या बुधजनकभवा रात्रिसञ्चारसङ्गा ।
दिव्याभा तारकाढ्या विधुपदगमना रामनामप्रसन्ना
सीतेऽयं वा किमाहो परिधिपरिवृता चन्द्रमो मूर्तिरेषा ॥ ३२ ॥

अपि च ।

किमियं बत राक्षसीवृता विरहार्ता भयविह्वला सती ।
वसतिं कुरुते सदा तले वकुलान्तर्गतशिंशपातरोः ॥ ३३ ॥

अपि च ।

हत रावण ते कथं मनो रचितं ग्रावमयं स्वयं भुवा ।
कलिकां परिणामकोमलां बत खड्गेन कथं निकृन्तसि ॥ ३९ ॥

किं च ।

अयि राघववल्लभे कथं निकषा त्वं निकषात्मजा वसेः ।
हृदयं बत पश्यतोऽधुना भवतीं मे शतधा विशीर्यते ॥ ३९ ॥

अलं मम शोकेन । अधुना विटपान्तरितः सर्वं विलोकयन् जानकीं प्रति पालयामि । प्रातरुदयंगते सवितरि राक्षसैः परिवृत्तो रावण आगमिष्यति चेत्सकुलं निहनिष्यामीति परिक्रामति ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

---

१ पीयूषाभा सीता चन्द्रमूर्तिश्च । सुवृत्तं सुमण्डलं सुचरितंच । क्षितिनिहितकरा पृथ्वीसंलग्नकिरणा शोकवशाद्भूमिप्रसारितहस्ता वा कर्बुरालीवृताङ्गा । चित्रवर्णपरिधिवृतमण्डला राक्षसीपङ्क्तिपरिवृतशरीरा वा । 'चित्रं किर्मीरकल्माषशबलैताश्च कर्बुरे । कर्बुरो निकषात्मजः' इत्यमरः । सीतापक्षे पूर्णश्रीलक्षणाढ्या पूर्णराज्यलक्ष्मीलक्षणविशिष्टा। चन्द्रमूर्तिपक्षे पूर्णश्रिया लाञ्छनेन च युक्ता । बुधजनकभवा । बुधो यो जनकराजस्तदुद्भवा । बुधग्रहस्य यो जनकश्चन्द्रस्तदुद्भवा वा रात्रेः सञ्चारणं तत्र सङ्गो यस्या रात्रिसंचारसंगा । रात्रिसंचारा राक्षसास्तैः संगो यस्या वा दिव्या भा दिव्यकान्तिरुभयत्र । तारकाढ्या तारासहिता वा तारकाऽक्ष्णः कनीनिका तया युक्ता । विधुपदगमना । विधुपदे विष्णुपदे नभासि गमनं यस्याः सा विधोर्हरेः पदं चरणारविन्दं तस्मिन्गच्छतीति तादृशं मनो यस्या वा । रामैः सुन्दरैः सुधाकरादिभिर्नामभिः प्रसन्ना रामनामप्रसन्ना वा इत्याद्युभयपक्षे योज्यम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति हनुमान् ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) कथमिह घनमहीरुहपर्णपिहितप्रदेशत्वात्कियन्त्यो रजनीघट्योऽवशिष्टा इति न ज्ञायते। यतोऽहमस्य विटपिन उत्तुङ्गशिखरमवलम्ब्य पूर्वापरदिशौ सम्यगवलोकयामि ।

(इति विलोक्य हन्त प्रभातेयं रजनी ।)

कुतः ।

पूर्वाशां त्यजति प्रभातविजिता ज्यौत्स्नी पराशामपि
त्यक्त्वा गच्छति चक्रवाकयुगलं प्रोल्लासयन्ती मुदा ।
उद्गच्छन्नरुणो व्यपोहति तमो नैशं तिरश्चां रुतं
प्रातर्मारुतचारु सञ्जनयते हन्त प्रभातोदयम् ॥ १ ॥

अपि च ।

हरिदियमतिभाति पाटलाभा
रविकिरणद्युतिमिश्रिता च पूर्वा ।
दिशमिव समुपेक्षते प्रतीचीं
शशिकिरणच्युतमौलिमादधानाम् ॥ २ ॥

(नेपथ्ये ।)

स्वप्नः किं किमुत भ्रमो मम मतेर्न ज्ञायते तत्वतः
सुप्तोऽहं विललाप वानरकृतं दृष्ट्वा वनध्वंसनम् ।
यूयं गच्छत कानने मृगयत क्षिप्रं दृढं रक्षिणो
बध्वा रक्षत तं च शीघ्रमधुना गच्छाम्यहं वीक्षितुम् ॥ ३ ॥

श्रुत्वा भयचकितो हनुमान् विटपिपर्णपुटान्तरे स्वात्मानं पिदधाति । (ततः प्रविशति रक्षोभिः परिवृतो राक्षसराजो रावणः ।)

रावणः—अमात्य प्रहस्त, अद्य गतनिशीथे मयाऽनिष्टः स्वप्नो दृष्टः । यस्ते पूर्वमभिहितः । अपि कश्चित्परिहारोऽस्यास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रहस्तः—अत्रभवतो महाराजस्य प्रतापात्प्रत्यक्षप्रत्यूहस्यापि निष्फलत्वम् । कुतस्तस्य परोक्षस्वप्नस्य विचारः ।

मन्दोदरी—अमच्च, ण दे इदिसं अजुत्तं लपिदुं जुत्तम् । सच्चं विण्णावणीआ राआणो अमच्चेहिं । ता किं तुअंवि तादिसो भविअ तस्स मणोणुसारं अणुसरसि । (क)

राजा—अयि देवि मन्दोदरि, किं वाक्कशया ताडयसि ममामात्य-तुरगम् । अयं यथाभिप्रायं नायकस्य चलति न नायिकायाः । न वयमन्ये राजान इव स्त्रैणबुद्धिमवलम्ब्य राज्यतन्त्रभारं वहामः । स्त्रीनायकस्य कस्यचिदपि राज्ञो राज्यलक्ष्मीः स्थिरा न भवति ।

मन्दोदरी—(सकोपम् ।) हे अणज्ज अज्जउत्त, किं मंजेव्व उद्दिसिअ अहिक्खिवसि । ण अहं दे भट्टिणी वा चेटी । किदाभिसेआ महिसी अह्मि । दासीउत्तींविअ माउवेक्खस्स मम् । (ख)

(इति मुखं परिवर्तयति ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) दृष्टा मयाऽस्य दुष्टस्य दुश्चेष्टा । प्रथममेव जम्पत्योर्विवादो दर्शयति विनाशं राक्षसानाम् ।

प्रहस्तः—अयि देवि, मा कुप्यत्वत्रभवती । सत्यमेव निवेदितमनेन प्रभोर्भूतिमिच्छतानुचरेण न त्वलीकम् ।

मन्दोदरी—(सक्रोधम् ।) रे अमच्चहदक, तुअं जेव्व अस्स रण्णो विहूर्दि इच्छसि । अण्णे तस्स अवचअं अहिलसन्ति । अवेहि रे मूक्ख दूरम् । (ग)

(क) अमात्य न ते ईदृशमयुक्तं लपितुं युक्तम् । सत्यं विज्ञापनीया राजानोऽमात्यैः तत्किंत्वमपि तादृशो भूत्वा तस्य मनोनुसारमनुसरसि ।

(ख) हे अनार्य आर्यपुत्र, किं मामेवोद्दिश्याऽधिक्षिपसि । नाहं ते भट्टिनी वा चेटी । कृताऽभिषेका महिष्यस्मि । दासीपुत्रीमिव मोपेक्षस्व माम् ।

(ग) हे अमात्यहतक, त्वमेवास्य राज्ञो विभूतिमिच्छसि । अन्ये तस्याऽपचयमभिलषन्ति । अपेहि रे मूर्ख दूरम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रावणः—अमात्य, आगच्छतु भवान् । तावदियमेकाकिनी प्रलपतु । वयं वाचा जानकीं हस्ताभ्यासगतां कुर्मः । (इति परिक्रमतः।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) अरेरे आसन्नमृत्यो दुष्टराक्षस, जानकीं हस्ताभ्यासगतां कर्तुमिच्छन् स्वयमेव पञ्चत्वहस्ताभ्यासं गतो भवसि । पश्य ।

विनागसा रामकलत्रमीदृशं परोक्षमस्य प्रसभं यदा हृतम् ।
स्वयं त्वया दुष्ट ! तदाऽवरोपितं परेतताबीजमिदं स्वमृत्यवे ॥ ४ ॥

भवतु । द्रष्टव्यमस्य दुरात्मनः कालसर्पस्य सीतां निकषोद्गीर्णं दुःसहं प्रलपितगरलमेकवारम् । पश्चाद्यत्कर्तव्यं तत्करिष्यामि इति प्रच्छन्नस्तिष्ठति ।

(ततः प्रविशति तथाभूता राक्षसीपरिवृता शिंशपामूलमाश्रयन्ती सीता ।)

सीता—(सोच्छ्वासं ।) हा हदविहे, किं मं मन्दभाइणीं मज्जारेण भक्खिदुं विअरे त्थाविदां मूसिआंविअ रक्खसा रुक्खाब्भन्तरे प्पाविदां हदजीविदासां अज्झावहि जीअअसि । दाणिं जेव्व मारेहि । हा राम ! हा लक्खण ! वां परोक्खे दुव्विणीदेण राक्खसहदकेण राव-णेण अवणीदाह्मि । सुवण्णमिआब्भत्थणपरए मए इअं अवत्था स-मासादिदा । हा णाह ! हा देअर !

क्व गदोसि विहाअ मं चिरं रहुणाह ! क्व गदोसि लक्खण ! ।
अहह ! क्खणदाचलेण मं अहिहूदां परिरक्खतं जुवम् ॥ ५ ॥(क)

(क) हा हतविधे, किं मां मन्दभागिनीं मार्जारेण भक्षितुं विवरे स्थापितां मूषिकामिव रक्षसा वृक्षाभ्यन्तरे प्रापितां हतजीविताशामद्यावधि जीवयसि । इदानीमेव मारय । हा राम, हा लक्ष्मण, युवां परोक्षे दुर्विनीतेन राक्षसहतकेन रावणेनापनीतास्मि । सुवर्णमृगाभ्यर्थनपरया मयेयमवस्था समासादिता । हा नाथ, हा देवर,

क्वगतोऽसि विहाय मां चिरं रघुनाथ, क्व गतोसि लक्ष्मण,
अहह क्षणदाचरेण मामभिभूतां परिरक्षतं युवाम् ॥ ५ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अवि अ ।
वअणं तुह देअर ! स्सुदं ण मए स्वण्णमिआहिलासए ।
हद तस्स फलं दुतं मए अणुभूदं गदबुद्धिए तदो ॥ ६ ॥
हद रक्खस भीदिए इदो हिअअं वेपइमे अहण्णिसम् ।
चवलं ममणाहजीअणं परिरक्ख क्खणिअं दआणिहे ॥ ७ ॥ (क)

(इति रोदिति ।)

(नेपथ्ये ।)

भो भो राक्षस्यः, परिष्कृता यूयं मामनुसरत तावदहं जानकीं सारयितुं गच्छामि ।

सीता—(आकर्ण्य ।) अह्मोणूवुराणं सिञ्जिदं सुणीअदि । णूणं आगदो रावणहतको । हा कट्ठम् किं करेमि दाणिम् (ख)

(इति स्त्रोरूभ्यामुदरं बाहूभ्यां च पयोधरौ निपीडयन्ती ।

हे अम्ब, तुह सरणं गदह्मि । (ग)

(इति मुखं पृथ्व्यै समर्पयति ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) हा भगवति सीते, किमेवं वीरभार्याया भीरुत्वं प्रतीयते । भवत्याः सेवकोऽहमुपस्थितः । मा बिभेहि । इत्यात्मानं प्रकटीकर्तुमिच्छन् पुनर्मनसि किमपि विचार्य विरमति । हा कष्टम् । सीता नूनमतीव भीता । जीविताशां विहाय स्वपातिव्रत्यमेव रक्षितुं यतते । धन्येयं पतिव्रतानामुत्तमा ।

अपि च ।

(क) वचनं तव देवर श्रुतं न मया स्वर्णमृगाभिलाषया ।
हत तस्य फलं द्रुतं मया ह्यनुभूतं गतबुद्धया ततः ॥ ६ ॥
हतराक्षस भीत्या इतो हृदयं वेपते मेऽहर्निशम् ।
चपलं मम नाथ जीवनं परिरक्ष क्षणिकं दयानिधे ॥ ७ ॥

(ख) अहो नूपुराणां सिञ्जितं श्रोष्यति । नूनमागतो राक्षसहतकः । हा कष्टम् । किं करोमीदानीम् ।

(ग) हे अम्ब, तव शरणं गतास्मि ।

१. 'ऊरुभ्यामुदरं छाद्य बाहुभ्यां च पयोधरौ । उपविष्टा विशालाक्षी रुदती वरवर्णिनी ॥' इति वाल्मीकीये ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुतः ।

दृष्ट्वा मुखं मम सुयौवनभासमानं
रम्यं कुचोरुयुगलं नवयौवनायाः ।
कन्दर्पसायकहतः परिमुह्यतेऽयं
क्रव्यादितीत्थमनयापिहिता वयःश्रीः ॥ ८ ॥

अपि च ।

द्रक्ष्यामि नास्य मुखमित्यनया स्वदृग्भ्यां
दुष्टस्य भूपतितयाऽपि निमीलिते ते ।
नूनं परस्य मुखदर्शनतो हि पुंसः
संमीलनं नयनयोर्वरमेव सत्याः ॥ ९ ॥

रावणः—(सत्वरं सीतामुपसृत्य ।) अयि विशालाक्षि सीते, शृणु मम हितं वचः । तथाहि ।

अयि नितम्बिनि ! तं विनिकेतनं वनचरं स्मर मा स्मर मावरम् ।
निवस मानिनि ! मानिनि मे गृहे विलसता लस तालवने मया ॥१०॥

अपि च ।

लसति कामिनि कामिनि पूरुषे मयि रतिर्न तपस्विनि तादृशे ।
हरति ते रतितेजितमन्मथो विरहतापहतापसदं[1] मनः ॥ ११ ॥

किं च ।

मयि कटाक्ष कलम्बक लम्बनं न तनुषे प्रमदे ! प्रमदेन[2] किम् ।
मम विलोकय लोकयशोवृतं मुखमहोमुमहो प्रियथा क्रथाः ॥१२॥

अथ च ।

सुतनु ! ते तनुते न गवेषणं विरहितो रहितो दययाधवः ।
भज हृदा हृदयङ्गममाशरं त्यज पुरा स्वधवीकृतमानवम् ॥ १३ ॥

अपि च ।

भजसि न किमहो मामद्य रम्भोरु ! शीघ्रं
स्मरसि रघुवरं किं मानवं स्वल्पवीर्यम् ।

---

१ विरहस्य यस्तापस्तेन हतं अत एवापसदं मूढम् । २ 'मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः' इत्यमरः । ३ मह स्मृत्सवगेजस्रोइत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अहह ! वननिवासे वृक्षवल्कं वसाने
भवति तव निरर्थं प्रेम तस्मिन्नसम्ये ॥ १४ ॥

यतः ।

तस्मात्कुरङ्गनयने भज माधवं त्वं[1]
मायाचरीभिरिह मा तनु वैरभावम् ।
नोचेदिमा रुधिरपाननिकामकामा
वामा हरन्ति न कथंचन जीविताशाम् ॥ १५ ॥

(श्रुत्वा सीता भीता वेपते ।)

रावणः—सीते, किमेवं बिभेसि । मा बिभेहि । यद्वक्तुकामासि वद तत् ।

सीता—(आत्मगतम् ।) अस्स पावस्स वाणीए कहं मम अणण्णपराए पदिव्वदाए वाचो मिस्सएअम् । होदु । एक्कं तिण्णं अब्भन्तरे कदुअ वाग्वज्जेण ताडेमि । तदो अअं पकिदिक्कूरो रक्खसो वाक्परुसदां असहमाणो मं णूणं मारइस्सदि । ताजेव्व मे भद्दं होदि । ण उणअस्स दुव्विणीदस्स मुहविलोअणम् । (क) (प्रकाशम् ।)

(क) अस्य पापस्य वाण्या कथं ममानन्यपराया पतिव्रताया वाचो मिश्रयेयम् । भवतु । एकं तृणमभ्यन्तरं कृत्वा वाग्वज्रेण ताडयामि । ततोऽयं प्रकृतिक्रूरो राक्षसो वाक्परुषतामसहमानो मां नूनं मारयिष्यति । तदैव मे भद्रं भवति । न पुनरस्य दुर्विनीतस्य मुखविलोकनम् ।

---

१ तस्मात् हे कुरङ्गनयने, मा मां धवं पतिं भज त्वं मायाचरीभिः राक्षसीभिर्वैरं मातनु । नोचेत्तर्नोऽपिचेत् । इमा रुधिरपाननिकामकामा वामा जीविताशां तव कथं न न हरन्ति अपि तु हरन्त्येव । द्वौ नञौ प्रकृतार्थं जनयतः । अथवा हे कुरङ्गनयने, कुरङ्गो कुत्सितनृत्यस्थानं संसारः । तस्मिन्नयनं दृष्टिर्यस्याः सा तत्संबुद्धौ हे कुरङ्गनयने, माधवं विष्णुं भज । मायाचरीभिस्तुष्टिधृतिमत्यादिभिरिह वैरभावं मा तनु मा कुरु । तुष्टिं धृतिं मतिं समाश्रय' नोचेत् वामा विरुद्धगुणा इमा मायाचर्यः शरीररुधिरशोषणपरा जीविताशां सदाऽहं जीविष्यामीति संसारसारिणीं तव दुराशां कथंचन कदापि न हरन्ति अज्ञानान्धा भवसीत्यर्थः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अरे रे रक्खसहदअ, जण्णसालादो जजमाणस्स परोक्खे कुक्कुरेण सप्पिसोत्थालीविअ रामस्स असमक्खे तस्स भीदिए तुए पण्णसालादो अवणीदह्मि । णिल्लज्जो तुअं दाणिं प्पलवसि। जइ मे पिअभट्टा भवे तुअं हदो भवेहि । (क)

रावणः—(सक्रोधम् ।) रे कुटिलमति सीते, मयोदितं वचनमनुतापयति त्वाम् । इदानीमनुभवाऽसह्यं दुःखम् । आसामामिषलुब्धानां निशाचरीणां हस्ते पतिता त्वं क्व गच्छसि ।

सीता—अवेहि रे दुव्विणीद रक्खस, जाव मे भट्टा रामो तुमं ण णिहणिस्सदि दाव तुअं रक्खसराअसिरिं धारेहि । (ख)

रावणः—(सकोपम् ।) अमात्य, देहि मे निशातं करालकरवालं। इदानीमेव निहन्म्येनां दुष्टामबद्धमुखीम् । (इति खड्गमाधत्ते ।)

हनुमान्—(स्वगतम् ।) कथमयं दुरात्मा पापः । सीतां हन्तुं खड्गं गृह्णाति । अहमिदानीमेव सखड्गं तं वृक्षाघातेन यमायतनं प्रापये। (पुनर्विचार्य ।) सहसाऽयमबलां कामुको हन्तुं न शक्नोति । किन्तु भर्त्सयत्येव । स्वयमेव रघुनायको दुष्टं हनिष्यति । यद्ययं दुरात्मा सीतां हन्तुमेव चेष्टेत। तत्क्षणं तडिद्भूधरशिखर इवास्य शिरसि वृक्षादस्मादुत्प्लुत्य खड्गक्षेपात्पूर्वमेव शिरांस्युत्पाटयामीति चिन्तयन् विरमति।

मन्दोदरी—भो भो अज्जउत्त, विरमदु दाणिं सुलहकोपादो भवं । इमं कुररीविअ विलवन्तीं अवलां हदुअ ण दे वीज्जस्स उवचओ होदि । तारक्खसे अणाधाए रोदणवलं जीविदव्वम् । (ग)

(क)अरेरे राक्षसहतक, यज्ञशालातो यजमानस्य परोक्षे कुक्कुरेण सर्पिषःस्थालीव रामस्यासमक्षे तस्य भीत्या त्वया पर्णशालातोऽपनीतास्मि । निर्लज्जस्त्वमिदानीं प्रलपसि । यदि मे प्रियभर्त्ता भवेत्त्वं हतो भवेः ।

(ख) अपेहि रे दुर्विनीत राक्षस, यावन्मे भर्ता रामो त्वां न हनिष्यति तावत्त्वं राक्षसराजश्रीं धारय ।

(ग) भो भो आर्यपुत्र, विरमत्विदानीं सुलभकोपाद्भवान् । इमां कुररीव विलपन्तीमबलां हत्वा न ते वीर्यस्योपचयो भवति। तद्रक्षास्या अनाथाया रोदनबलं जीवितव्यम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(इति खड्गं रावणकराद्गृह्णाति ।)

रावणः—हे राक्षस्यः, यूयं शृणुतः । मासद्वयान्तरे सीतेऽयं यथा मम वशवर्तिनी भवेत्तथा युष्माभिः प्रयत्नः कर्तव्यः ।

राक्षस्यः—जं भट्टारको आण्णवेदि । (क)

रावणः—अयि देवि मन्दोदरि, सीतावचनशरविद्धहृदयस्य मम कोपातिशयाच्चरणे न प्रसरतः । तद्देहि मे हस्तावलम्बनम् ।

मन्दोदरी—अज्जउत्तो अवलम्बेदु मे हत्थम् । (ख)

(इति हस्तं ददाति ।)

रावणः—क्वास्ति ममामात्यः प्रहस्तः ।

प्रहस्तः—(आत्मगतम् ।) वेपते मे हृदयम् । किमत्र चञ्चूर्यते[१]ऽधुनाऽयमुग्रशासनः कोपात् । (प्रकाशम् ।) अहमस्मि समीपतः प्रभोः । किमाज्ञापयसीममनुचरम् ।

राजा—अमात्य, कोपान्धस्य मम राजसदनपदवीं न स्फुरति । तदादेशय तन्मार्गम् ।

प्रहस्तः—(प्राञ्जलिः ।) इत इतो देवः । (इति सर्वे परिक्रामन्ति ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) गतोऽयं दुरासदः । अतःपरमिमा रात्रिचर्यः किमाचरन्ति तदपि च द्रष्टव्यम् ।

राक्षस्यः—(सीतामुपद्रुत्य ।) अल्लेले माणुसि माणिणि सीदे, पउ-त्थउले जादो अअं राआ वसीकिदभुअणमण्डलोवि । कुदो तुअं ईदिसं पिअतमं रक्खसाहिवं ण भजेसि । धिक्तुमं पुरोभाइणीं ताअह्माणं वअणं अत्तणो हिदं जाणीहि ण चेदुरवत्थां गदा होइस्ससि । (ग)

(क) यद्भट्टारक आज्ञापयति ।

(ख) आर्यपुत्रोवलम्बतां मे हस्तम् ।

(ग) अरेरे मानुषिमानिनि सीते पौलस्त्यकुले जातोऽयं राजा वशीकृत-भुवनमण्डलोऽपि कुतस्त्वमीदृशं प्रियतमं राक्षसाधिपं न भजसि । धिक्त्वां

---

१ चञ्चूर्यते । लुपसदचरेति सूत्रेण गर्ह्यार्थे यङ् । चरफलोश्चेति नुक् । उतपर-स्यात इत्युत् हलिचेति दीर्घः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकजटा—सच्चं कधअन्ति मम पिअवअस्साओ राक्खसीओ । अणेण देअराओवि णिज्जिदो । ण कोवि संजुगे अस्स समक्खं चिट्ठदि ता सीग्घं भज इमम् । (क)

विकटा—हला पिअसहि, एक्कजडे, इअं कहंवि अह्माणं वअणं ण सुणिस्सदि । भक्खामो इमं दुव्विणीदाम् । (ख)

हरिजटा—हला सहि विअडे, मम वहिणीए एक्कजडाए भणिदं णअवगदम् । इमिणा तह तुहवअणं ण ह्मरिदम् णूणं इअं दुट्टा । अदो दुम्मुही भणेदु इमम् । (ग)

विकटा—हला पिअसहि सुट्ठु दे भणिदम् । एवमनुचिट्ठामो अह्मे । हण्डे दुम्मुहि । परित्तासेहि इमं दुव्विणीदां माणुसीम् । (घ)

दुर्मुखी—जं भणदि भट्टिणी । (सीतामुपसृत्य करालदृग्भ्यां निरीक्ष्य ।) हंहो दुट्टे माणुसि, दाणिं जेव्व इमेहिं णहरेहिं तुह हिअअं विदारिअ अणेण मुहेण अहिणवं रुहिरं पिवेमि । पेक्खस्स मे णहाइं मुहं वा कीदिसं वट्टइ । (ङ)

पुरोभागिनीं तदस्माकं वचनमात्मनो हितं जानीहि नचेद्दुरवस्थां गता भविष्यसि ।

(क) सत्यं कथयन्ति मम प्रियवयस्यो राक्षस्यः । अनेन देवराजोपि निर्जितः । न कोपि संयुगेऽस्य समक्षं तिष्ठति तच्छीघ्रं भजेमम् ।

(ख) हला प्रियसखि एकजटे, इयं कथमप्यस्माकं वचनं न श्रोष्यति । भक्ष्याम इमां दुर्विनीताम् ।

(ग) हला सखि विकटे, मम भगिन्या एकजटाया भणितं नावगतम् । अनया तथा तव वचनं न स्मृतं नूनमियं दुष्टा । अतो दुर्मुखी भणत्विमाम् ।

(घ) हला प्रियसखि, सुष्ठु ते भणितम् । एवमनुतिष्ठामो वयम् । हंडे दुर्मुखि, परित्रासयेमां दुर्विनीतां मानुषीम् ।

(ङ) यद्भणति भट्टिनी ।

हंहो दुष्टे मानुषि । इदानीमेवैतैर्नखरैस्तव हृदयं विदार्यानेन मुखेनाभिनवं रुधिरं पिबामि । प्रेक्षस्व मे नखानि मुखं वा कीदृशं वर्तते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अजामुखी—हला पिअसहिओ से मंसं भक्खामो अह्मे । (क)

शूर्पणखी—हञ्जे अजामुही, रोचइ मे दे वअणम् । माणुसं मंसं सुउमारं होदि । अह्मे मिट्ठमंसं भक्खिअ णच्चणं करिस्सामो । (ख)

हनुमान्—आ दुष्टा राक्षस्यः, शीघ्रमेव युष्माकं भर्तॄणां मासं खादयन्त्यस्तेषामस्थीनि चर्वयन्त्यः शिवा बोभीषयिष्यन्ति । भगवति सीते, कथं तव भीरोरपीदृशीनां भयङ्करीणां रूपं दृष्ट्वाऽपि मनो न बिभेति । धन्यासि त्वम् ।

कुतः ।

काश्चिद्दंष्ट्राकरालं मुखमपि भवतीं दर्शयन्ति प्रमत्ताः
काश्चिद्रक्तायताक्ष्यो विपुलतरमुखा भीषयन्त्युग्रनेत्राः ।
काश्चित्प्रायोऽवटीटाः[1] कुटिलतरजटाः काश्चनोत्तुङ्गनासा
राक्षस्यस्ता विकर्तुं तव हृदयमहो वीरपत्न्या न शक्ताः ॥ १४ ॥

(अतःपरं किमाज्ञापयति जानकी तास्तदपि श्रोतव्यम् ।)

सीता—हंहो राक्खसीओ, मं किं तुह्मे अज्जाहिदं दंसअध, ण अत्तणो गत्तादोवि पिअतमं पदिव्वदाधम्मं मुंजेमि मम। पिअभट्टा रामो जेव्व । ण अण्णं भजेमि तुह्मे मारअत वा मुञ्चतमं रामं ण विह्मरेमि । (ग)

(क) हला प्रियसख्यः । अस्या मांसं भक्ष्यामो वयम् ।

(ख) हञ्जे अजामुखि, रोचते मे ते वचनं । मानुषं मांसं सुकुमारं भवति । वयं मिष्टमांसं भक्षित्वा नर्तनं करिष्यामः ।

(ग) हंहो राक्षस्यः, मां किं यूयमत्याहितं दर्शयथ । नात्मनो गात्रादपि प्रियतमं पतिव्रताधर्मं मुञ्चामि । मम प्रियभर्ता राम एव । नान्यं भजामि यूयं मारयत वा मुञ्चत मां रामं न विस्मरामि ।

---

१ 'अवटीटोऽवनाटश्च वभ्रटो नतनासिकः' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिजटा—(जनान्तिकम् ।) हंहो राक्खसीओ, मा भीस अतणं सीदाम् । अज्ज सअणादो उत्थिदए मए सवूणो एक्को दिट्ठो । णूणं रामो सउलं रावणं हणिस्सदि । विभीसणं राआणं कदुअ सीदां गेह्णिस्सदि ता तुह्मे गच्छत सइदुम् । (क)

राक्षस्यः (परस्परं विलोकयन्त्यः ।) अह्मो इअं क्खु अह्माणं अन्तिआ एव्वं मन्तेदि । सच्चं होइ ता गच्छामो अह्मे सइदुम् । (ख)

(इति सर्वान्परिक्रामन्ति ।)

हनुमान्—(स्वगतम् ।) कृतं वयोवृद्धया त्रिजटया निर्मक्षिकम् । सत्यं खलु वेश्याऽपि वृद्धातपस्विनीवाचरतीति ।

सीता—(आत्मगतम् ।) हद्धी हद्धी, प्पभाते अवस्संजेव्व राक्खसीओ खादन्ति मम् । ता वरं मे सोहत्थादो मरणम् । केण उवाएण मम सुलहमरणं भवे । आं अवगदा मए सुहमरणजुत्ती । इअं वेणी मम विसाला । साहालंविदए तए द्रुतं मम पिअप्पाणा णिगमिस्सन्ति । (ग)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) अहो बत सीतयाऽवश्यं मरणाय सङ्कल्पितम् ।
यतो हि तस्याः ।

वार्तामपि प्रियतमां रघुनायकस्य
नाद्यावधि श्रुतिपथेऽपि वदे कदाप्ता ।

(क) हंहो राक्षस्यः, मा भीषयतैनां सीताम् । अद्य शयनादुत्थितया मया स्वप्न एको दृष्टः । नूनं रामः सकुलं रावणं हनिष्यति । विभीषणं राजानं कृत्वा सीतां ग्रहीष्यति तद्यूयं गच्छत शयितुम् ।

(ख) अह्मो, इयं खल्वस्माकमन्तिकैवं मन्त्रयति । सत्यं भवति तद्गच्छामो वयं शयितुम् ।

(ग) हा धिक्, हा धिक्, प्रभाते अवश्यमेव राक्षस्यो खादन्ति माम् । तद्वरं मे स्वहस्तान्मरणम् । केनोपायेन मम सुलभमरणं भवेत् । आं अवगदा मया सुखमरणयुक्तिः । इयं वेणी मम विशाला । शाखालम्बितया तया द्रुतं ममा प्रियप्राणा निर्गमिष्यन्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सन्तर्जयन्ति सततं निकषात्मजास्तां
क: संशयः खलु मृतौ विरहातुरायाः ॥ १९ ॥

अपि च ।

स्वभावसुकुमारिणी कृतिविदेहसंवर्धिता
विशङ्कटरसोद्धृता निहितरामरूपा पुरा ।
बिभीतकखरादिभिर्जटिलया वृता क्षुद्रया-
ऽधुना बकुलकानने श्वसिति हन्त सीता लता ॥ १६ ॥

अपि च ।

हे सीते प्रमदवने नृपस्य पूर्वं
स्वच्छन्दं विलसितमालिभिर्भवत्या ।
अद्य त्वं कथमिह रक्षसां वनेऽस्मिन्
शाखाभिर्विलपसि हन्त शिंशपायाः ॥ १७ ॥

भवतु । तावदिमां प्रत्ययार्थं रामकथां श्रावयामि । ततः प्रतीतरामसौहार्दं मां सादरं द्रक्ष्यति । अन्यथा मायाविनां राक्षसानां छलमिति बुद्ध्या न कदापि सा विश्वसिति माम् । (प्रकाशम् । भगवति सीते ।)

इक्ष्वाकुप्रभवभवो बभूव राजा
धर्मिष्ठो दशरथ इत्यलं प्रतापः ।
तिस्रस्तन्नृपतिकृताभिषेकराज्ञः
कौशल्या प्रथमसुतं ह्यसूत रामम् ॥ १८ ॥

---

१ सीतापक्षे । स्वभावसुकुमारिणी प्रकृतिकोमलगात्रा कृतिविदेहसंवर्धिता कृती चासौ विदेहस्तेन संवर्धिता जनकराजसुता विशङ्कटरसोद्धृता विशालभूम्युद्गता विभीतकखरादिभिः । राक्षसैः जटिलया क्षुद्रया च । कयाचिद्राक्षस्यावृता लतापक्षे स्वभावसुकुमारिणी प्रकृतिमृदुला कृतिविदेहसंवर्धिता । कृतिविदा कर्मकुशलेन मालाकारेणेहोपवने संवर्धिता निहितरामरूपा सुन्दरी विशङ्कटरसोद्धृता विशालतरभूमिस्थिता विभीतकोऽमृता खरो देवताडः जटिला जटामांसी क्षुद्रा प्रचोदनीत्यादि कोशे द्रष्टव्यम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कैकेयी भरतमसूत लक्ष्मणाख्यं
शत्रुघ्नं सुतयुगलं तथा सुमित्रा ।
इत्थं तेऽजनिषत तस्य वीरपुत्रा-
श्चत्वारो गुणगणचारुरूपवन्तः ॥ १९ ॥
ज्येष्ठोऽसौ जनकवचो निधाय शीर्षे
क्षिप्त्वाङ्के किल भरतस्य राज्यतन्त्रम् ।
रामोऽगाद्विपिनमथो जगाम सीता
शुभ्रांशोरनुसरणेन रोहिणीव ॥ २० ॥
सौमित्रिर्द्रुतपदमन्वगात्ततस्तं
त्रातारं प्रियतममग्रजं कृतीन्द्रः ।
तेऽध्यूषुः कतिचिदहानि पञ्चवट्यां
गौतम्यास्तटमभिवल्कलं वसानाः ॥ २१ ॥
तत्रेमां दशवदनो जहार सीता-
मासक्तां कनकमृगे तयोः परोक्षे ।
दुःखार्तौ भृशमथ तां गवेषयन्तौ
कुर्वन्तौ त्रिदिवगतं जटायुषं तौ ॥ २२ ॥
गच्छन्तौ ययतुरतोऽद्रिमृष्यमूकं
सुग्रीवो व्यरुणदिहैव वालिनाद्रौ ।
साचिव्यं परिहृतभार्ययोस्तदाभू-
द्रामोऽसौ सपदि जघान वालिनं तम् ॥ २३ ॥
सुग्रीवो हतनिजशात्रवः प्रसन्नो
लब्ध्वा स्वं रघुवरतः प्लवङ्गराज्यम् ।
अन्वेष्टुं जनकसुतामितस्ततोऽसौ
कीशौघं सपदि दिदेश गन्तुमाज्ञाम् ॥ २४ ॥
एकोऽहं प्लवगसमूहतोऽम्ब यात-
स्तीर्त्वा गोखुरमिव सागरं विशालम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मातर्मा करुणदृशा विलोकय त्वं
जातं मे सफलमिहाद्य दर्शनं ते ॥ २९ ॥

श्रुत्वा ।

सीता—(आत्मगतम् ।) अहो कथं मम पुरोभाइणीए मणो भान्तम् । णत्थि दाणिं मे विरहातुराए सइदव्वम् । कधं सवणो भवे । सच्चं वा होदु । (क)

(प्रकाशम् ।) को अअं इमाए पहस्सिणी वाणीए दाणिं सुहाए विअ मं हदजीविदासां संजीअअदि मम अग्गदो चिट्ठदु । (ख)

श्रुत्वा

हनुमान्—(अग्रतः स्थित्वा वदति ।) भगवति सीते, अहमस्मि भवत्या देव्याः सेवकः । भवती मयि कृपापूर्णदृशौ क्षिपतु । नमस्करोमि भवतीम् ।

सीता—(स्वगतम् ।) अह्मो, को अअं खव्वमक्कडाकिदिओ सोणिदमुहो पीदगन्तो मम पुरदो चिट्ठदि । अवस्सं जेव्व मं अवदिट्ठुं आगदो दुव्विणीदो रक्खसो ण अहं णं पेक्खे । (ग)

(इत्यधोमुखी तिष्ठति ।)

हनुमान्—अयि देवि जानकि, मा बिभेत्वस्मादनुचरादत्रभवती । नाहं दुरात्मा मायावी रावणः । किन्तु भगवतो रामचन्द्रस्य सेवकोऽहम् । इति पुनस्तदेव प्रहर्षिणीछन्दसा रामाष्टकं पठति ।) इक्ष्वाकुप्रभवभव इति ।

(क) अहो कथं मम पुरोभागिन्या मनो भ्रान्तम् । नास्तीदानीं मे विरहातुरायाः शयितव्यम् । कथं स्वप्नो भवेत् । सत्यं वा भवतु ।

(ख) कोऽयमनया प्रहर्षिणीवाण्या इदानीं सुधयेव मां हतजीविताशां संजीवयति ममाग्रतस्तिष्ठतु ।

(ग) अह्मो कोयं खर्वमर्कटाकृतिकः शोणितमुखः पीतगात्रो मम पुरतस्तिष्ठति । अवश्यमेव मामपदेष्टुमागतो दुर्विनीतो राक्षसः । नाहमेनं प्रेक्षे ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीता—ण मं तुह वअणं पच्चाअअदि । कधं वाणलाणं माणवेहिं सहचज्जं भवे। (क)

हनुमान्—हे देवि सीते, इदमभिज्ञानाङ्गुलीयकम् । भगवता रामचन्द्रेण स्वकरादवतार्य मदीयहस्ते भवत्याः प्रत्ययार्थं प्रेषितम्। तत्पश्यत्वत्र भवती । इत्यङ्गुलीयकं समर्पयति ।

सीता—(अङ्गुलीयकं निरीक्ष्य ।) अहो दुल्लहं रामहत्थावलम्बिदाङ्गुलीअअदंसणं दाणिम् । अहो कधं रमणीअदा अस्स । अये जीविदसव्वस्स सहे । (ख)

दंसणेण तुह मे णवीकिदं जीविदं हिअअदावभेसज ! ।
अङ्गुलीअअ करेहि सीदलं अज्झहत्थपरिरंहणेण मे ॥ २६ ॥

(इति स्वाङ्गुलीं निवेश्य केशवेशे गोपयति ।)

सीता—(हनुमन्तं निरीक्ष्य ।) भो कवे, आणीदं तुए रामपच्चआरि अहिण्णाणम् । इमिणा मम पिअणामविलसिदए उम्मिकएजादो मम तुइ विस्संहो । (ग)

(इति मोहमुपागच्छति ।)

हनुमान्—अयि देवि सीते, समाश्वसितु समाश्वसितु अत्रभवती । इदानीं त्वदाज्ञां प्रतीक्षे । दीयते मह्यं चेदाज्ञा ।

जायतामिदमराक्षसं जगत् वीर्यतोऽद्य भुजदण्डयोर्मम ।
यातु यातुनगरी विनष्टतां दीर्घतोरणचिता सकानना ॥ २७ ॥

(क) न मां तव वचनं प्रत्याययति । कथं वानराणां मानवैः सहचर्यं भवेत् ।

(ख) अहो दुर्लभं रामहस्ताङ्गुलीयदर्शनमिदानीम् । अहो कथं रमणीयताऽस्य अये जीवितसर्वस्व सखे ।

दर्शनेन तव मे नवीकृतं जीवितं हृदयतापभेषज ।
अङ्गुलीयक कुरुष्व शीतलं अद्य हस्तपरिरम्भणेन मे ॥ २६ ॥

(ग) भो कवे, आनीतं त्वया रामप्रत्ययकारि अभिज्ञानम् । अनया मम प्रियनामविलसितयोर्मिकया जातो मम त्वयि विस्रम्भः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवा ।

भूयतां मम शिरोधिरासनं तेऽधुनाम्ब परिपश्यसि प्रियम् ।
रोचते तव यथा वदस्व मां तत्करोमि रघुनाथवल्लभे ॥ २८ ॥

सीता—(अश्रूणि विमुञ्चन्ती ।) भो भो कविसेट्ठ, रक्खसेहिं पव्वदसरिसेहिं तुम्हे किसगत्ताओ वणौअसो कधं सम्मुहे अहिजास्सधत्ति मणो मे णाहिणन्देदि । (क)

हनुमान्—मातर्मैवं ब्रूहि । इदानीं यथेच्छरूपानुकरणशीलोऽहमीदृशं सूक्ष्मरूपं धृत्वा भवत्याः समीपं वर्ते । सर्वान् वानरान् पर्वतसदृशान् वीर्यबलतो जानीहि । सर्वेऽपि राक्षसान् हन्तुकामा भगवतो रामचन्द्रस्यानुज्ञां प्रतीक्षन्ते । पश्य मेऽधुना स्वस्वरूपम् । इत्युक्त्वात्मनो मेरुसन्निभकायमभिनयति ।

सीता—कवे, अलं दाणिं गत्तविसालदाए गच्छदु भवं रामसमीवं कहेहि सव्वं मम सोअसाअरणिमज्जन्तीए विरहदावजं कट्ठम् । जधा मयि तस्स अणुग्गहो भवे तधा विण्णावणीओ रामचन्दो । जेण दुतं आगच्छिअ सअलं दसमुह उलं मारेदु । (ख)

हनुमान्—(यथाहं तेऽनुतिष्ठामि ।) भगवति, देहि मे किमपि प्रत्ययसूचकं वाचिकमभिज्ञानचिह्नं च ।

सीता—(स्वशिरश्चूडामणिमवतार्य ।) गेह्णादु भवं इमं अहिण्णाणम् । (इति समर्पयति ।) सुणेदु भवं अवरं वाचिअं कहेमि । (ग)

हनुमान्—अवहितोऽस्मि । आज्ञापयतु देवी ।

(क) भो भो कपिश्रेष्ठ, राक्षसैः पर्वतसदृशैः यूयं कृशगात्रा वनौकसः कथं सम्मुखेऽभियास्यतेति मनो मे नाभिनन्दति ।

(ख) कपे, अलमिदानीं गात्रविशालतया गच्छतु भवान् रामसमीपं कथयतु सर्वं मम शोकसागरनिमज्जन्त्या विरहतापजं कष्टम् । यथा मयि तस्यानुग्रहो भवेत्तथा विज्ञापनीयो रामचन्द्रः । येन द्रुतमागत्य सकलं दशमुखकुलं मारयतु ।

(ग) गृह्णातु भवानिदमभिज्ञानम् । शृणोतु भवानपरं वाचिकं कथयामि ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीता—अत्थि कहिंचिचित्तकूडो णाम महं पव्वदो। (क)

हनुमान्—दृष्टपूर्वोऽयं मयाचलः।

सीता—एक्कदा रहसि अस्स सिहरे विहरदो रामचन्दस्स णिद्दां उवेइसो जडामुउडमण्डिदं सिरो मम अङ्के त्थाविदं आसी। (ख)

हनुमान्—सम्भवति प्रियतमाया देव्यास्तव क्रोडे रहसि शिरोविन्यासस्तत्रभवतो विभोः।

सीता—तदो को वि मंसलोलुवो वाअसो आगच्छिअ डिढतुण्डप्पहारेण मम चलणाङ्गुट्ठं णिद्दअं विदआर। (ग)

हनुमान्—नूनमयं दुष्टः काकः। ततस्ततः।

सीता—तदो पिअणिद्दाभङ्गसङ्किदहिअअए मए ण किंपि भणिदम्। (घ)

हनुमान्—उचितं पतिव्रताया वीरभार्याया भवत्याः स्वपत्युर्निद्राभङ्गदोषस्मरणात्स्वपादकृन्तनबाधासहनशीलम्। ततस्ततः।

सीता—तदो सअणादो उट्ठिदस्स तस्स डिट्ठी मम चलणे णिपदिदा। तदो सोणिदपरिवाहिणीं मम अङ्गुलीं पेक्खमाणेण कोवसोणिदणअणजुअलेण रामेण एक्का इसिआ वाअसं लक्खीकदुअ मोचिदा। तदो वाअसो अणण्णसरणो उण आगच्छिअ रामचन्दसरणं जेव्व समासादिदो। (ङ)

(क) अस्ति कुत्रचिच्चित्रकूटो नाम महान् पर्वतः।

(ख) एकदा रहसि अस्य शिखरे विहरतो रामचन्द्रस्य निद्रामुपेयुषो जटामुकुटमण्डितं शिरो ममाङ्के स्थापितमासीत्।

(ग) ततः कोऽपि मांसलोलुपो वायस आगत्य दृढतुण्डप्रहारेण मम चरणाङ्गुष्ठं निर्दयं विददार।

(घ) ततः प्रियनिद्राभङ्गशङ्कितहृदयया मया न किमपि भणितम्।

(ङ) ततः शयनादुत्थितस्य तस्य दृष्टिर्मम चरणे निपतिता। ततः शोणितपरिवाहिनीं ममाङ्गुलीं प्रेक्षमाणेन कोपशोणितनयनयुगलेन रामेणैकेषिका

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हनुमान्—अमोघं भगवतो रामचन्द्रस्यास्त्रम् । तत्कथं शरणागतस्य तस्य तेनास्त्रेण मृत्युः ।

सीता—सुणुहि कवे, ण तस्स मरणं तदो इसिआदो । किंदु । एक्कं अक्खि जाच्चमाणेण रामेण समप्पिददक्खिणाक्खस्स तस्स तेण एक्कं एव्व अक्खि विद्धम् । (क)

हनुमान्—युक्तमेतत्कृपालोस्तस्य विक्रमशालिनः क्षणभङ्गुरजीविते तिरश्चि तादृशमनुकम्पार्द्रं मनः । भगवति सीते, गृहीतं मया भवत्या वाचिकमिदं साधयाम्यधुना शीघ्रम् । अनुज्ञां देहि मे चिराद्बुभुक्षितस्य दुरात्मनो रावणस्य वाटिकायाः फलानि जग्धुम् ।

सीता—भोदु दे सिवो मग्गः । जधेट्ठं फलाइं खादिदुम् ।(ख)

हनुमान्—साधयामि तावन्नमो भगवत्यै तुभ्यमिति परिक्रामति। (कियद्दूरं गत्वा विचार्य । आत्मगतम् ।) नाहं सन्देशहरमात्रः स्वल्पवीर्यो रामचन्द्रस्य दूतः। किंचाहमिदानीं सकलं राक्षसकुलं हन्तुं शक्नोमि। कथं किमप्यकृत्वैव क्षुद्रवन्निवर्तिष्ये । भवतु प्रभोरनुज्ञां विनाऽपि मम बाह्वोर्विलसितं दुःखमनुभवन्तु दुष्टा राक्षसाः ।

यतः ।

भृत्यानां श्रेष्ठ एषोऽनुदितमपि सुधी रूहति स्वामिकृत्यं
छेन्दं ज्ञात्वा विरुद्धं सुफलमधिभुवः पूर्वपश्चादुदर्कम् ।

वायसं लक्ष्यीकृत्य मोचिता । ततो वायसोऽनन्यशरणः पुनरागत्य रामचन्द्रशरणमेव समासादितः ।

(क) शृणुहि कपे, न तस्य मरणं तत ईषिकातः । किंतु । एकमक्षि याच्यमानेन रामेण समर्पितदक्षिणाक्षस्य तस्य तेनैकमेवाक्षि विद्धम् ।

(ख) भवतु ते शिवो मार्गः । यथेष्टं फलानि खादितुम् ।

---

१ 'संदेशवाग्वाचिकं स्यात्' इत्यमरः । २ 'अभिप्रायश्छन्द आशयः' इत्यमरः । ३ 'अधिभूर्नायको नेता' इत्यमरः । ४ 'सान्दृष्टिकं फलं सद्य उदर्कः फलमुत्तरम् ।' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भृत्योऽसौ मध्यमः स्यादनुसरति सदा नायकोक्तानुसारं
प्रोक्तं वानुक्तमर्थं य इह न कुरुते विद्धि तं स्वं कलत्रम् ॥२९॥

अथ च ।

बुद्ध्वाशयं सकलमेव बलं विदित्वा
प्रत्यर्थिनां[1] पुनरटन्ति यथार्हवर्णाः[2] ।
जानेऽखिलं प्रियतमस्य वनस्य नाशा-
त्संकोपितो दशमुखः प्रकटीकरोति ॥ ३० ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति षष्ठोऽङ्कः ।

इति षष्ठोऽङ्कः ।

---

१ 'अभिघातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपन्थिनः' इत्यमरः । २ 'यथार्हवर्णः प्रणिधिरपसर्पश्चरस्पशः । चारश्च गूढपुरुषः' इत्यमरः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सप्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति प्रमदावने कुसुमावचयनमभिनयन्त्यो राक्षसचेट्यः ।)

एका—हला पिअसहि, जाणासि तुअं किंति अज्ज कुसुमावचअणे णिउत्ता अह्मे (क)

अन्या—ण मए अवगदम् । कहेहि मं पिअसहि । (ख)

प्रथमा—अज्ज अह्माणं भट्टारओ अत्ताणं सुउमार कुसुमेहिं परिक्कदुअ सीदां विमोहिदुं गच्छेदि । (ग)

तृतीया—सच्चम् सच्चम् । अज्ज गतरत्ति देइए आहूदा अन्तेउरं समागदासम् । (घ)

प्रथमा—तदो किम् । (ङ)

तृतीया—इदं वुत्तन्तं सुणिअ अप्पसण्णा विअ देई । (च)

द्वितीया—सहिओ, अवचिदाइं कुसुमाइं मालागथणपज्जत्ताइं ता गच्छामो अन्तेउरम् (छ)

(नेपथ्ये ।)

आः कोऽयं मयि स्थिते लङ्कायां सीतामभिभवितुमुत्सहते तिष्ठ क्षणमात्रं कुणपाशन । पश्य ।

(क) हला प्रियसखि, जानासि त्वं किमिति अद्य कुसुमावचयने नियुक्ता वयम् ।

(ख) न मयाऽवगतम् । कथयस्व मे प्रियसखि ।

(ग) अद्यास्माकं भट्टारक आत्मानं सुकुमारकुसुमैः परिष्कृत्य सीतां विमोहितुं गच्छति ।

(घ) सत्यं सत्यम् । अद्य गतरात्रौ देव्याऽऽहूतान्तःपुरं समागतासम् ।

(ङ) ततः किम् ।

(च) इदं वृत्तान्तं श्रुत्वाऽप्रसन्नेव देवी ।

(छ) सख्यः अवचितानि कुसुमानि मालाग्रथनपर्याप्तानि तद्गच्छामोऽन्तःपुरम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अद्यैव प्रमदावनस्य सकलान् वृक्षान्समुत्पाटये
तत्रत्या विहगा मृगाश्च विविधा गच्छन्तु भीता बहिः ।
ये मे सन्मुखमापतन्ति सहसा ते यान्तु संचूर्णतां
श्लायध्वं प्रमदावनाद्द्रुततरं चेज्जीवितुं वाञ्छथ ॥ १ ॥

(चेट्यः श्रुत्वा वेपन्ते ।)

एका—हला पिअसहिओ, ण एत्थ त्थातव्वं अह्मेहिं । तुण्णं एत्थ णिउञ्जे पविसामो । (क)

(इत्यन्तर्हितास्तिष्ठन्ति ।)

(ततः प्रविशति प्रमदावने तथाभूतो हनुमान् ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।) किमिदं प्रमदावनं रावणहतकस्य तव । पश्य त्वमस्य विनाशं दुष्टराक्षस ।

एकां वञ्जुलकाननान्तरगतां सीतालयां शिंशपां
हित्वा ते क्षणतः करोमि नगरीं लङ्कामवृक्षामहम् ।
ये वा यान्ति ममाग्रतो युधि तदा सर्वान् हनिष्यामि तां-
स्तम्भो मे पुरतोऽयसोऽस्ति विधिना क्षिप्तो वधायैव वः ॥२॥

चेट्यः—अह्मो, को अअं पव्वदसद्दिसो मक्कडो अह्माणं भट्टुणो पिअतमस्स प्पमदावणस्स रुक्खाणं उत्पाडणं करेदि। ताद्दुत पदं भट्टारअं विण्णवेमो । (ख)

(इति निष्क्रान्ताः ।)

इति विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति सपरिवारो राक्षसराजो रावणः ।)

रावणः—आः केन प्रमदावनं ममोत्पाटितम् । अयि मन्दोदरि सर्वे प्रष्टव्या इमाश्चेट्यः ।

(क) हला प्रियसख्यः, नात्र स्थातव्यमस्माभिस्तूर्णमत्र निकुञ्जे प्रविशामः ।

(ख) अहो कोऽयं पर्वतसदृशो मर्कटोऽस्माकं भर्तुः प्रियतमस्य प्रमदावनस्य वृक्षानामुत्पाटनं करोति । तद्द्रुतपदं भट्टारकं विज्ञापयामः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मन्दोदरी—(स्वगतम् ।) तुह अत्तणो विणासो म्मुहप्पवत्तकेण भाअधेएण । अविदु रामप्पमदालोलुवस्स तुह प्पमदावणविणासमत्तं किं चित्तं । अत्तणो विणासेवि संसओ । (प्रकाशम् ।) हञ्जे केण विणासिदं प्पमदावणं विण्णवेध तुह्मे अज्जउत्तम् । ण अहं विण्णवेमि । (क)

चेट्यः—केणवि अपरिचिदाकिदिणा वाणलसद्दिसेण पव्वदसण्णिहेण सीताए आमन्त्रणं कदुअ पमदावणं उत्खादिदम् । (ख)

रावणः—(सकोपम् ।) आः वानराधम, तिष्ठ क्षणमात्रम् । द्रक्ष्यसि त्वं यमालयम् । कोऽत्र भोः ।

दौवारिकः—अहमस्मि नकुलतुण्डनामा तव सेवकः । किमाज्ञापयसि मामनुचरम् ।

मन्दोदरी—मा ताव अज्जउत्त, कधं अवसउणसूचअमुहं णउलतुण्डं पढमं कज्जारंहे पेक्खसे । (ग)

राजा—दिष्ट्याऽयमेवेदानीं ममद्वारि समुपतिष्ठते । न त्वयान्यथा शङ्कनीयम् । नकुलतुण्ड, गच्छ त्वमिदानीममात्यं प्रहस्तं ब्रूहि प्रेषयित्वा शस्त्रभृतां भटानां यूथं प्रमदावनविनाशको वानरो बध्वानीयतामिति मद्वचनात् ।

दौवारिकः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

रावणः—अयि देवि, कथमधुना मम वामबाहुः स्फुरति क्रोधादिव ।

(क) तवात्मनो विनाशोन्मुखप्रवर्तकेन भागधेयेन । अपि तु रामप्रमदालोलुपस्य तव प्रमदावनविनाशमात्रं किं चित्रम् । आत्मनो विनाशेऽपि संशयः । हञ्जे, केन विनाशितं प्रमदावनं विज्ञापयत यूयमार्यपुत्रम् । नाहं विज्ञापयामि ।

(ख) केनाप्यपरिचिताकृतिना वानरसदृशेन पर्वतसन्निभेन सीतयामन्त्रणं कृत्वा प्रमदावनमुत्खातितम् ।

(ग) मा तावदार्यपुत्र, कथमपशकुनसूचकमुखं नकुलतुण्डं प्रथमं कार्यारम्भे प्रेक्षसे ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मन्दोदरी—अज्जउत्त, मं किं अजानन्त इव अवलवसि । ण दे जुत्तं अत्तणो अवचअसूचअं लक्खणं णिह्नेदुम् । ण कदावि कोवादो वामबाहू प्फुरेदि । सूचिदं अणेण किं विदुट्ठं फलं दे । (क)

(नेपथ्ये ।)

हा हताः स्मो हा हताः स्मोऽनेन सर्वं निषूदितम् ।

रावणः—(कर्णं दत्वा ।) कः कोऽत्र भोः ।

द्विजिह्वः—देव अहमस्मि द्वारि नकुलतुण्डप्रतिनिधिर्द्विजिह्वनामा तवानुचरो नकुलतुण्डं प्रतीक्षमाण उपस्थितः ।

मन्दोदरी—कहं अअं वि तादिस जेव्व अवसउणसूचओ दौआरिओ । वञ्चिदा अह्मे विहिणा । (ख)

रावणः—भवत्विदानीमेवायं मे पुरःस्थितः । द्विजिह्व, कोलाहलः श्रूयतेऽधुना किमेतज्ज्ञायताम् ।

द्विजिह्वः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य । पुनः प्रविश्य ।) देव, अमात्यः प्रहस्तो व्याकुल इव किमपि विज्ञापयितुं देवं द्वारि प्रतीक्षते ।

रावणः—दौवारिक, शीघ्रं प्रवेशय तम् । (यदाज्ञापयतीति निष्क्रम्य । प्रहस्तेन सह पुनः प्रविश्य ।) इतइतोऽमात्यः ।

रावणः—प्रहस्त, किमेवं जातम् ।

प्रहस्तः—(दीर्घं निश्वस्य ।) देव, अत्याहितम् ।

रावणः—कथं ममाप्यत्याहितममात्य। संभवति ।

प्रहस्तः—श्रृणोतु देवः । अत्रभवतो देवस्याज्ञया प्रमदावनविनाशकं वानरं निग्रहीतुं सशस्त्रं विमर्दनाख्यं सैन्यं प्रेषितवानहम् ।

(क) आर्यपुत्र, मां किमजानन्निवावलपसि । न ते युक्तमात्मनोवचयसूचकं लक्षणं निन्हेतुम् । न कदापि कोपाद्वामबाहुः स्फुरति । सूचितमनेन किमपि दुष्टं फलं ते ।

(ख) कथमयमपि तादृश एवापशकुनसूचको दौवारिकः । वञ्चिता वयं विधिना ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रावणः—ततस्ततः ।

प्रहस्तः—विनष्टं सर्वम् ।

रावणः—आः कथं मयि जीवति कथयसि त्वं विनष्टमिति ।

प्रहस्तः—स्वस्योपरि शस्त्रास्त्रं प्रहरन्तीं सेनां नीरीक्ष्यमाणेन पर्वतसदृशेन भीषणाकृतिना करकलितलोहमयस्तम्भेन वानरेण सर्वा व्यापादिता सेना ।

रावणः—हा कष्टम् । कथमसौ बलवान् कीशः । (ससंभ्रमम् ।) अमात्य ।

प्रेक्षय प्रथमं पञ्च ततः सप्त च साधिपाः ।
सेनास्तास्तं निबध्नन्तु जम्बूकमिव लुब्धकाः ॥ ३ ॥

मन्दोदरी—(स्वगतम् ।) कहं अज्जउत्तो सेणाहिजाणकाले तस्स क्खुद्दजन्तुणो णाम सुमरेदि । हतविहे दुव्विलसिदं तुए अह्मेहिम् । कोण्णो अवरो तुह विलसिदं अवणेदुं समत्थो । (क)

प्रहस्तः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

(नेपथ्ये ।)

अत्याहितम् । अत्याहितम् ।

रावणः—(ससंभ्रममाकर्ण्य ।) दौवारिक, ज्ञायतां किमेतत् ।

दौवारिकः—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्यामात्येन सह पुनः प्रविश्य ।) देव, उपस्थितोऽयं मन्त्रिमुख्यः ।

रावणः—अमात्य, किं भणसि ।

प्रहस्तः—(स्वगतम् ।) कथमहं भूयोऽपि सेनाव्यसनदुःखेन राज्ञोनुतापज्वलनज्वालावलीढं हृदयेन्धनं पुत्रशोकेन हविषा प्रज्वालयामि। (इति तूष्णीं तिष्ठति ।)

रावणः—प्रहस्त, किमेवं वक्तुं चिरायसि । शृणु त्वम् ।

(क) कथमार्यपुत्रः सेनाभियानकाले तस्य क्षुद्रजन्तोर्नाम स्मरति । हतविधे, दुर्विलसितं त्वयाऽस्माभिः । कोन्यो परो तव विलसितमपनेतुं समर्थः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यथाशक्ति प्रकर्तव्यो मन्त्रिभिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
व्यवसायो युधि स्यातां दैवायत्तौ जयाजयौ ॥ ४ ॥

प्रहस्तः—(दीर्घं निःश्वस्य ।)

देव त्वदाज्ञया पञ्च सेनान्यः प्रथमं गताः ।
पुनः सप्त गतास्तत्र द्वादशैवं निषूदिताः ॥ ५ ॥
पृतना व्यसनक्रुद्धः कुमारोऽक्षोऽभ्ययात्पुनः ।
घनं प्रहरता तेन निहतोऽसौ रणाजिरे ॥ ६ ॥

रावणः—(श्रुत्वा सहर्षम् ।) साधु, कुमार साधु, घनं प्रहरता त्वया कृतवानरवधोत्सवेन सेनाव्यसनदुःखितस्य मे मनस्तापोऽधुना मया नीतः ।

प्रहस्तः—(स्वगतम् ।) अहो कथमयं भट्टारको मदुक्तवचसा कुमारविजयं स्मरति । वैपरीत्यावृतेवास्य मतिर्लक्ष्यते । भवतु पुनरेनं। स्मारयामि । (प्रकाशम् ।)

निवेदितं मया देव भवता ज्ञातमन्यथा ।
घनं प्रहरता तेन कुमाऽरोक्षो हतो रणे ॥ ७ ॥

रावणः—(श्रुत्वा ।) हा प्रिय पुत्राक्ष, (इति क्रोधमूर्छां नाटयति ।)

मन्दोदरी—

हा अक्ख ! मे पिअउमार ण पेक्खसे किं
हंहो मए अणुचिदं तुह चेट्ठिदं किम् ।
दे अज्ज वाणलकिदं मरणं सुणेमि
ता मे दहेदि सअलं हिअअं हदासि ॥ ८ ॥ (क)

(इति रोदिति ।)

(क) हा अक्ष ! मे प्रियकुमार न प्रेक्षसे किं
हंहो मयाऽनुचितं तव चेष्टितं किम् ।
तेऽद्य वानरकृतं मरणं शृणोमि
तन्मे दहति सकलं हृदयं हतास्मि ॥ ८ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रावणः—(प्रहस्तमुद्दिश्य ।) नायमभिषेणनं यथार्थं जानाति । यतः सर्वं सैन्यं मम विनष्टम् ।

प्रहस्तः—(कर्णौ पिधाय ।) शान्तं पापम् । शान्तं पापम् । अत्र-भवतोऽनुज्ञयाऽविचार्यैव सेना प्रेषिता । अधुना सैन्यव्यसनदोषे नि-क्षिप्तोऽहम् । भवतु प्रभोराज्ञा स्वच्छन्दचारिणी ।

रावणः—अमात्य, युवराजमिन्द्रजितं द्रष्टुमिच्छामि ।

प्रहस्तः—(स्वगतम् ।) दिष्ट्याऽधुना रक्षितोऽयमात्मा क्रोधमूर्ते-रस्मात् । (प्रकाशम् ।) यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्येन्द्रजिता सह पुनः प्रविश्य ।) देव उपस्थितोऽयं युवराजः ।

रावणः—कुमार, वानराधमेन तव प्रियतमोऽनुजोऽक्षो व्यापा-दितः । दुःखसागरे मज्जतोः पुत्रशोकातुरयोस्तव पित्रोर्वृद्धस्य तस्य दुष्टवानरस्य मुखविलोकनमेव चिकित्सा ।

इन्द्रजित्—अलं पुत्रशोकेन । समाश्वसतं भवन्तौ ।

एषोऽहं गत इत एव वानरं तं
ब्रह्मास्त्रग्रथितकलेवरं नयामि ।
शोकं मा कुरुतमुभौ प्रपश्यतं तं
पुत्रघ्नं हतबलमेनमल्पसत्त्वम् ॥ ९ ॥

(इति द्रुतपदं निष्क्रान्तः ।)

रावणः—देवि मन्दोदरि, समाश्वसिहि । समाश्वसिहि । जयतीन्द्रजिद्वानराधमम् ।

मन्दोदरी—उचिदन्दे पुत्ताहिजाणोच्छवे जअसद्दस्सउच्चा-लणम् । (क)

(नेपथ्ये ।)

वैतालिकौ—जयतु जयतु देवः ।

(क) उचितं ते पुत्राभियानोत्सवे जयशब्दस्योच्चारणम् ।

१ अभिषेणनम् सेनाभिनिवेशनम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकः—

भो भो राक्षसराज ते विजयतेऽखण्डप्रतापोऽधुना
यस्माद्बिभ्यति पूर्वदेवविबुधा यक्षोरगाः किन्नराः ।
तं दृष्ट्वाऽपि च वानरो ज्वलति ते जानन्प्रतापानलं
योऽसौ तेजसि शालभेन विधिना कस्तन्निषेद्धा परः ॥ १० ॥

अन्यः—

कृत्वा ब्रह्मास्त्रबद्धं झटिति तव सुतो मेघनादो निनादं
कुर्वन्नादाय कीशं नगरजनवृतं चोरवद्वर्तमानम् ।
आयाति द्रष्टुमेष प्रहसितवदनो मातृतातौ भवन्तौ
शोकेनालं सुतघ्नं विधृतवनचरं जम्पती पश्यतं तम् ॥ ११ ॥

रावणः—(कर्णं दत्वा ।) अयि देवि, निगृहीतोऽयमिन्द्रजिता दुष्टात्मा वानरः । समाश्वसिहि त्वम् ।

(ततः प्रविशति बद्धवानरं पुरस्कृत्य मन्त्रिभिः सहितो मेघनादः ।)

मेघनादः—(पितरौ नमस्कृत्य ।) एषोऽयं भवतः प्रभावाद्ब्रह्मपाशबद्धो दुष्टवानरः ।

रावणः—चिरंजीव वत्स, उद्धृतं त्वया पुत्रव्यसनशोकशल्यं मम हृदयात् । (प्रहस्तं निरीक्ष्य ।) अमात्य, प्रष्टव्योऽयं दुरात्मा किमर्थमनेनैवमाचरितम् । कस्मादागतः कोऽयं वानर इति ।

प्रहस्तः—यदाज्ञापयति देवः (इति हनुमन्तमुद्वीक्ष्य ।)

रे रे वानर किं त्वया हतधिया रक्षोधिपस्य प्रभो-
रुत्खातं प्रियमद्य काननमिदं कस्मात्त्वमत्रागतः ।
सत्यं ब्रूहि समीपतोऽखिलगुरोश्चेदिच्छसि स्वं शिवं
नोचेत् क्षिप्रमतो गमिष्यसि हतो वैवस्वतस्यालयम् ॥ १२ ॥

हनुमान्—(रावणं निरीक्ष्य ।)

किं मां भर्त्सयसि क्षपाचर न ते भीत्या बिभेमि द्रुतं
दूतोऽहं रघुनायकस्य शतशो हन्मि क्षणात्त्वादृशान् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्मास्त्रेण सुतेन बद्ध इति ते माभूद्वृथाडम्बरः
संल्लापार्थमहं निबद्ध इव ते प्राप्तोऽन्तिकं दुर्मते॥ १३ ॥

अपि च ।

अहार्षी रक्षस्त्वं रघुवर परोक्षे जनकजां
विचेतुं सुग्रीवः प्लवगनिवहं तां प्रहितवान् ।
विचिन्वन् तेष्वेकोऽहमिह समुपेतो वनमिदं
परस्त्रीं हर्तुस्ते मथितमतिरोषेण च मया ॥ १४ ॥

तथापि ।

हितं तव वचो मयोदितमिदं शृणु त्वं क्षणं
पुलस्त्यकुलसम्भवस्त्वमसि तत्वविद्राक्षसः ।
अहंमतिरियं न ते भवितुमर्हति स्वात्मना
भजस्व रघुनायकं पुरुषमव्ययं विद्धि तम् ॥ १५ ॥

रावणः—आः कथमसौ वानरः पण्डितमानी पूर्वं भयं दर्शयित्वा पश्चादात्मज्ञानमुपदिशति माम् । सर्वथाऽयं धृष्टो वानरः । धिक् वानर त्वां। न त्वया वनौकसा विदितो मे पराक्रमः। शृणु रे मर्कट ।

हन्मि त्वां सहलक्ष्मणं रघुवरं सुग्रीवमस्य प्रियं
मित्रं जल्पसि किं वनेचर न मे रामः सखा न प्रभुः ।
जाने मानुषमल्पवीर्यमहितं रामं तवाधीश्वरं
तेषामग्रत एहि संप्रति मया संप्रेषितो यामिनीम् ॥ १६ ॥

(पार्श्वस्थं रक्षिणं निरीक्ष्य ।) मारयैनं दुरात्मानं बद्धशरीरमबद्धमुखं वनौकसम् ।

रक्षी—यदाज्ञापयति देवः (इत्यायुधं धत्ते ।)

विभीषणः—रक्षिन्, तिष्ठ क्षणम् । तावत्किमपि विज्ञापयामि देवम् । भो भो महाराज, न हन्तव्यो न हन्तव्योऽयं वानरो दूतः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF
Ram Prasad Wagle

अहो बत महामते कथमिहाद्य दूतं भवान्
निहन्ति रिपुणेरितं पृथुयशास्त्रिलोकीपतिः ।
निवेदयति शत्रवे तव पुनश्च को वाचिकं
हते सति वनेचरे परचरेऽधुनास्मिन् विभो ॥ १७ ॥

रावणः—कथमिह त्वं वानराधमं मोचयितुमुद्युक्तोऽसि विभीषण । (विभीषणः सविनयं भीतोऽधोमुखस्तिष्ठति ।)

दुष्टोऽयं वानरो नूनं यन्मह्यमपराध्यति ।
विभीषण विराध्यन्तं कः क्षमेताभिघातिनम् ॥ १८ ॥

विभीषणः—वध्योऽयमपराद्धो वानरस्तथाप्यस्माकं कार्यानुष्ठानवशाद्वधसमानदण्डमनुभवतु दुष्टः ।

रावणः—(क्षणं विचार्य ।) आः, ज्ञातं मया ।

लाङ्गूलं वानराणां जनयति मनसो मानमत्यन्तमस्मा-
त्तैलासिक्तांशुकैस्तद्दृढतरमखिलं वेष्टयित्वाऽथ पुच्छे ।
वह्निं संयोजयित्वा मम नगरमभि भ्रामयन्त्वद्य वीराः
संबद्धं रज्जुभिस्तं पटहकृतरवैः सूचयन्तोऽस्य मन्तुम् १९

विभीषणः—(आत्मगतम् ।) विधिवञ्चितस्य विनाशोन्मुखस्याऽस्य विपरीतमनसीदृशं स्फुरितमधुना । अनेन कर्मणापि महती क्षतिर्भविष्यतीति मे मनसि भाति । तथापि वक्तुं न शक्यते । यद्रोचते तत्करोतु । यथा राजा तथा वयम् । (प्रकाशम् ।) यथा रोचते प्रभविष्णवे । (इति तथा कुर्वन्ति ।)

हनुमान्—(आत्मगतम् ।)

बद्धं रज्जुभिरद्य राक्षसशतैः संताड्यमानं भृशं
पौराश्चोरमिवेह मां प्रति रुषा पश्यन्ति मार्गस्थिताः ।
सर्वं क्षुल्लकवन्निशाचरकृतं सोढं मया हेलनं
पुच्छाग्निः सपदि क्षपाचरपुरीं दन्दह्यतां लीलया ॥ २० ॥

कथमधुना राक्षसहस्तादात्मानं मोचयामि । विचार्य भगवतो रामच-

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न्द्रस्य प्रसादाद्यथेच्छप्रमाणरूपमनुकर्तुं शक्नोमि । यतः सूक्ष्मतरं रूपं बिभ्रतो मम सकलानि गात्रबन्धनानि शिथिलीभवन्ति । ततः पर्वतसदृशं रूपं धृत्वा स्तम्भमादाय सकलं रक्षिवर्गं शकलं कृत्वा गोपुरं समुत्प्लुत्य विभीषणसदनमन्तरेण ज्वलनज्वालावलीढेन पुच्छेन लङ्कागृहाणि ध्मास्यामि । येन स्वमोचनसमुद्युक्तस्य विभीषणस्य गृहं हित्वा वानरेण सर्वेषां गृहाणि दग्धानि । यतोऽयं विभीषणः शत्रुपक्षसमाश्रितोऽस्ति किमिति मन्यमानस्य रावणस्यान्तःकरणस्य विभीषणेऽपि व्यापाद उत्पद्येत । विरुद्धे विभीषणेऽस्माकं महत्प्रयोजनं भविष्यति विभीषणश्च कृतोपकारं मां मन्येत । लङ्कादहनानन्तरं समुद्रजलावगाहननिःशेषीकृतलाङ्गूलानलज्वालः सीतामुपेष्यामीति तथा करोति ।

(नेपथ्ये ।)

भगवति निकषात्मजाद्विमुक्तः
पवनसुतो निकषागतो भवन्तीम् ।
अलमतिपरिदेवनेन मातः
प्रमददृशा परिलोकय त्वमेनम् ॥ २१ ॥

(ततः प्रविशति तथाभूतो हनुमान् जानकी च ।)

हनुमान्—अयि देवि सीते, देवीं भीषयन्तीनां राक्षसीनामधुना कीदृशी दशा ।

तथा हि ।

विलोकयतु राक्षसीपरिजनापदा दुःखिताः
पतन्ति गृहतोरणादनलकीलया व्याकुलाः ।
रुदन्ति करुणं सुतान् ज्वलनजिह्वया लङ्घितान्
विलोक्य कति चाऽधुना प्रतिगृहं भृशं मूर्छिताः ॥२२॥

अपि च ।

लङ्कादाहभयाद्द्रुतं स्वसदनं त्यक्त्वा बहिर्निर्गता
दारापत्ययुतं महामणिगणैः कार्तस्वरैः पूरितम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सौधाट्टालकमाश्रिता विलपतीर्ज्वालावलीढप्रिया-
वक्षस्ताडनतत्परा भुविगताः पश्यन्त्यहो नैर्ऋताः ॥ २३ ॥

सीता—(सहर्षम् ।) भो भोः कविसेट्ठ, तुह राक्खसकिदां दुरवत्थां सुणिअ अहं पज्जाउला आसम् । दाणिं दे मुहं दंसिअ उण पगिदिं गदाह्मि । कहेहि मे कहं तुअं रक्खसहत्थादो विमुचिअ एत्थ उवागदोसि । अथ च कहं तुए पुच्छदहणवाधा अवणीदा । सव्वं मे कहेहि । (क)

हनुमान्—भगवति, सर्वं विज्ञापयामि । श्रूयताम् । त्वदपमानसञ्जातकोपेन मया प्रमदावनं तस्य दुरात्मनो विनाशितम् । राक्षसाश्च बहवो हताः । तज्जातमन्युर्मेघनादो मां ब्रह्मास्त्रप्रयोगेण निगृहीतवान् । ततः क्षणं तदस्त्रबाधामनुभूय बद्ध इव तस्य दुरात्मनः सदसि समुपेत्य तेन सह किमपि समलपम् । मदुक्तिज्ञातरोषेण तेन मम लाङ्गूलेऽस्मिन् सतैलवस्त्रवेष्टनं वह्निसंयोजनं चोदितम् ।

सीता—आः कधं णिद्दएण राक्खसेण सजीविदे तुइ वह्निसंजोजणं किदम् । तदो तदो । (ख)

हनुमान्—ततो मयाऽपि ज्वलल्लाङ्गूलेन गात्रसङ्कोचशिथिलीकृतबन्धनेन निहतराक्षसरक्षिवर्गेणाऽस्याततायिनः[1] पुरं सर्वं ध्मातम् । देव्याः आशीःप्रभावेण न मया पुच्छज्वलनबाधानुभूता । ततः सर्वे लङ्कादाहपर्याकुला आसन् । तदवसरमवगम्य समुद्रजलनिवारितलूमाग्निर्देवीं द्रष्टुमागतोहम् । तद्देहि मेऽनुज्ञां साधयामि तावत् ।

(क) भो भो कपिश्रेष्ठ, तव राक्षसकृतां दुरवस्थां श्रुत्वाऽहं पर्याकुलासम् । इदानीं ते मुखं दृष्ट्वा पुनः प्रकृतिं गतास्मि । कथय मे कथं त्वं राक्षसहस्ताद्विमुच्यात्रोपागतोऽसि । अथ च कथं त्वया पुच्छदहनबाधाऽपनीता, सर्वं मे कथय ।

(ख) आः कथं निर्दयेन राक्षसेन सजीविते त्वयि वह्निसंयोजनं कृतम् । ततस्ततः ।

१. अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सीता—हणुमं, अदोप्पभिदि मासदुवं जीएमि तस्स अब्भन्तरे रामो आगच्छिअ मं अणुगेह्णदु । (क)

हनुमान्—एवं निवेदयिष्ये ।

सीता—सुणुहि मे अवरं वाचिअम् । (ख)

हनुमान्—अवहितोऽस्मि ।

सीता—

कविवर, इदो सीग्घं गच्छेहि मे पिअवल्लहं
कधअदु भवं सव्वं दावं विजोगकिदं मम ।
दसमुहउलं दुट्टं आजिक्खणे हदुअद्दुतं
णअदु उण मं णाहो भज्जां इदो णअरीं णिजाम् ॥ २४॥ (ग)

हनुमान्—गृहीतं वाचिकमिदं साधयामि तावत् । (इति प्रणम्य निष्क्रान्तः ।)

(नेपथ्ये ।)

भो भो अङ्गद जाम्बवन्नलमुखा वीराः समालोक्यता-
मायातः पवनात्मजो द्रुतपदं दृष्ट्वा विदेहात्मजाम् ।
माभूताथ वलीमुखा विमनसो हृष्टाः समातिष्ठत
श्रोतव्यो गगनेऽस्य सिंहनिनदो युष्माभिरेषोऽधुना ॥ २५ ॥

(ततः प्रविशति जाम्बवन्नलादिभिः परिवृतोऽङ्गदः ।)

अङ्गदः—भो भो वानरर्षभाः, श्रुता भवद्भिरस्माकं भागधेये-

(क) हनुमन्, अतः प्रभृति मासद्वयं जीवामि तस्याभ्यन्तरे राम आगत्य मामनुगृह्णातु ।

(ख) शृणुष्व मेऽपरं वाचिकम् ।

(ग) कपिवर इतः शीघ्रं गच्छस्व मे प्रियवल्लभं
कथयतु भवान् सर्वं तापं वियोगकृतं मम ।
दशमुखकुलं दुष्टं आजि क्षणे हत्वा द्रुतं
नयतु पुनर्मां नाथो भार्यामितो नगरीं निजाम् ॥ २४ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नोदिताऽऽकाशवाणी । अवश्यमेव हनुमान् विहितरामकृत्य आगतः नान्यथा सिंहनादस्य सम्भवः ।

(इति सर्वे निनादमभिनयन्ति ।)

(ततः प्रविशति गिरिशिखरं समाक्रामन् पवनात्मजः ।)

हनुमान्—अये युवराज, भो भोः प्रियवयस्या वीराश्चिरकालादत्रभवतां दर्शनं लब्धम् । परिष्वजद्ध्वं माम् ।

सर्वे—स्वागतं ते वीर, (इति समाश्लिष्यन्तो हनुमतो लाङ्गूलं चुम्बन्ति।)

हनुमान्—(युवराजं निरीक्ष्य ।)

सीतां दृष्ट्वा मलिनवसनां पद्मपत्रायताक्षीं
हत्वा रक्षोगणमपि रणे हन्तुकामं निकामम् ।
दग्ध्वा लङ्कां दशमुखपुरीं लोलकल्लोलमालं
तीर्त्वा सिन्धुं त्वरितमिह मामागतं वित्त यूयम् ॥ २६ ॥

सर्वे—प्रसादितो भवता सीताविरहार्तमना रामचन्द्रः । कृतमित्रकृत्यकृतकृत्यः कृतः कृतिना भवता सुग्रीवश्च । धन्योसि वीरशिरोमणे हनुमन्, सर्वेषां जीवितं रक्षितं त्वया । अतः प्रवर्षणगिरिं प्रति गच्छामो यत्र भगवान् रामचन्द्रः सुग्रीवोऽपि विराजते । (इति परिक्रामन्ति ।)

वानराः—युवराज, पश्यत्वग्रतोऽत्र भवान् सुग्रीवपालितं मधुवनं तद्दीयतां नोऽनशनायितानामनुशासनं येन मधुपानेन संतुष्टात्मानो वयं रामसुग्रीवौ द्रक्ष्यामः ।

युवराजः—सम्पादितराजकृत्यान्नः स्वयं सुग्रीवोऽपि न निवारयति । कोऽन्योऽधन्यो निवारयितुमुत्सहेत । (श्रुत्वा सर्वे युगपन्मधुवनं समाक्रामन्ति ।)

(नेपथ्ये ।)

आः क इमे मामनादृत्य सुग्रीवप्रियतमां मधुवनिकां समाक्रामन्ति । रक्षिणस्ताडयत तान् दुर्विनीतान् ।

(सर्वे श्रुत्वैव मधुपानमारभन्ते ।)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(ततः प्रविशति रक्षिभिः सहितो दधिमुखो नाम वानरनायकः ।)

दधिमुखः—भो भो वानराः, विरमत तावन्मधुपानाद्यावदहं सुग्रीवं निवेदयामि ।

वानराः—दधिमुख, सुग्रीवस्य मातुलोऽसि त्वं कथं न जानासि वीरपाणमेतदिति । न वयं तव वचनेन मधुपानाद्विरमामः (इति रक्षिणस्ताडयन्ति ।)

दधिमुखः—चीत्कारपूर्वमपकारगिरमुदीर्य । पश्यत यूयमिदानीमेव युष्माकं स्वच्छन्दचरणं भट्टारकाय निवेदयिष्ये ।

(इति निष्क्रामति ।)

(ततः प्रविशति रामलक्ष्मणाभ्यां सहितो वानरराजः सुग्रीवः ।)

सुग्रीवः—भो भो मातुल दधिमुख, कथय कथय केन मे मधुवनं प्रसभमाक्रान्तम् ।

दधिमुखः—युवराजेन हनुमता च सहितैर्जाम्बवन्नलादिभिः ।

सुग्रीवः—(रामचन्द्रं निरीक्ष्य । सहर्षम् । जनान्तिकम् ।)

कृत्वा कार्यमशेषमत्र कपयः प्राप्ता इति ज्ञायते
नोचेत्को मम रक्षितं मधुवनं द्रष्टुं क्षमेत क्षितौ ।
श्रुत्वा तैः कथितं सखे रघुपते सीतावियोगानल-
प्लुष्टं ते हृदयं भविष्यति पुनः शुभ्रांशुवच्छीतलम् ॥२७॥

रामः—सुहृद्वचनश्रवणादभिनन्दति मे मनः ।

सुग्रीवः—(प्रकाशम् ।) भो भो मातुल, सादरमानीयन्तां ते वानरास्त्वरितम् ।

दधिमुखः—(आत्मगतम् ।) कथमसौ वानरराज आत्मनः प्रियतमस्य मधुवनस्य फलानि प्रसभमाहरतो वानरान् सादरं प्रवेशयति । नूनं त्यक्ताऽनेन स्वाभाविकी मतिर्मानुषसाहचर्यादिव ।

---

१. 'वीरपानं तु यत्पानं वृत्ते भाविनि वा रणे' इत्यमरः । अनेन वानरराक्षसानां युद्धमभूत् । भविष्यति वेति सूचितम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(प्रकाशम्।) यदाज्ञापयति देव इति (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य।) इमे युवराजप्रभृतयो वानरर्षभाः। (सर्वे रामलक्ष्मण सुग्रीवान् प्रणमन्ति।)

रामः-स्वागतम् युष्माकं वानरपुङ्गवानां सर्वेषाम्।

अंगदः-भगवतः प्रसादात् कुतोऽस्माकममङ्गलस्य संभवः। सर्वदा भव्यं वरीवर्तते। (हनुमन्तं निरीक्ष्य।) वीर शिरोमणे हनुमन्, निवेदय त्वमत्रभक्तः समीपं स्वपराक्रमसम्पादितं सुचरितम्।

हनुमान्-(साञ्जलिः। सविनयम्।) प्रभो इतः प्रस्थितेन त्वच्चरणारविन्दनिवेशितमनसामया स्वल्पजलो नद इव महोर्मिमाली लवणाम्भोधिः सुखं समुत्तीर्णः।

राम-ततस्ततः।

हनुमान्-ततो लङ्कां प्रविश्य सीतादर्शनं कृत्वा तस्या अभिज्ञानमणिमादाय पुनर्भवतश्चरणारविन्दं द्रष्टुमागतोऽहम्। देव्या सीतया स्वशिरसोवतार्य प्रत्ययार्थं प्रेषितमणिरयमिति रामचन्द्राय समर्पयति।

रामः- (चिरं निरीक्ष्य।) परिचितोऽयं मणिर्नूनं तया स्वशिरसोवतार्य त्वध्दस्ते प्रेषितः। कथय कपिश्रेष्ठ, कथमास्ते सा मम प्रियवल्लभा सीता।

हनुमान्- (साञ्जलिः।) तस्या विरहार्ता वार्ता सम्यङ्गनिवेदयितुं न शक्यते। तथापि मम प्रस्थानसमये

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तया निवेदितं वाचिकमिदमेकं श्रूयताम् ।

निशाचर दिशोदयं समधिगम्य सूर्यान्वयो
व्यपोहतु निशातमो रविरिहेव रात्रिचरम् ।
समुद्धरतु मां विभूर्विरहशोकरत्नाकरात्
पुनर्नयतु मामितः स्वमचिरादयोध्यापुरम् ॥२८॥

रामः-हनुमन्, अस्तु परिपूर्णा देव्याः सन्देशवागचिरात् ।

रामचन्द्रवाक्यम् ।

दशमुखकुलनाशं जानकी विज्ञतां मे
भुवि भवतु समाज्ञा भारहर्तुर्विशाला ।-
मयि तव दृढभक्तिर्जायतां भूमिपाला
नयवितरणशीलाः पालयन्तामनन्ताम् ॥२९॥

इति सप्तमोऽङ्कः।

समाप्तमिदं सुन्दरचरिताख्यं नाटकम् ।

शुभं भूयात् ।

345 × 65 = 1725, 2070, 224.25
3.45 × 65 / 100 — 50
९५८८१

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu